

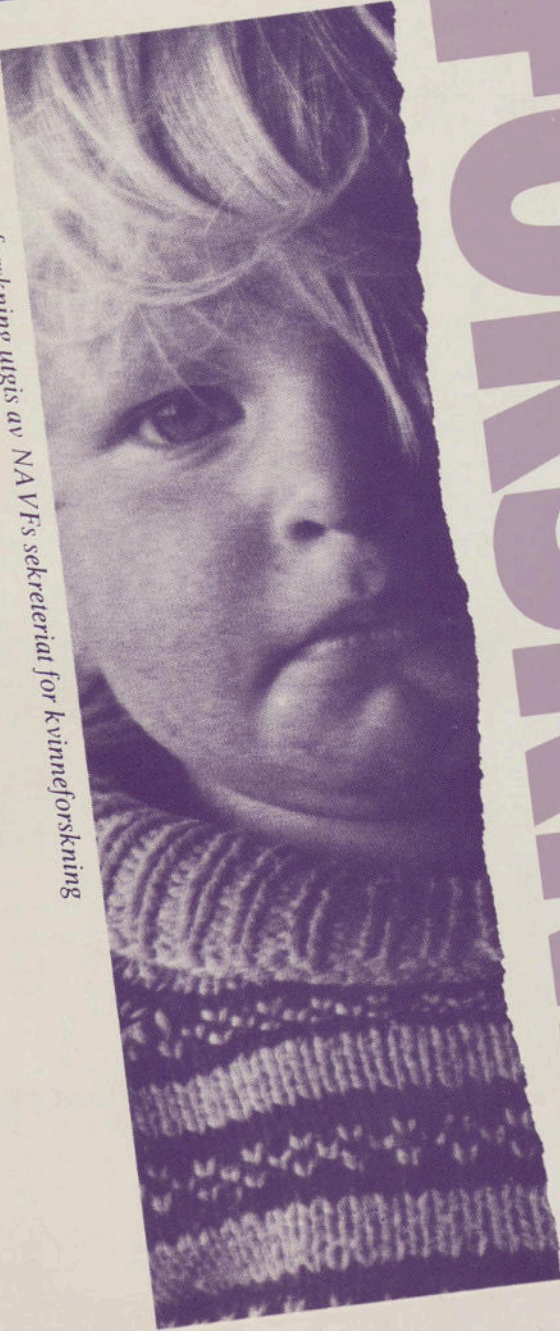
16 JUNI 1986
Nytt om

Kvinne- FORSKNING

men kvinners ansvar.

2/86

Omsorg:
Privat og offentlig,

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

UNIVERSITETET I OSLO
AMERIKANSK INSTITUTT

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 10, 1986

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Aina Schiøtz
Omslag: Harald Gulli
Opplegg for layout: Josef Leupi
Sats: Jet-Z
Trykk: GCS Oslo
ISSN: 033-0265

Utkommer med 4–6 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 15,–
Abonnement: kr 70,–
Postgiro: 5 14 71 60

Redaksjonens adresse:
NYTT OM KVINNEFORSKNING
Munthes gt. 29, 0260 Oslo 2
Tlf. (02) 55 58 00

Sekretariatets styre:

Professor Ase Hiorth Lervik, leder
(repr. for humaniora)
Professor Julie Skjæraasen
(repr. for medisin)
Konsulent Ragnhild Grennes
(repr. for FAD)
Professor Asbjørn Aakvaag
(repr. for NAVFs styre)
Forsker Kari Skrede
(repr. for samfunnsvitenskap)
Førsteamanuensis Berit Riddervold Heimdal
(repr. for naturvitenskap)

Varamedlemmer:

Professor Jorunn Hareide
Professor Trond Eskeland
Professor Gerhard Stoltz
Førsteamanuensis Siri Gerrard
Førsteamanuensis Odd Erik Johansen

I sekretariatet:

Daglig leder Aina Schiøtz
Konsulent Gro Hanne Aas
Administrasjonssekretær Randi Borgen
Førstekontorfullmektig Esther Sonja Bergene
Forskningsleder

Kjære leser

Hva er omsorg? Hvem er giver og hvem er mottaker? Omsorg er ikke et nytt begrep, men har trolig først i de senere år fått et nytt innhold. Vi kan trygt si at det først og fremst er kvinner som har innehatt omsorgsfunksjoner — overfor barn, eldre og syke. Omsorg innebærer stell, pleie, hjelp og støtte til mennesker som ikke fullt ut er i stand til å greie seg selv, til å ta del i samfunnsproduksjonen. Ansvar for de ikke-produktive delene av befolkningen var i vårt før-industrielle samfunn i stor utstrekning et privat anliggende. Stell og pleie av barn, eldre og syke ble utført av familiens kvinner. Men samfunnsstrukturen har endret seg, og med den innholdet i omsorgsfunksjonene.

Et produkt av velferdsstaten er etableringen av et «offentlig barnetilsyn» — det vil si barnehager og daghjem i kommunal regi. Arnlaug Leira drøfter i sin artikkel i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning* forholdet mellom velferdsstat og familie, hvordan tilsyn og omsorg for barn blir organisert i et samfunn hvor både mor og far er yrkesaktive. Karin Bérard-Andersen Køltzow presenterer et prosjekt om barn og trafikksikkerhet som retter søkelyset mot risikofaktorer i barns nærmiljø og de belastninger disse faktorene påfører dem som har ansvaret for barna. Begrepene omsorgsangst og omsorgsskaderisiko ble utviklet i løpet av prosjektperioden, og artikkelen gir en definisjon av begrepene. Ida Hydle startet et aksjonsforskningsprosjekt med tittelen «Eldre, ernæring og helse» — knyttet til samfunnsarbeidsprosjektet Grønland/Nedre Tøyen, også med søkelyset rettet mot nærmiljøet og den rolle medlemmer av et lokalsamfunn spiller i kampen for opprettholdelse og bedring av boforholdenes kvalitet. Hydle formidler sine erfaringer fra arbeidet, og legger spesielt vekt på den omsorgsfunksjon de eldre

kvinnene faktisk innehar i et lokalsamfunn.

Stell og pleie av syke mennesker ble etter hvert en profesjon. Utdanningsinstitusjoner ble etablert og sykepleien satt i system. Kari Martinsen gir en historisk oversikt over utviklingen i sykepleiefaget og retter spesielt søkelyset mot problemene rundt profesjonaliseringen av omsorg. *Kvaliteten* på stell og omsorg er vesentlig, og fagutviklingen i sykepleien viser at dette momentet etter hvert fikk en stadig viktigere plass i teori og praksis. Norsk Sykepleierskeforbunds Fortsettelsesskole ble opprettet i 1925 og tok bare inn kvinnelige sykepleiere til videreutdanning. Altså kunne det se ut som om man kun ønsket kvinnelige sykepleiere. Også legeyrket ble av mange betraktet som omsorgsarbeide, og dermed godt egnet for kvinner. Agnes H. Frølich har undersøkt hvem de første kvinnelige legene var, deres bakgrunn og karriere. Jentene ved medisinerstudiet rundt århundreskiftet gjorde det bedre til eksamen enn sine mannlige medstudenter, men de fulgte sjelden opp suksessen. Da som nå havnet de fleste av dem i under- eller mellomstillinger mens gutta klatret videre oppover til professoratene og overlegestillingene.

Selvsagt presenterer vi bokomtaler også i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning*. Denne gang en nyutgitt kvinnellitteraturantologi fra Kvinneforskningsgruppa ved Institutt for språk og litteratur i Tromsø, anmeldt av Rakel Christina Granaas — og Kvinnerett I og II, presentert av Lis Frost. Nok et innslag fra ISL i Tromsø er Synnøve des Bouvries artikkel om skjønnlitteratur og kjønn i et kulturperspektiv, med utgangspunkt i Bourdieus kulturteori og Ardeners teori om dominansforhold.

Det er snart sommer, og vi ønsker at den blir både varm og god for alle våre lesere!

Innhold

Arnlaug Leira:

Barna, familien og velferdsstaten s. 3

Karin Bérard-Andersen Køltzow:

Mødre slutter opp om begrepet omsorgsangst s. 8

Ida Hydle:

Eldre kvinner som omsorgsgivere i lokalsamfunnet s. 14

Kari Martinsen:

Omsorg og profesjonalisering — med fagutviklingen
i sykepleien som eksempel s. 21

Agnes H. Frølich:

De første kvinnelige leger i Norge — kvinnelige medisinere 1893–1920 s. 32

Synnøve des Bouvrie:

Skjønnlitteratur og kjønn i et kulturperspektiv s. 38

BOKOMTALER

Oppbrudd. Skrivende kvinner over hele verden s. 42

Kvinnerett I og II s. 45

LITTERATURKOMMENTARER s. 50

MØTER, SEMINARER, KONFERANSER

«Forskningsfront eller bakevje?» Kvinneforskning i Trondheim i dag s. 61

LITT AV HVERT s. 63

STIPEND s. 75

PUBLIKASJONER s. 77

PUBLIKASJONER FRA SEKRETARIATET s. 79

Barna, familien og velferdsstaten

Denne artikkelen handler om forholdet mellom velferdsstat og familie slik det avtegner seg i ett avgrenset felt, det hverdagslige, regelmessige barnetilsynet. Arnlaug Leira drøfter her hvordan tilsyn for barn under skolealder blir organisert når foreldre er yrkesaktive, og hva organisasjonsmønstrene forteller om arbeids- og ansvarsfordeling i dette området av den sosiale reproduksjonen.

Som idé og realitet er den lange barndommen et produkt av velferdsstaten. Og omvendt er ett av velferdsstatens kjennetegn et utvidet ansvar for de ikke-produktive delene av befolkningen. At barn trenger omsorg, stell og tilsyn inngår som elementer i barndommens definisjon i vårt samfunn. Pass, stell og omsorg tilkommer barn «med rette», men uten at det er klart hvor den motsvarende skyldighet til enhver tid ligger. Barnetilsynet tegner seg som en gråson mellom velferdsstat og familie, hvor grensene for arbeids- og ansvarsfordeling ikke er fastlagt.

Mens barndommens tilsynsbehov er blitt mer omfattende, er familiens tidsressurser for tilsyn blitt redusert. Framveksten av toinntektsfamilien som den vanligste familiefORMEN aktualiserer spørsmål om hvem som skal ta vare på den lange barndommen. Hvor skal ansvar for å organisere og utføre det daglige nødvendige barnetilsynet ligge? Hvor skal disse reproduksjons-

kostnadene utgiftsføres?

Jeg vil i denne artikkelen ikke drøfte innholdet i forskjellige tilsynsformer, ulike didaktiske tradisjoner eller institusjonspedagogikken som oppdragelsesform. Min interesse er samlet om hvordan tilsyn for barn under skolealder blir organisert når foreldrene er yrkesaktive, og hva organisasjonsmønstrene forteller om arbeids- og ansvarsdeling i dette området av den sosiale reproduksjonen. I hvilken utstrekning er barnetilsyn blitt gjort til et kollektivt anliggende, et ansvar som fortrinnsvis blir dekket via det kollektive konsum? I hvilken utstrekning er det overlatt til individuell organisering og dekket som privat forbruk?

«Velferdsstat» og «barnetilsyn»

«Velferdsstat» nyttes som betegnelse for en statsform som spesielt er kjennetegnet

ved bruk av statsmakt og -midler for å trygge tilværelsen for de samfunnsmedlemmer som står utenfor produksjonen. Utviklinga av velferdsstatens mange tjenesteytende systemer er ofte blitt beskrevet som en «funksjonstømming» av familien. En parallell til denne oppfatningen finnes også i nyere feministisk forskning hvor «offentliggjøringen av den sosiale reproduksjonen» har vært et sentralt tema. Sagt på en annen måte, den moderne familieorganisasjonen synes å forutsette et supplement av offentlige tjenester.

Beskrivelser som disse peker utvilsomt på sentrale linjer i velferdsstatens utvikling. Men samtidig underkommuniseres at velferdsstaten er utviklet ulikt innenfor ulike sektorer, og at utviklinga har hatt ulike konsekvenser for kvinner og menn. Utformingen av de mangfoldige tjenesteytende systemene i velferdsstaten følger ikke en enhetlig kurs. En for ensidig fokusering på ekspansjonen i offentlige tjenester kan lett skygge for andre utviklingslinjer som også er viktige. — Før en kan forholde seg til tesen om funksjonstømmingen av familien — eller offentliggjøringen av reproduksjonen — er det vesentlig å foreta empiriske, *sektorspesifikke* analyser av de offentlige ytelsers kvalitet og nivå. Dessuten er det vesentlig å «dekomponere» familieenheten slik at konsekvenser av velferdsstatens politikk også kan drøftes *kjønnsesifikt*.

Tilsyn med barn, omsorg for barn, stell og pass av barn blir i denne framstillingen brukt som synonyme betegnelser. Regelmessig barnetilsyn forutsetter et erkjent institusjonelt og/eller personlig ansvar for å ivareta barns sikkerhet og velferd. Som et minimum innebærer dette at en tilsyns- eller passeperson fins nær barnet og er tilgjengelig for det. For den som passer barnet kan virksomheten inngå i en foreldrerolle, i en yrkesrolle, en vennerolle osv.

I denne framstillingen vil jeg knytte an

til den tradisjonen som analyserer «omsorg» som «arbeid» (jfr. Wærness 1982), men bruke «omsorgsarbeid» i en noe innnevret forstand, om det arbeid i form av pass og tilsyn, stell og pleie, som utføres for mennesker som bare delvis eller overhodet ikke er i stand til å greie seg sjøl. Uten å hevde at alt pass av barn nødvendigvis best kan forstås som «arbeid», eller bare som «arbeid», ønsker jeg her å feste oppmerksomheten ved arbeidsaspekter i denne typen virksomhet. Dermed kan de forskjellige former for barnetilsyn lettere analyseres i sammenheng.

Sysselsettingspolitikk og familiepolitikk i utakt

I 1970-åra innledes det moderne barnetilsynets epoke også i Norge. I den samme perioden blir toinntektsfamilien den vanligste familieformen blant småbarnsforeldre. Begge prosesser bidrar til en redefinering av relasjonene mellom stat og familie når det gjelder ansvar for barna.

Det er ofte antatt at det er en sammenheng mellom disse to prosessene, slik at framveksten av det offentlige barnetilsynet skulle være en vesentlig drivkraft bak mødrenes økte yrkesaktivitet. I en analyse av den danske velferdsstatens utvikling påpeker Borchorst og Siim (1983) at veksten i danske mødres ervervsaktivitet ble fremmet av en sterk offentlig satsing i barnetilsynet. I Norge synes snarere det omvendte å være tilfelle: sterk vekst i mødrenes yrkesaktivitet er etter hvert blitt en begrunnelse for større offentlig engasjement når det gjelder barnepass. De yrkesaktive norske mødrene i 1970-åra var i hovedsak henvist til å få ordnet barnetilsynet uten offentlig bistand. Barnetilsynet i samfunnet var basert på en institusjonell struktur der familien, spesielt mødrene, sosiale

nettverk og private markeder var de bærende elementene.

Med Barnehagelova fra 1975 er det blitt akseptert som prinsipp at barnetilsyn bør være med blant velferdsstatens alminnelige tilbud. Kvantitativt har spranget i offentlig innsats vært så markert etter 1975 at en også kan snakke om kvalitativt nye trekk: For første gang får det offentlige organiserte, kollektive barnetilsynet et visst preg av massekonsum, og institusjonspedagogikken blir et vesentlig islett i mange barns oppdragelse. Det offentlige ansvar for «yngelpleien» er blitt betydelig utvidet, men har likevel ikke vært tilstrekkelig til å møte etterspørselen. I forhold til registrerte behov er det etterslepet og manglene i det offentlige tilbud som er mest iøynefallende, konkretisert ved flere tusen barn i barnehagekø.

Tvetydigheten i den statlige politikken for barnetilsynet er slående på mange plan: Ansvar for å tolke og implementere den statlige barnehagetilsynspolitikken er delegert til kommunene. Kommunene er pålagt å utarbeide planer for den lokale utbygging av tilsynsordninger for barn. Det eksisterer imidlertid ingen utbyggingsplikt. At barnehagedekningen varierer sterkt mellom kommunene, fra 0–50%, kan derfor ikke være overraskende.

Finansiering av velferdsstatens tjenester via offentlige budsjetter har ofte fått styrket legitimitet ved at tilbudet var universelt orientert, tilgjengelig for allmennheten. Dessuten har en positiv diskriminering av særlig utsatte grupper vært akseptert. Med den utbyggingsmodell som ble valgt for barnehagetilsynet har slike mål vært vanskelige å realisere. Barnehagene er ikke blitt allment tilgjengelige. Med den store variasjonen mellom kommunene når det gjelder barnehagetilbudet må det være et åpent spørsmål om det fins plasser for de barna og familiene som trenger tilbudet mest.

Tvetydigheten i det offentlige engasjementet kan eksemplifiseres ved skjebnen til den første femårsplanen for barnetilsynet: Det har tatt nærmere ti år å oppfylle denne planens mål om 100 000 barnehageplasser. Fortsatt er mer enn 70% av barna i førskolealder uten plass i offentlige tilsynsordninger, ca. 15% har plass i korttids-åpne tilbud og 10% har plass i en tilsynsordning som er åpen på heltid, 30 timer eller mer pr. uke (Sosialstatistikk 1983). Hvis den årlige utbygginga blir liggende på det nivå den nå har, og barnetallsfallet ikke utvikles dramatisk, vil rasjoneringen av barnehageplasser vare ved langt inn i neste hundreår.

Sysselsettingspolitikken og barnepolitikken har lenge vært i utakt. Sysselsettingspolitikken planla med toforsørgerfamilien som resultat, men overså den nye arbeidskraftens omsorgsoppgaver. Politikken for barnetilsynet syntes å holde fast ved «morspresumpsjonen» — forestillingen om den alltid nærværende heltidsmor — også lenge etter at mødrene hadde oppgitt husmorgjerningen som fulltids beskjeftigelse.

Mor og far og barn — og jobb

Barnetilsynet i samfunnet har en kompleks organisasjon, hvor mange forskjellige passemåter inngår. I analyser av småbarnsforeldres tilpasninger til barnepass og jobbforpliktelser framstår dagliglivet stundom som et puslespill hvor mange biter skal passes sammen i intrikate mønster for å få sammenheng (jfr. Wadel 1983). Fortsatt har bare 20–25% av de yrkesaktive foreldrenes barn under skolealder plass i barnehage. Det betydelige innslaget av korttids-åpne plasser innebærer dessuten at barnehagetilbudet er dårlig tilpasset heltids

yrkesaktive foreldres behov for barnetilsyn. Sett i forhold til barnehagens åpnings-tider har mange yrkesaktive foreldre ubekvemme arbeidstider.

Ordnet barnetilsyn er en forutsetning for at begge foreldre kan være yrkesaktive. De færreste familier kan basere seg på barnehageplass. Da gjenstår to muligheter: foreldrene kan stole på egne krefter og lage familie-interne arrangementer for barnetilsyn, eller de kan etablere en privat avtale om pass av barn.

Mest overraskende i nyere undersøkelser er den betydelige andel av yrkesaktive småbarnsforeldre som oppgir at de *ikke* har hjelp av andre til barnetilsyn (Opdahl 1984). Ifølge Levekårsundersøkelsen 1980 oppga hele 45% av familier med heltids yrkesaktive foreldre og barn under ti år at barna ikke ble passet av andre (Hansen og Andersen 1984). I disse familiene er det grunn til å anta at mødrenes tid ofte er salderingsposten på familiens tidsbudsjett, og avgjørende for at puslespillet om barn og jobb skal henge sammen (jfr. Leira 1985). Mødre jobber ofte redusert tid, en tilpasning som er ytterst sjelden blant fedre. Mødre oppgir også langt oftere enn fedre at de har med barna mens de utfører sitt lønnsarbeid. En del småbarnsforeldre har etablert det Kalleberg (1983) kaller «foreldreskift», hvor foreldre lønnsarbeider til forskjellige tider og bytter om å passe barna. Dessuten passer eldre barn sine yngre søsken. — Ut fra nyere undersøkelser kan det ikke bekreftes, men heller ikke utelukkes, at små barn er uten tilsyn helt eller delvis under foreldrenes arbeidsbetingete fravær.

Mødre, dagmødre og markeder for barnetilsyn

Med den vedvarende mangel på offentlige tilbud i barnetilsynet er det ikke forbausen-

de at vi finner tallrike private avtaler om pass av barn. For yrkesaktive småbarnsforeldre er private passemåter et viktigere tilbud enn det de offentlige institusjonene representerer. Betydelige omsorgsressurser blir mobilisert gjennom sosiale nettverk og «svarte» markeder for omsorgsarbeid.

De private avtalene om barnetilsyn er i alt vesentlig initiativ og entrepriser utviklet av kvinner. Med en parafrasering av Helga Hernes' resonnementer (1982) kan en si at kvinner i kryss-press-situasjoner har *flere* muligheter for å danne allianser, enten med menn, eller med staten, eller med andre kvinner. Yrkesaktive mødre har nyttet alle strategier for å kombinere jobb og foreldreansvar. Når det gjelder organiseringen av det daglige barnetilsynet har imidlertid egen ressursmobilisering og samvirke med andre kvinner inntil nå betydd større støtte enn offentlige myndigheters innsats. Det har også, som hverdagspraksis viser, betydd mer enn innsatsen fra fedre.

Enkeltvis framstår de private avtalene om barnetilsyn som midlertidige ad hoc-løsninger, og kan virke uanselige. Sett under ett utgjør de betydelige delmarkeder for omsorgsarbeid. Som strategi for løsning av dagliglivets presserende barnetilsynsproblem har slike markeder fått relativ permanens. Det privat organiserte barnetilsynet spiller en vesentlig rolle som «buffersone» mellom lønnsarbeidets krav og ansvaret for små barn. Det bidrar til å løse akutte og varige barnepassproblemer, og virker som krisedemper i forholdet mellom småbarnsfamilien og velferdsstaten. Nødvendig omsorgsarbeid blir utført, de statlige reproduksjonskostnadene holdes nede, velferden holdes oppe, uten at offentlige budsjetter belastes. Bruk av sosiale nettverk og irregulære arbeidsavtaler synes å ha blitt varige innslag i barnetilsynet, en utfordring som statlige myndigheter har latt ligge.

To prosesser har vært spesielt virksomme i omdannelsen av barnetilsynet i tida etter 1970. Den ene er resultat av offentlig planlegging og innsats, og innebærer en overføring av oppgaver fra familien til offentlige myndigheters ansvarsområde. Den andre prosessen kommer til syne i serier av individuelle avtaler om overføringer av arbeid og ansvar fra barnefamilier, til lokale støttenettverk og private markeder for omsorgsarbeid. Sakte, uten noen samlet plan, endres strukturen i barnetilsynet. Med økonomisk sjargong kan en si at barnetilsyn i Norge i stor grad framtrer som et privat konsumgode. Det norske barnetilsynet tar form som et broket puslespill hvor arbeids- og ansvarsdeling mellom offentlige myndigheter og barnefamilier på mange måter er uavklart, og hvor velferdsstatens tjenesteytende systemer blir understøttet og holdt oppe av tallrike egenorganiserte, private avtaler. Et påtvunget privat initiativ i barnetilsynet etablerer markedsmekanismer i et felt hvor velferdsstatens ansvar er negli-

sjert eller uthult.

Arnlaug Leira

sosiolog

Institutt for samfunnsforskning

Litteratur

- Borchorst, A. og Siim, B.: *Kvinder i velfærdsstaten. Mellem moderskab og lønarbejde gennem 100 år*. Aalborg 1984.
- Hansen, A. og Andersen, A.S.: *Barns levekår*. Statistiske analyser 53, SSB, Oslo-Kongsvinger 1984.
- Kalleberg, A.: «Foreldreskift og kjønnsrolleforandringer», i Wadel (red.): *Dagliglivets organisering*, Oslo 1983.
- Leira, A.: *Regelmessig barnetilsyn*. ISF, arbeidsnotat 4/85.
- Opdahl, S.: *Aleneforeldres tidsbruk og levekår*. SSB rapporter 84/16. Oslo 1984.
- Statistisk Sentralbyrå: *Sosialstatistikk* 1983, NOS B 552.
- Wadel, C. (red.): *Dagliglivets organisering*. Oslo 1983.
- Wærness, K.: *Kvinneperspektiv på sosialpolitikken*. Oslo 1982.

for å holde et visst nivå.

Studievirksomheten får et virkelighetsfjernt preg om vi velger å se den ut fra verdiene i industriens og næringslivets interessefellesskap. Ser vi derimot studievirksomheten som et svar på en meget stor gruppes behov for fellesskap og identitet — som i hovedsak finner sin løsning i fritiden og i en alder hvor de mest presserende oppgavene i hjemmet ligger bak en — finner vi en motkultur. En kvinnepolitisk «ubevisst» motkultur. Kvinnepolitisk fordi den ivaretar kvinners kunnskap, kvinners nettverk og fellesskap — både lokalt og landsomfattende via organisasjonens form og størrelse. Ubevisst, fordi det er innholdet ved studievirksomheten som i stor grad bærer organisasjonen, og dette innholdet ser bare i liten grad ut til å sikte mot kvinnepolitisk bevissthet.

Studietilbudet «Gjør trafikkmiljøet sikrere!» var annerledes enn de vanlige studie-

temaene. Det var politisk orientert og offensivt ved at det oppfordret til protest og handlinger for tryggere nærmiljøer. Tilbudet formidlet kunnskap om 10 trafikk-sikkerhetstiltak og strategier å gå fram på for å skape samarbeid i lokalmiljøet og nå fram overfor myndighetene. Studiegruppene skulle selv bestemme hvilke tiltak de skulle arbeide for å få gjennomført.

«Gjør trafikkmiljøet sikrere!» oppmuntret til selvstendige vurderinger og handlinger hos husmødrene som «eksperter på miljøproblemer». Utvikling av slik selvstendighet vil si å ta stilling til og bryte med forventninger som springer ut fra forhåndsbestemte roller. Dette er bare mulig når innarbeidete og ubevisste mønstre blir synlige. De må «ses» før de kan tas stilling til og alternative handlinger vurderes. Det kan være svært vanskelig å «se» sin egen hverdag.

Begrepene omsorgsangst og omsorgsskaderisiko er viktige

I prosjektet ble begrepene omsorgsangst og omsorgsskaderisiko utviklet for å gjøre et slikt «usynlig» og spesielt forhold ved husmorrollen synlig, nemlig hvordan samfunnsforhold indirekte kan dirigere menneskets evne til initiativ og handling.

- *Hva er omsorgsangst?* «Omsorgsangst oppstår når en har ansvar for barns, eller andres sikkerhet uten å kunne tilrettelegge for sikkerheten. Svært, svært mange av oss har f.eks. omsorgsangst for barn i trafikken. Vi er redde for barna fordi trafikkmiljøet er truende, og barna er redde» (brev fra prosjektleder til lagledere i NH 30.8.84). Omsorgsangst oppstår altså gjennom det motsetningsfylte i samtidig
 - å bære ansvaret for å unngå at uønskede og til dels uunngåelige konsekvenser av et system skal ramme noen vi har omsorgsansvar for
 - og å være avskåret fra å kunne endre systemet for å fjerne slike uønskede og uunngåelige konsekvenser.
- *Hva menes med omsorgsskaderisiko?* Å ha omsorgsansvar uten å ha nødvendig makt for å tilrettelegge for omsorgsoppgaven er et alvorlig motsetningsforhold, og kan skape sterk angst. Når det er fare for at angsten blir en slik belastning at den kan true sunnhet og likevekt, altså at angsten overskrider tolererbare grenser og fører til nedsatt helse, får vi risiko for skade.
- Kanskje er det mest sannsynlig at omsorgsskaderisiko oppstår når omsorgsansvaret blir for belastende, i betydning angstskapende, pga. mangelfulle forhold på flere felt samtidig; f.eks. i belastende bystrøk med mangelfulle boforhold, farlig trafikk, svak barnehagedekning, få friarealer, kriminalitet m.m. Motsetningsforholdet — å oppfylle omsorgskravet uten å ha styring over rammebetingelsene — kan bli voldsomt belastende og angstskapende og dermed gi stor fare for skade.

Omsorgsangst i husmorprosjektet på TØI er knyttet til utrygge nærmiljøforhold, som husmødrene har liten makt til å endre.

Nærmiljøet er en del av mødrenes ar-

beidsmiljø. De har ansvar for barnas sikkerhet også når barna er ute. Begrepet omsorgsangst kan derfor knyttes til mødres arbeidsforhold, slik at omsorgsskaderisiko gir utfylling av begrepet yrkesskaderisiko. Utfylling fordi omsorgsskaderisiko, som kan oppstå pga. kvinners særegne ansvar som mødre,² bringer frem i lyset en spesiell risikofaktor ved deres *yrkesvirksomhet*. Utfyllingen er rimelig fordi begrepet yrkesskaderisiko er knyttet til lønnet arbeid i næringslivet, og utelukker dermed et forhold som omsorgsskaderisiko på den ulønnede yrkessektoren.

Arbeidsmiljøloven har vært et forsøk på å redusere yrkesskaderisiko. Risiko pga. farlige trafikkforhold er ikke søkt regulert på samme måte — vi har ingen trafikk-sikkerhetslov selv om risikoen i trafikken er like høy som i utsatte yrker (Vaaje, 1982).

Å sammenlikne omsorgsskaderisiko med yrkesskaderisiko er viktig — ikke bare fordi begrepene gjør risikoforhold ved forskjellige yrkessituasjoner synlige, men fordi de viser en fundamental forskjell mellom yrkesskaderisiko i lønnet og ulønnet yrke: *Yrkesskaderisiko er knyttet til næringslivet hvor tekniske og økonomiske verdier er dominerende — omsorgsskaderisiko er knyttet til et miljø hvor følelsesmessige verdier er førende.*

Egnede strategier for å løse problemer i økonomiorienterte og prestasjonsrettede uteyrker vil være svært forskjellige fra strategier som må til for å løse problemer i det ulønnede og private hjemmeyrket. Løsningsmåter i hjemmeyrket (styrt av nærhet og følelser overfor familiemedlemmer), kan være direkte motsatt av løsningsmåter i uteyrkene (styrt av tid, økonomi og målbare saksforhold). Den «private» løsningsmåten, og kompetansen den gir, kan husmødrene oppfatte som utilstrekkelig overfor problemer i den offentlige sfæren.

Dette kan gi tilbaketrekking overfor det offentlige. Jeg var redd for at dette skulle skje i prosjektet — at husmødrene ikke ville makte å ta imot studietilbudet «Gjør trafikkmiljøet sikrere!».

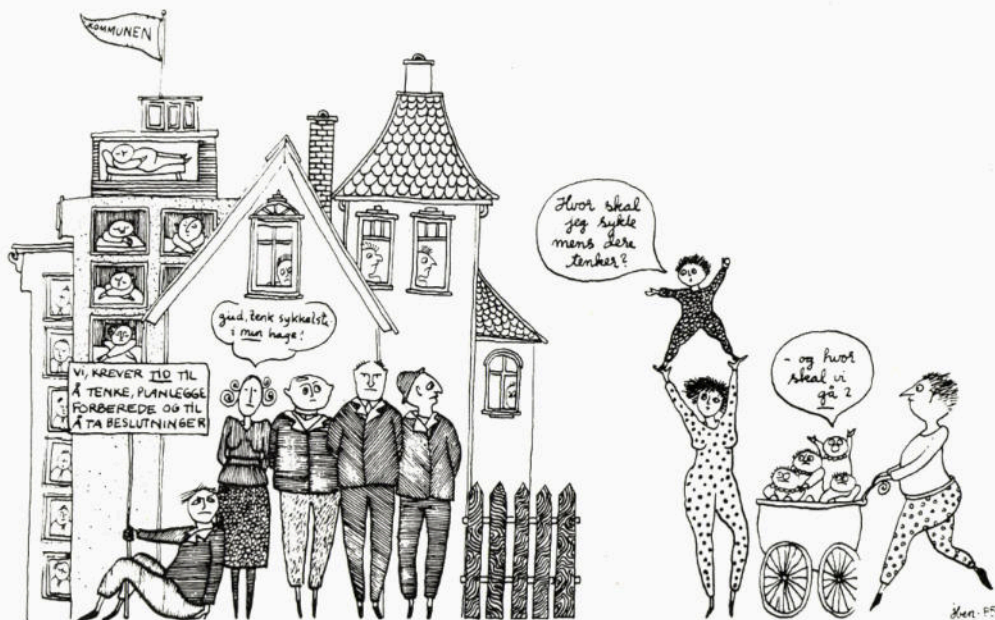
Undertrykt omsorgsangst = passivitet

Kvinnenes løsning i forhold til farlige nærmiljøer ville kunne være *passivitet* overfor problemet eller *skjerming* ved at oppfatningen av problemet justeres: Oppfatningen av farlige trafikkforhold reduseres, egen angst skyves til side, men dermed reduseres også muligheten for protest og handlingsrom. På denne måten bidrar mødrene til å undertrykke bevisstgjøring og egne følelser, men kommer ut med en form for likevekt og tro på egen mestring. Løs-

ningen bidrar også til å bekrefte at samfunnets verdiprioriteringer og utbygging er «riktig».

Men passivitet eller skjerming er en falsk løsning, fordi det reelle problemet ikke reduseres. Strategien er en løgn. Det skjer ulykker. I trafikken ser mødrene at barn opplever risikable situasjoner — mange ganger deres egne unger. De opplever selv farlige situasjoner. «Mestringen» kan sprekke, og angsten vil gripe taket igjen.

Mødrenes liv preges med andre ord av det uløselige mellom det å ha for stort ansvar og for liten styringsmulighet. De opplever avmakt og omsorgsangst — mange vil trekke seg tilbake, og avstanden til et handlingstilbud som «Gjør trafikkmiljøet sikrere!» kan bli stor. I startfasen av prosjektet så det ut til å gå slik; svært få studieringer på «Gjør trafikkmiljøet sikrere!» kom i gang.

Måltrett informasjon ga resultater

Det viste seg at måltrett informasjon om tiltak og strategier gjennom 8 måneder i medlemsbladet ga resultater:

Ved å bruke medlemsbladet ble mange nådd, og mange tok imot tilbudet. Mellom 3000 og 5600 av de 33 000 medlemmene i Norges Husmorforbund har arbeidet for sikrere nærmiljøer ved hjelp av studietilbudet.³

De fleste medlemmene organiserte seg i uformelle arbeidsgrupper, noen arbeidet alene eller sammen med familien. Svært få opprettet formelle studieringer.⁴ Husmødrene arbeidet med mange typer problemer og tiltak, og endel er kommet så langt at de ser resultater av arbeidet. De har vært mest opptatt av å få lavere fartsgrense, men bedre siktforhold, gang/sykkelveger, fortau, veglys og sikrere kryssingssteder er også løsninger de arbeider for å få til.

Det kan ta lang tid å få gjennomslag i trafikksikkerhetssaker, og det kan gå fort hvis kommunen er velvillig og beboerne arbeider i fellesskap. Aller fortest kan det gå dersom saken allerede står på kommunens arbeidsplan. Om dette siste er tilfelle for noen av dem som har oppnådd resultater, vet jeg ikke.

Slik svarene ble gitt, tydet de på at NH-medlemmene har tatt opp viktige saker og at mange arbeider så systematisk at de også får gjennomført tiltak.

Å ha tid var viktigste ressurs

Mødrene som brukte «Gjør trafikkmiljøet sikrere!» var ressurssterke kvinner med gode kontaktnett, de hørte hjemme i aktive husmorlag, de hadde erfaring fra studie-

ringarbeid, og de hadde *tid*. De var stort sett hjemmearbeidende, eller mødre med deltidsjobb, og de fleste hadde ikke lenger småbarn. Bare en av tre var 40 år eller yngre. Livserfaring, tid og nære kontakter i miljøet spilte med andre ord større rolle enn «etablerte» kjennetegn på ressursstyrke som høy utdanning og lønnet arbeid.

Flertallet hørte hjemme i lag som hadde tatt opp trafikksikkerhetssaker tidligere. Naturlig nok bodde også de fleste i trafikkbelastede områder.

Mødrene ønsket annen politisk struktur

På tross av at nesten like mange var tilfredse som misfornøyde med myndighetenes trafikksikkerhetsarbeid, mente ni av ti at noe bør gjøres med at det sitter få kvinner i politiske organer som avgjør saker om trafikksikkerhet. Helst vil de ha nærmiljøutvalg med uttalerett (med deltakere fra foreninger, skole, eldresenter m.m.), der nest at flere kvinner går inn i bestående organer og som tredje alternativ ønsker de egne kvinneutvalg som skal ha uttalerett i trafikksikkerhetssaker.

Omsorgsangst gjør et usynlig område synlig

Gjennom undersøkelsen fikk vi vite hva husmødrene mente om begrepet omsorgsangst. Svarene fra husmødrene viste at vel 70% mente at omsorgsangst beskriver følelsen som oppstår når en har omsorgsansvar, men ikke kan tilrettelegge for sikre forhold. 63% mente at omsorgsangst beskrev deres situasjon når det gjaldt barn i oppvekst og trafikkforhold. 73% syntes det var viktig å sette ord på angsten som oppstår når en har omsorgsansvar, men ikke

kan tilrettelegge forholdene, og ni av ti mente at omsorgsangst kan brukes om annet enn truende trafikkforhold — f.eks. for å beskrive foreldres angst når ungdom har kontakt med dårlige miljøer.⁵

Nye begreper kan endre tenkemåte og bidra til å gjøre «usynlige» forhold synlige. Omsorgsangst er et slikt begrep. Det kan bidra til å bevisstgjøre om samfunnsforhold og egen situasjon, og kan føre til handling hos mødre og fedre som har omsorgsansvar under vanskelige forhold.

Studiematerialet er allment tilgjengelig

Et uventet resultat i prosjektet var interessen fra organisasjoner og myndigheter for studiematerialet. Barneombudet tok kontakt med Norges Husmorforbund og TØI sommeren 1984 og trakk i gang samarbeid med flere organisasjoner og offentlige etater om utgivelse av studietilbudet slik at det kunne bli allment tilgjengelig. «Gjør trafikkmiljøet sikrere!» ble derfor omarbeidet og utgitt fra TØI våren 1985 med støtte fra 17 samarbeidspartnere.

Karin Bérard-Andersen Køltzow
forsker
Transportøkonomisk institutt

Noter

1. NH hadde i 1981 ca 33.000 medlemmer. Ca halvparten av medlemmene er med i studieringer.
2. Prosjektet ser på mødrenes situasjon. Fedre med hovedansvar for barn kan selvstendig på samme måte bli belastet med omsorgsskaderisiko.
3. Undersøkelsen viste at:
 - ca. 65% leste Husmorbladet ofte eller alltid og 25% leste det av og til

- 63% av disse hadde lagt merke til serien «Gjør trafikkmiljøet sikrere!»
 - 95% av disse hadde lest deler eller alt i «Gjør trafikkmiljøet sikrere!»
 - 32% av disse hadde brukt «Gjør trafikkmiljøet sikrere!»
 - 17% av *alle* som svarte, hadde brukt studietilbudet. Tas hensyn til svarprosent på 52, har mellom 9 og 17% brukt «Gjør trafikkmiljøet sikrere!»
4. Hensikten med å opptordne til å lage studieringer var å sikre at flere skulle samarbeide, over tid og systematisk. Fordi tilbudet var tilgjengelig for alle gjennom medlemsbladet, har de fleste foretrukket å gå sammen i uformelle arbeidsgrupper.
 5. I hvilken grad spørsmålene, som inkluderer en kort forklaring på begrepet, virker ledende, diskuteres i rapporten.

Kvantitative og kvalitative metoder ble kombinert i prosjektet

Undersøkelsen besto av:

- Før-etterundersøkelse med kontrollgruppe
 - ved kartlegging av studievirksomhet registrert i Norges Husmorforbund (eksperimentgruppe) og Norges Bondekvinneforbund (kontrollgruppe)
 - og utfyllende etterundersøkelse ved spørreskjema til et representativt utvalg medlemmer i Norges Husmorforbund og til medlemmer i registrerte studieringer.
- Fortløpende studier av tre studie- eller arbeidsgrupper gjennom samtaler, besøk etc.
- Uformelle intervjuer med fagfolk i to kommunale og fylkeskommunale etater.
- Teoretisk analyse som omfattet begreps- og teoriutvikling.

Referanse:

Køltzow, Karin Bérard-Andersen, 1985: Mødre vil ha mer trafikkikkerhet! — Hvorfor medlemmer i Norges Husmorforbund bruker TØI's studietilbud «Gjør trafikkmiljøet sikrere!». Oslo, Transportøkonomisk institutt. ISBN 82-7133-505-7.

Eldre kvinner som omsorgsgivere i lokalsamfunnet

Grønland/Nedre Tøyen-prosjektet, ledet av Laila Kjelman, startet opp i 1978. Ida Hydle knyttet seg til dette prosjektet ut fra et ønske om — som lege — å kunne arbeide med forebyggende helsearbeid i et lokalsamfunn på en utradisjonell måte. Prosjektet har gitt henne erfaringer og tanker om hvordan eldre kvinner er eller kan være omsorgsgivere for et lokalsamfunn, erfaringer som hun formidler videre i denne artikkelen.

«Jeg synes når det gjelder formidling av kunnskaper må jeg si at fellesskapet gir det beste resultat. Vi sitter alle med ting inne i oss som ofte kan synes små. Når vi får gitt uttrykk for det sammen med andre kan det ofte bli til noe positivt som kan komme til nytte. Jeg har selv fått erfare at det er mange ting i et samfunn som vi eldre kan gi videre til andre: samhold, vennskap og omtanke.»*

Grønland/Nedre Tøyen-prosjektet var et samfunnsarbeidsprosjekt. Samfunnsarbeid er en metode i sosialt arbeid. Gjennom oppsøkende virksomhet, åpne møter og gruppearbeid bistår prosjektet beboerne i et strøk eller lokalsamfunn i å formulere kollektive problemer, definere målsetninger og rette henvendelser til myndigheter og

politikere for å oppnå forandringer i nærmiljøet. Det sosiale nettverket styrkes, og et organisert samarbeid bygges opp, samtidig som beboerne tilegner seg kunnskaper til selv å føre arbeidet videre når prosjektet trekker seg ut. Prosjektets midlertidighet er vesentlig. Det er beboerne som etter hvert skal overta, og det skal hele tiden være målsettingen.¹

En beboerforening ble startet i 1979 og fungerte som en styringsgruppe for prosjektet. Et kollektivt formulert problem var eldres helse- og ernæringsforhold. Dette byområdet er preget av store miljøbelastninger, trafikkstøy og forurensning som overskrider gjeldende grenser, svært dårlig vedlikeholdte boliger, ulovlige leieforhold, manglende utearealer, manglende

* Dette og de følgende sitater er hentet fra diskusjoner med eldre i Grønland/Nedre Tøyen-området.

overholdelse av norsk lovverk vedrørende spesielt boliger og helseforhold. I tillegg kom det en rapport fra det nærmeste sykehus, Krohgstotten, i 1980, som konkluderte med at ca. 30% av pasientene over 75 år led av underernæring. Ut fra dette startet jeg «Eldre, ernæring og helse» — et aksjonsforskningsprosjekt som involverte eldre mennesker i bydelen.

Metoder

Ved hjelp av studenter som intervjuere, gjennomførte jeg en strukturert spørreskjemaundersøkelse av alle enslige over 70 år i området, 106 personer. Helse og sosiale forhold slik som førlighet, sykdommer, medikamentbruk, bruk av helsetjenester, samt boligforhold, inntekt og sosialt nettverk ble også kartlagt. En sosialantropolog stod for gjennomføringen av et feltarbeid der studiet av de eldre og deres livssituasjon stod sentralt. Særlig vekt ble lagt på kulturelle forholds betydning for helse og kosthold.²

En ernæringsfysiolog analyserte kostholdsdataene og var med i planleggingen og gjennomføringen av selve aksjonsfasen i prosjektet.³

Resultater fra den kvantitative og den kvalitative undersøkelsen ble tilbakeført til de eldre i strøket, sammen med forslag til tiltak for å bedre forholdene. Et «kostkorps» av 8 eldre arbeidet som medarbeidere i denne formidlings- og evalueringsfasen. I tillegg arbeidet de med organisering av andre eldre i strøket, satte i gang aksjoner, deltok i offentlige møter, snakket med politikere og administrasjon og formidlet på annet vis kunnskaper fra prosjektet. Denne prosessen ble beskrevet og evaluert av en sosialpedagog ved hjelp av semistrukturerte intervjuer og deltakende observasjon.⁴

Vi var 4 kvinnelige prosjektarbeidere — sosialantropolog, ernæringsfysiolog, sosialpedagog og lege.

Kostkorpset

Det er kostkorpset som er mitt utgangspunkt for denne artikkelen. Prosjektet hadde en målsetting om både å bistå eldre i strøket med miljørettet arbeid og også å evaluere effektene av dette arbeidet. En gruppe eldre samarbeidet med oss som lønnede prosjektarbeidere. Det var 6 kvinner og 2 menn som ble med. En av kvinnene foreslo at de skulle kalle seg «kostkorpset», og det ble muntert mottatt.

Årsaken til navnet var at vi la mye vekt på ernæring og kosthold i begynnelsen. Vi hadde utarbeidet en plan for hvordan vi skulle gå ut til alle de eldre i strøket med kostholdsopplysning. Kostkorpset oppsøkte alle — etter flere møter med grundig diskusjon av intervju- og opplysningsteknikk. Vi så på dette med kosthold mer som et middel enn som et mål. Mat er et relativt nøytralt tema som de aller fleste er opptatt av, og det er lett å samle (mobilisere) mennesker om mat.

Gruppens arbeid utviklet seg på ukentlige møter. Det var kvinnene som dominerte møtene. Etter 4 års arbeid var det tre kvinner som forble aktive i beboerforeringsarbeidet og som til dags dato fortsetter arbeidet.

For å forstå det videre forløp, er det nødvendig å ta med nok en kompliserende opplysning. Strøket vårt ble utpekt av de kommunale myndigheter til et prioritert byfornyelsesområde. Det satte i gang en grunnleggende destruktiv prosess i det lille lokalsamfunnet som vi ble deltakere i. Etter hvert som kvartal etter kvartal ble gjennomgått av planleggere ved byplankontoret, boligetatens folk og bystyrets politikere, ble våre eldre medarbeidere mindre opptatt av kosthold og helse og mer av byfornyelse og byfornyerne som gikk under forskjellige tilnavn: byforstyrre, slumsøstre, rivegeriljaen, byforverre osv.

Under ett av våre planleggingsmøter sa flere av kostkorpsets medlemmer at de nå var nødt til å diskutere hvorfor planene om den nye trygdeboligen var skrinlagt. Mange eldre i strøket så den som sin redning når de nå av boligetaten ble forespeilet fraflytting pga. byfornyelsen. De aller fleste ville bli boende i strøket. Men...

«Byfornyelsen er i grunnen godt ment fra politikernes side, men den er ut fra deres pengepung, ikke vår, som ikke har råd til å betale det det koster. Folk vil bo her, her har de alltid bodd.»

Byfornyelsen og dens sosiale konsekvenser ble etter hvert det vi alle kom til å konsentrere oss om i prosjektets aksjonsfase. Kampen om trygdeboligen ble vunnet, takket være kostkorpsets etter hvert ganske organiserte virksomhet med både demonstrasjon med transparenter (med innhentet tillatelse fra Grønland politikammer) og et stort offentlig møte på Grønland. Her hadde de innbudt folk fra kommunal administrasjon og politikere til en diskusjon med strøkets eldre. Trygdeboligen ble bygget:

«... denne trygdeboligen føler vi er vår på en annen måte, for vi har vært med på å kjempe for den.»

«Vi ble jo forespeila her at det skulle komme en trygdebolig på Grønland. Men etter hvert — vi har jo en del møter og — så fikk vi høre at det var blitt feid bort — rett og slett feid under teppet... For vi ville alle ha trygdebolig her hvor vi hører til... men så sier vi atte: Dere, vi skal lage en aksjon — hvorfor ikke vi som alle de andre. Ungdommen, dem okkuperer jo hus — la oss sette i gang med noe...»

Og vi fant på at vi skulle lave en stor transparent — lå på gulvet nede på Grønland og malte en lang transparent, også måtte vi søke polti da om lov til å demonstrere... og vi spikra lister og gikk ut av porten med godt mot og marsjerte tvers over Grønland og bort til tunnelbanen, og der sto vi. Vi fikk presse, og kringkastingen kom, og vi ble intervjuet. Og det samlet seg jo en del mennesker, da — så så vi noen politibiler som kjørte rundt omkring — de skulle selvfølgelig kontrollere hvor mange vi var. Så sier jeg det skulle være moro, dere, om vi ble tatt og kjørt

i politibilen, for da får vi enda mere PR for saken våres, men det ble vi ikke, altså.»

Kostkorpsets største og vanskeligste oppgave ble å forhindre riving av et kvar-tal. De vant kampen mot kommunen i første omgang ved hjelp av intens politisk lobbyvirksomhet, møter og demonstrasjoner. Dessverre sviktet Arbeiderpartiet dem i neste runde:

«Vi kan nesten ikke tro det. Verre rundkast har Oslo Arbeiderparti neppe gjort noen gang. Bygningsarbeidernes argument om at vi bor i boliger som ikke er menneskeverdige, er det verste sprøyt vi noen gang har hørt. Det må være galskap å rive nesten ferdig rehabiliterte boliger.»⁶

Kostkorpset arbeidet med flere andre aksjoner for å bedre forholdene i strøket. Ett tiltak var hyggetreff som de selv arrangerte for andre eldre, 2 ganger i uken. Disse hyggetreffene har nå pågått i ca. 5 år og fortsetter — med tilhørende årlig julebord og sommerutflukt.

Hvorfor man kan ha omsorg for et lokalsamfunn

«Og jeg ser jo mer og mer at vi trenger noen som jobber med mennesker... ikke minst det med eldre, da, og vi ser i grunnen det at det er de som blir salderingsposter når vi skal til å spare penger, og det synes jeg er helt uhørt. Og likedan er jeg veldig opptatt av nå de eldre i bydelen her, hvordan de må flytte ut, hvilken måte, hvordan de gjør det. Også hensynsløst å kaste dem ut av deres boliger her, og de sier at de skal ha hjemmet deres. De kan flytte til de dårligste trygdeboliger som er. Så jeg ser mer og mer hvor viktig og nødvendig det er at vi jobber med dette her også. Så det har i grunnen falt naturlig å jobbe med de eldre og — for det er de som du kan si som har stått mest aleine i dette her, som nå trenger masse støtte.»

Kan man i det hele tatt snakke om et lokalsamfunn på Grønland/Nedre Tøyen

som de gamle forholder seg til? Lokalsamfunn er et utvannet ord — mange samfunnsforskere stiller spørsmål om det eksisterer i det moderne samfunn. Særlig antropologene har hatt lokalsamfunnet som ramme om sine studier av menneskelig atferd. Redfield definerer lokalsamfunnet ut fra både geografiske og sosiale rammer: gruppebevissthet, størrelse liten nok til kontinuerlig samhandling, homogenitet (det at folk deler felles målsettinger og verdier) og selvstendighet. Arensberg og Kimball foreslår at et lokalsamfunn ikke er en ting, men en prosess, og at det må forstås ut fra kontinuerlig menneskelig samhandling — tilpasninger, kompromisser og samarbeid.⁷

Det finnes studier av lokalsamfunn der forskerne har sett spesielt på de eldre generasjoners livsforhold og levekår. Keith har f.eks. interessert seg for aldershomogene lokalsamfunn, slik som aldersinstitusjoner og boligområder for eldre. Hun finner følgende karakteristika ved disse områdene:

- de er felles eide territorier, som blir bevoktet mot inntrengere utenfra,
- folk har en sterk følelse av forskjeller mellom «inn-grupper» og «ut-grupper»,
- folk har felles normer og målsettinger,
- folk har klart definerte roller og status — det vil si et sosialt system.⁷

Vi har få studier av slike «gamles lokalsamfunn» fra Norge, men Bjellands feltarbeid i et gamle hjem i Bergen er ett eksempel. Hun bekrefter delvis Keiths teorier.⁸

Nå er ikke vår studie i Grønland/Nedre Tøyen-området en studie av en aldershomogen befolkning. Området er både etnisk og aldersmessig noe av det mest heterogene vi finner i Norge. Og likevel kan vi spørre oss om ikke de eldre og også mange yngre i strøket hadde en utpreget lokalsamfunnsfølelse, ut fra de svar vi fikk på våre intervjuer og i mange større fel-

lesmøter i beboerforeningen. Byfornyelsen var en klar fare utenfra som truet folks levekår, både sosialt og økonomisk, og dette var med på å gjøre lokalsamfunnet klarere i folks bevissthet.

«Vi som har bodd her har bestandig brukt Tøyenparken, vi. Min mann og jeg, vi tok med oss kurv med kaffekjele og litt kjeks og kopper og ungene og så et par klappestoler og satt i Tøyenhaven og drakk kaffe, ettermiddagskaffe, og alltid har vi kunnet gå der. Mannen min gikk bestandig opp til Tøyenhaven og hadde med seg noe brød i lomma og satte ut handa og der kom småfuglene og satte seg på handa hanses. Jeg gikk tur med den yngste min oppi der — og plutselig så kunne det sitte et ekom på barnevogna og vi satte fram handa og den spiste — dem var så tamme, og det var jo himmelen for oss som bodde her nede. Så det var liksom Tøyenhaven var vår den, på en måte — det var jo så pent der.»

De gode minnene er vesentlig for lokalsamfunnsfølelsen. Mange forteller om gamle dager og viser oss hvorledes minnene lever som en del av nåtiden deres. Vi intervjuet en liten gruppe på 18 personer som hadde flyttet ut av strøket og inn i aldersinstitusjon i løpet av prosjektperioden. 15 av dem hadde bodd i strøket i over 40 år:

«Da jeg flyttet, fikk jeg hjelp av venner til flyttingen. Alt var ordnet fint i stand når jeg kom opp i leiligheten, men jeg ville snu i døra. Alt var så fremmed, selv om alle tingene var mine. Jeg var så glad i leiligheten jeg hadde, folk skulle ikke flytte når de har bodd så lenge på samme plass som jeg har gjort (65 år). Jeg gråt bare. Legen min sa at jeg hadde blitt rykket opp med rota. Det hadde jeg. Nå går jeg aldri ut — det er for langt å gå til Tøyenhagen.»

Denne 79 år gamle damen bor i trygdebolig, men er plaget med store smerter pga. kronisk sykdom. En annen friskere dame på 75 år, som har bedre funksjonsmuligheter, har også flyttet i trygdebolig, lenger unna enn den første. Hun hadde bodd i en kald og trekkfull leilighet, over portrom og butikklokale i en gammel, dårlig vedlikeholdt gård. Hun måtte hente ved ned en

bratt trapp til kjelleren. Høsten før hun flyttet, brakk hun lårhalsen. Hun hadde ventet i over 5 år på å få trygdebølig. Byfornyelsen overtok gården hun bodde i, og hun kommenterte dette med at det ble for dyrt for henne, leilighetene ble større, og det hadde hun ikke behov for.

Etnologen Anne Louise Gjesdal Christensen ledet et prosjekt: «Bydel i forandring» på Grønland/Nedre Tøyen i samme tidsrom. Hun interesserte seg bl.a. for hvorledes bygninger kan være både symboler og medier for menneskelig kommunikasjon. Hun understreket at bygninger er kulturelementer med særlig sterk symbolbærende evne. «De er symptomer på de funksjoner de innehar, og den betydning disse har, eventuelt hadde i fortiden.» Hun skriver: «For mange mennesker representerer bygninger kontinuitet i tilværelsen. En slik tolkning gjelder behov for gjenkjennelse, en bekreftelse på at noe er uforandret.» Hun mente at boligen var et svært viktig identifikasjonselement — «et slags primærelement som er utgangspunkt for andre deler av kulturkommunikasjonen».⁹

Kvinnerolle — omsorg og bevaring av boliger: Bevaring av et lokalsamfunn

En etnolog satte ord på hvorfor de gamle kjempet for å bevare strøket sitt. De følte at noe fundamentalt i deres liv ble revet bort i byfornyelsesprosessen — et primært identifikasjonselement. Det gjaldt dem som skulle bli boende igjen. For dem som måtte flytte, var det de selv som ble revet bort.

Det kan være av interesse å se det beskrevne i både et historisk og et krysskulturelt perspektiv. Noen steder i det gamle Norge som ellers i Norden, fantes ættestupet — en slags offerplass der de gamle

ble sendt utfor stupet når det var uår og for lite mat. I nomadekulturer var det vanlig å etterlate de skrøpelige gamle ved flytting av boplassen. Ættestup-praksis har funnet sted i mange kulturer i samfunn vi ikke så lett kan sammenlikne oss med.

På Samoa ble det praktisert levende begravelser. En pressemelding fra Samoa i 1965 fortalte om en 94 år gammel kvinne som fikk være med i sin egen begravelse — en lystelig feiring. Festen var en gjenoppliving av den gamle tradisjonen, bare at denne gangen slapp den gamle kvinnen selv begravelsen.

Oslos kommunale ættestup i 1980-årene består i å tvinge gamle mennesker til å flytte, som regel til institusjoner eller boliger utenfor deres gamle lokalsamfunn — sammen med mennesker de ikke kjenner. De får kanskje en teknisk god omsorg — nok mat tilgjengelig, varm bolig og helse- og sosialhjelpere hvis de skulle trenge det. Men livet er avbrutt, og passiviteten kommer med resignasjonen. Da er det ikke en teknisk god omsorg de trenger. Den omsorgen passiviserer dem enda mer. Men denne vonde sirkelen rammer også dem som ikke flytter — for de ser lokalsamfunnet deres forandre seg. Hus faller i grus og lager hverdagen til et inferno av støv og skitt. Høye blokker skyter i været. Strøket forvandles langsomt til det ugjenkjennelige. De gamle boligene var dårlig vedlikeholdte, trekkfulle og kalde. Men symbolverdien er sterkere og viktigere.

I tillegg inneholder de fysiske strukturene minner. Et menneske uten minner blir av helsevesenets psykiatriske hjelpere definert som syk.

Byfornyelse har sitt faglige grunnlag i fysisk og økonomisk planlegging. Byfornyelsesteknologien inneholder intet om minner, symbolverdier og primær identifikasjon. De gamle damene på Grønland/Nedre Tøyen kunne mer enn sin byfornyelsesteknologi. Men de kunnskapene vil

ingen eksperter på hverken byfornyelse eller omsorg ta vare på. Gamle mennesker må finne seg i å flytte ut når de unge trenger ny bolig og når innenlandske og utenlandske banker, hotellkjeder og forretningskomplekser trenger sentrumsnære tomtearealer. «Vi blir de nye by-nomadene.» Det skjer altså det omvendte av det de gamle nomadesamfunnene praktiserte i vår moderne bykultur.

Ættestupet går også igjen på en annen måte — i omsorgsideologien. De gamle skal være takknemlige for at man flytter dem fra deres kalde, trekkfulle boliger inn i moderne trygdeboliger og sykehjem. Her får de omsorg og tilsyn: «Jeg tar menneskelige hensyn — aksepterer ikke at dere sier at vi ikke gjør det. Det er kommet vedtak på at minstepensjonistene skal få økonomisk støtte. Det er rimelig å flytte de menneskene ut i andre områder så de ikke fryser.»¹⁰

«Videre ville man med penger kunne forbedre forholdene vesentlig for de svake gruppene ved at de fikk et bedre sosialt tilsyn i de kritiske årene av sitt liv, slik at de ble bedre tilpasningsdyktige enn i dag.»¹¹

Protesten og kampviljen til å leve sitt eget liv selvstendig forstummer — omsørges bort.

Ca. 30% av alle som innlegges i sykehjem i Oslo dør i løpet av det første året etter innleggelsen. Jeg tror vi må legge sosiale årsaker til de medisinske. Slike termer som revne minner, manglende symbolverdier og primær identifikasjon jevnet med jorden, finnes ikke i International Classification of Diseases. Her gjenstår mye arbeid med navn og inndeling av sykdommer, forutsatt at navnene skulle si noe om årsakene.

Omsorg og omsorg

Omsorg defineres vanligvis som støttende, pleiende og hjelpende handlinger mellom mennesker som inngår i sosiale relasjo-

ner.¹² Ut fra denne definisjonen kan vi diskutere om det beskrevne har noe med omsorg å gjøre. Hvis vi går tilbake til utgangspunktet: «... vi eldre kan gi videre til andre: samhold, vennskap, omtanke», eller «Så det har i grunnen falt naturlig å jobbe med de eldre og — for det er de som du kan si som har stått mest aleine i dette her, som nå trenger masse støtte» — ser vi at det er mye omsorg i de to sitatene fra evalueringen med kostkorpset. Det som kanskje er bemerkelsesverdig med den prosessen kostkorpsets deltakere gikk igjennom, er at de ikke stoppet ved det å hjelpe, sørge om enkeltindividene.

De gamle damenes omsorg kom til å konsentrere seg om det primære forebyggende nivå — de politiske prosessene i vårt samfunn. De forsøkte å påvirke strukturelle forhold — som de visste ville få grunnleggende konsekvenser for lokalsamfunnet og enkeltindividene. Det ble en omsorg som skulle gå via lokalsamfunnet til enkeltindividene.

Slik «lokalsamfunnsomsorg» gir en dimensjon i tillegg til den tradisjonelle person-til-person-omsorgen. Den har konsekvenser for kollektivet — ikke bare det enkelte individ. Slik omfattes alle, unge og gamle i strøket av omsorgen. En annen dimensjon fjernes: takknemlighetsgjelden. Takknemlighetsgjelden forårsaker en statusforskjell mellom giver og mottaker. «Lokalsamfunnsomsorg» utjevner statusforskjellene.

Til syvende og sist dreier det seg om menneskesyn.¹² Kampen mellom de gamle i vårt samfunns små lokale strøk og stor-samfunnets modernisering, avgjøres av planleggerne og politikerne.

(Alle sitatene i denne artikkelen som står uten referanse, er uttalelser av kostkorpsets medlemmer.)

*Ida Hydle
ass. lege ved geriatrisk avd.
Ullevål sykehus*

Referanser

1. Grønland/Nedre Tøyen-prosjektet 1978-82. Rapport. Oslo Kommune, Sosialrådmannen, 1982.
2. Hæreid, J.: Ernæring og helse blant eldre på Grønland/Nedre Tøyen. Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, våren 1985.
3. Nes, M.: Ernæringssituasjonen til en gruppe enslige eldre bosatt i indre Oslo. Hovedfagsoppgave i sosialemæring. Institutt for ernæringsforskning, Universitetet i Oslo, 1985.
4. Jamissen, G.: Eldre, ernæring og helse. Mel-lomfagsoppgave i sosialpedagogikk, Universi-tetet i Oslo, 1982.
5. Axelsen, T. & Finseth, A.: Aksjonsforskning i teori og praksis. Cappelen forlag, Oslo 1973.
6. Arbeiderbladet, 15/9-84.
7. Holmes, L.D.: Other Cultures. Elder Years. Burgess Publ. Comp., Minnesota, USA 1984.
8. Bjelland, A.K.: Aldring og identitetskrise. So-sialantropologisk skriftserie No. 27, Sosial-antropologisk institutt, Universitetet i Bergen, 1982.
9. Christensen, A.L. Gjestdal: Dwellings as Com-munication. Ethnologia Scandinavia 1979.
10. Uttalt av en arbeiderpartirepresentant i Boligut-valget i en diskusjon med kostkorpset, februar 1983.
11. NOU 1979: 5, Bypolitikk.
12. Omsorg och människosyn. En delrapport från projektet «Omsorgen i samhället». Sekretariatet for framtidsstudier, Stockholm, 1980.

Forskningsprogram om kvinnemishandling 1987

Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) har fra 1986 satt i gang et forskningsprogram om kvinnemishandling. I 1986 er det gjennomført en del mindre prosjekter og forprosjekter. Det lyses nå ut midler for 1987.

Innenfor programområdet kan det bevilges midler til enkelt-forskere eller insti-tusjoner, forskningsprosjekter, stipend og til andre forskningsfremmende tiltak. Programmet følger de generelle regler for søknad/bevilgning i NAVF, og søknader sendes på NAVFs søknadsskjema for 1987.

Programnotat kan fås ved henvendelse til Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning (RSF) ved konsulent Trygve Lande, tlf. (02) 55 58 00.

Det vil også bli tatt initiativ til forskjellige tiltak (seminarer/arbeidsmøter, etc.) under programmet. Slike tiltak vil bli kunngjort særskilt.

Frist for søknad om midler fra programmet i 1987 er 01.10.86.

Søknad sendes til:

Norges allmennvitenskapelige forskningsråd,
Munthes gt. 29, 0260 Oslo 2.

Tlf. (02) 55 58 00.

Omsorg og profesjonalisering – med fagutviklingen i sykepleien som eksempel

I denne artikkelen belyser Kari Martinsen den kvalitative siden ved omsorg, eksemplifisert ved fagutviklingen i sykepleien. Hun ser det som viktig å få fram den fagautoritet som ligger i sykepleietradisjonen og som tar vare på omsorgens kvaliteter. Martinsen drøfter også noen problemer omkring profesjonalisering og omsorg. Om empirien hentes utelukkende fra sykepleien, vil dette likevel kunne si noe allment om omsorgens kvaliteter og belyse generelle problemer ved profesjonalisering og omsorg.

Omsorg i sosial- og helsepolitisk sammenheng har to betydninger.¹ Først betydningen «midler til livsopphold». Det går på samfunnets rettsplikt, og hvordan det offentlige på ulike måter har vært og er forpliktet til å gripe inn overfor medmennesker som trenger hjelp. Men omsorg er mer enn livsopphold og pengehjelp. Den omfatter pleie, hjelp og støtte hvor det kvalitative element er framtreddende. Denne siden ved omsorg er spesielt blitt utviklet gjennom helse- og sosialarbeidets yrker. Både sykepleiens og sosialarbeidets metoder når det gjelder å forbedre omsorgskvaliteten til

klientene har sin rot i kirkelig og privat filantropi i forrige århundre. I vårt land var diakonissene de første. De arbeidet som faglærte sykepleiere i sykehus og i den kirkelig-frivillige menighetspleien som vokste fram fra 1870-årene av. Til en viss grad var de også sosialarbeidere.²

De første lærebøker i sykepleie

Diakonissen Rikke Nissen skrev «Lærebog i Sygepleie for Diakonisser» i 1877. Hun

Diakonisse Ulrikke Eleonore (Rikke) Nissen (1834–92) var datter av Ida f. Hagerup og kjøpmann Martinus Nissen i Trondheim. Faren var bror av skolemannen Hartvig Nissen. Rikkens ett år yngre søster var Bolette Nissen Gjør. Nissen-søstrenes bestemor var kusine av Grundtvig, og i religiøst vidsyn hadde Rikke Nissen mye til felles med den danske kirkefader. Hun gjennomgikk flere troskamper, og var preget av skarp, granskende og kritisk tenkning. Under sitt treårige opphold i Schlagenbad fra 1885 utga hun to kirkehistoriske bøker på tysk. De ble i *Kirketidende* anbefalt å lese av teologene.

Foto: Martinsen: *Freidige og uforsagte diakonisser*, Oslo 1984, s. 37.

hadde i flere år vært læresøster ved Diakonisseanstalten i Kristiania, som hadde utdannet diakonisser fra 1868. I boka presiserte Nissen at sykepleien læres i praksis, og at det håndverksmessige i sykepleien ikke måtte undervurderes. Sykepleierens kunnskaper skulle avgrenses til det som kunne utføres med hendene og læres uten vitenskapelig innsikt. Det betød ikke at teoretisk kunnskap var uvesentlig. Men det betød at det som var av teoretisk art skulle læres i sammenheng med praktisk øvelse, og ikke alene gjennom boklig teoretisering. For sykepleieren skulle den teoretiske kunnskapen stå i sammenheng med praktisk øvelse. Den var begrenset til det som var praktisk anvendelig i den daglige

pleien. I denne sammenhengen utgjorde den kliniske iakttagelsen, sykdommens kliniske symptomer, hygiene og sykeeksaminasjonen, sykepleiefagets kjerne.

Nissen tok som Nightingale utgangspunkt i den sykes behov og hvordan det følte med dårlig luft, klamt sengetøy eller svett kropp. Ut fra dette fikk innlevelsen i pasientens situasjon og observasjonsevnen forrang. Nissen minnet om den observasjonsevnen andre har kalt «klinisk blikk» eller «klinisk hørsel». Sykdomstilstanden kommer til uttrykk i ansikt eller kropp, og sykdommene har ut fra dette sine særtrekk som den som pleier bør lære. Nissen skriver:

«Forunderlig overfladisk er ofte Sygepleierskens lagttagelse med Hensyn til den Syges Udseende, og mere Usandhed end Sandhed udbredes ved de ofte gjentagne Ord: han ser godt eller daarlig ud, eller han ser bedre eller daarligere ud. — Sygdom har uomtvistelig sit eiendommelige Præg. Lad Sygepleiersken lære det.»³

Hun fortsatte med å si at mange er lagt i graven, «som kunde været reddede, ifald man havde raadspurgit Puls og Temperatur... Hvor længe skal det endnu vare, inden man lærer at iagttage saadant.»⁴

Det avgjørende var å kunne iakttå forandringer i tilstanden hos den syke, og å sette de enkelte symptomene inn i en praktisk handlingssammenheng: for at pasienten skal ligge slik at liggesår unngås, for at han skal få den kosten han trenger osv.

Nissen brukte ikke selv uttrykket omsorg i sin bok. Men Nissens poengtering av sammenhengen mellom fagkunnskap, praktiske ferdigheter og det nære og personorienterte forholdet til pasienten sto sentralt i omsorg når dette ble et grunnbegrep i norsk sykepleie fra 1920-årene av. Omsorg kom inn som begrep i to av de mest brukte lærebøkene i sykepleieskolene i mellomkrigstida. Begge lærebøkene ble også brukt ved Det norske diakonhjemsskole som utdannet mannlige sykepleiere eller diakoner.⁵ Legene Grønn og Widerøe

Andrea Arntzen, født 1875 i Kristiania, ble sykepleieutdannet fra Nightingale-skolen ved Eppendorff sykehus i Hamburg, hvor hun begynte i 1894. Etter å ha tatt husholdningskurs og arbeidet 1 år som menighets søster i Solør, ble hun i 1898 ansatt på epidemiavdelingen på Ullevål sykehus. I 1912 overtok hun den nyopprettede stillingen som husmor ved søsterhjemmet, samtidig som hun administrerte sykepleieskolen. I 1919 ble hun den første forstanderinnen i Norge ved sykehus med elevskole. Arntzen har hatt flere permisjoner for å studere sykepleie og hospitalsforhold i utlandet, i 1901–02 i England og Skottland, noe senere i Tyskland, Nederland og de skandinaviske land, og i 1929 i Canada og USA. Arntzen var i lengre tid formann i Kristiania kommunale sykepleieforening, var stiftende medlem av NSF i 1912 og har hatt flere tillitsverv innen organisasjonen og i det Internasjonale Sykepleieråd. (Foto: Wyller: Festskrift til Norges sykepleierhøyskole, 1975, s. 12.)

sto som redaktør for *Lærebok i sykepleien* fra 1926. I bokas innledning om sykepleierens egenskaper skriver Andrea Arntzen, forstanderinnen ved Oslo kommunale sykehuser, at «patienten alltid må være den første i hennes (sykepleierens) omsorg.»⁶ Hva dette konkret innebærer ble utdypet i boka *Sykepleieskolens etikk* som kom første gang ut i 1930. Boka var skrevet av diakonissen Elisabeth Hagemann, daværende sykepleielærer ved Diakonissehuset i Oslo.

Slik som Arntzen så også Hagemann omsorg som en lært egenskap, en måte å være på i forhold til pasienten. Hagemann skriver:

«I dette lille ordet 'omsorg' ligger i grunnen innsluttet alt som kan sies om en søsters forhold til sine pasienter.»⁷

Omsorg og etikk var for Hagemann nært sammenvevet. Det var fordi hun med etikk forsto en grunnleggende måte å være på, et sinnelag som skal vise seg i praktisk arbeid:

«Om vårt arbeid utvortes sett er stort eller lite har intet å bety. Verdien av det ligger i det sinnelag hvormed vi utfører det.»⁸

Det rette sinnelaget i sykepleien var for Hagemann å være drevet av en trang til å hjelpe, å være en tjener blant syke. En måtte arbeide med seg selv for å framelske disse egenskaper, disse holdninger. Hagemann sa det slik:

«Det er ikke nok å lære de tekniske ting som hører sykepleien til. Man må samtidig arbeide på sin egen personlighet, arbeide for å bli 'god'. Det vil med andre ord si at eleven — om hun ikke har gjort det før — nu må begynne et pløiningsarbeide inne i sin egen karakter.»⁹

Den viktigste siden ved sykepleieutdanningen var å hjelpe eleven med dette «pløiningsarbeide», hjelpe eleven til å bli «god». Personlighetsdanning fikk forrang.

Men de teknisk-praktiske kunnskapene og den mer saksorienterte siden i sykepleieutdanningen var nødvendige midler til å nå målet. Målet var å kunne hjelpe ut fra omsorg for pasienten, ut fra en «indre forståelse av hvad den syke trenger».¹⁰ Hagemann uttrykte det også slik:

«Hvis hjertelaget for de syke skulde mangle, vil selv den beste tekniske utdannelse ikke kunne gjøre en søster skikket til på rett måte å fylle sin plass. (Men) de søstre som har et utelukkende teknisk arbeide som røntgen, operasjonsstue o.s.v. vil ikke mangle anledning til å bruke sin omsorg, hvis de først har den i sitt hjerte.»¹¹

Omsorg var for Hagemann ansvarsfull handling. Det var gjennom sitt vesen, sin ferd og sitt arbeid å vise hva god sykepleie er. Hun ga flere praktiske eksempler. Det var å ta pasienten på alvor, å være opptatt av ham og ikke av andre ting:

«Vi kjenner alle til hvor velgjørende det er å treffe mennesker som alltid synes å ha god tid. Er det fordi de har det mindre travelt enn andre? Sikkert ikke. Men de har lært den store kunst å være *helt* der hvor de er. I det øieblik de holder på med en ting, legger de hele sin interesse og alle sine tanker i dette ene, og det samme vil de gjøre hver gang de står overfor et menneske som trenger råd og hjelp.»¹²

Når pasienten ble tatt på alvor på denne måten, ga det ham trygghet i situasjonen også når andre overtok stedet:

«Aldri blir noget glemt, aldri behøver han be om den samme ting to ganger — ja, selv når søsteren har fri, merker han hennes omsorg i den nøiaktige beskjed hun har gitt sin stedfortreder om alle småting.»¹³

Hagemann skrev om hva det vil si å lære i sykepleien, og minnet elevene om de små tings betydning i en omsorgsfull pleie:

«Det hender ikke sjelden at man hører de unge elever si: «Nei, på den avdeling eller på den stue lærer jeg ingenting.» Med «lærdom» mener de da nye og interessante ting. --- Og naturligvis er det om å gjøre

at man i elevtiden får anledning til å se og lære mest mulig. Men like viktig er i sykepleien alle de små og tilsynelatende ubetydelige ting som får et barn eller en syk til å føle sig vel under en søsters pleie. Nettopp de stille tider med ensformig stell utvikler denne side hos henne, og den omsorgsfullhet og erfaring som hun derved tilegner sig, er kanskje allikevel noget av den mest verdifulle «lærdom» hennes elevtid kan gi henne. I det hele gjør man klokt i snarest mulig å bli klar over dette: Hele sykepleien består i grunnen av bare *små ting*, det samme om og om igjen hver eneste dag.»¹⁴

For Hagemann var det viktigste «pløiningsarbeide», det grunnleggende i sykepleierutdanningen, å lære elevene omsorg. Omsorg var et relasjonelt begrep. Det var en etisk-praktisk handling hvor de små ting var viktige bestanddeler i pasientpleiens helhet. Personlighetsdanning var sentralt. De praktisk-tekniske kunnskapene var nødvendige, men underordnet måten pleien ble utført på.

Diakonisse Elisabeth Hagemann var født i Alta i 1888, men oppvokst i Tromsø. Etter å ha tatt eksamen artium i 1906 tok hun lærerinneutdanning i Tromsø i 1908. Hun arbeidet som guvernante og lærerinne i noen år, før hun begynte som elev ved Diakonissehuset i Oslo i 1914. Hun ble innvidd diakonisse i 1921, ble sykepleielærer i 1927 og forstanderinne ved Diakonissehuset i Oslo fra januar 1935. Denne stillingen hadde hun til 1953.

(Foto: Bloch-Hoell: *Diakonissehusets første hundre år*, Oslo, 1968, s. 88.)

Norsk Sykepleierskeforbunds Fortsettelsesskole

I mellomkrigstida var det en utbredt oppfatning blant sykepleiere at karakterdanning var et overordnet mål med sykepleieutdanningen, hvor midlene var den nære sammenhengen mellom teoretisk øvelse og praktisk handling. Lederne ved Norsk Sykepleierskeforbunds Fortsettelsesskole formidlet også dette til sine elever. Skolen var opprettet i 1925, og var den eneste som utdannet sykepleielærere. Den hadde i tillegg linjer for overordnede og sosialt arbeidende sykepleiere.¹⁵ Fagplanens hovedfag var lik for alle linjene. Skolen tok bare imot kvinnelige sykepleiere til videreutdanning.

Det var særlig to pedagogiske modeller skolens ledere så som viktige å formidle til sine elever. Det var den pedagogiske modell som den tradisjonelle håndverkslæringen var basert på, og det var arbeidsskolen som pedagogisk prinsipp. Begge modellene var spesielt tjenlige for å fremme en læring hvor målet var å forene fagkunnskaper og ønskede egenskaper.

Med den tradisjonelle håndverkslæringen førte Fortsettelsesskolen videre en vel etablert undervisningsmåte. Den hadde vært brukt i norske sykepleieskoler helt fra den første skolen ble opprettet i 1868. Læring gjennom eksemplets makt var prinsippet. Det var derfor ved sykesengen at elevene lærte mest, med læreren som forbilde og ved selv å utføre praktiske øvelser under veiledning. Rammen om læringen skulle være som i en familie, og forstanderinnen ved Fortsettelsesskolen og Norsk Sykepleierskeforbunds leder Bergljot Larsson, så det ideelle sykehus som det harmoniske hjem.¹⁶

Bergljot Larsson som 27-åring i 1910 under studieoppholdet i Edinburgh.

Bergljot Larssons sosiale interesse ble vekket av foreldrenes tilsynsarbeid med fattige og pleiebarn i arbeiderbydelen Rodeløkka i Kristiania, hvor Bergljot vokste opp. Hennes far var tegnelærer og venstremann. Før Bergljot tok sykepleieutdanning hadde hun middelskoleeksamen og husholdningsskole, og i 1901–03 praksis som guvernante på en prestegård i Loppa i Finnmark hvor hun også var aktiv i menighets- og søndagsskolearbeid.

Før hun ble formann i NSF i 1912, et verv hun hadde til oktober 1935, hadde hun sykepleiepraksis i epidemisykepleie fra Edinburgh og i privatpleie og helserådsarbeid fra Kristiania. Hun redigerte Sykepleien 1912–47 (med et avbrudd under 2. verdenskrig) og var en av stifterne til Sykepleiernes Samarbeid i Norden (SSN) i 1920 og visepresident i 25 år. Hun fikk flere utmerkelser som kongens fortjenstmedalje i gull (1919) og ridder av St. Olavs orden (1962). Hun var æresmedlem av Norske Kvinners Nasjonalråd og av samtlige nordiske sykepleieforeninger.

(Foto: Festskrift til Larsson, 1968, s. 15 b.)

Innenfor denne type læring la Fortsettelsesskolens undervisere stor vekt på den funksjon sykepleierne hadde som rollemodell for elevene. Morsrollen ble framhevet. For å være elevenes «allestedsnærværende, skarptseende og kjærlige mor» burde sykepleielæreren bo blant sine elever i skolens internat og føre det daglige tilsyn med dem, hevdet avdelingssykepleier Ingrid Wyller i sin undervisning ved Fortsettelsesskolen i 1934, og fortsatte:

«Dette daglige samvær gir anledning til megen undervisning. --- Kan instruksjonssykepleiersken i denne tid få fremelske de egenskaper som gjør den unge pike til den gode sykepleierske, for hvem både kunnskap og hjertelag er betingelsen for å øve godt arbeide, da har hun gitt henne et grunnlag på hvilket eleven trygt kan arbeide videre.»¹⁷

Husmoren i familien ble modell for den gode sykepleier. Omsorg ble knyttet til disse verdier. Uegennyttighet, hjelpsomhet og personorientering var viktig å lære. Sykepleielederne uttrykte med dette sin samtidss tanker. Tida fra århundrets begynnelse og fram til 1940 var husmorrollens og familieideologiens glanstid. Kvinner av alle lag identifiserte seg med husmorrollen, og de fant anerkjennelse gjennom den. I saker knyttet til det huslige kunne de påberope seg en egen kompetanse. Det var derfor ikke tilfeldig at de huslige fagene dominerte på Fortsettelsesskolens teoretiske fagplan. De huslige fagene spente vidt, fra etikk til samfunnslære, fra personlig hygiene til samfunnshygiene, fra næringsmiddellære og sykemat til administrering av sykehuset som en stor familie gjennom fag som hospitaløkonomi og forvaltning.

Med den håndverksbaserte læringen ble yrkesutdanningen satt inn i en praktisk-etisk sammenheng. Dette var også sentralt i læringen som var basert på arbeidsskoleideen. Arbeidsskolen la vekten på den nære sammenhengen mellom arbeid og undervisning som redskap i den sosiale opp-

dragelsen. Men i tillegg ble det lagt større vekt på at omsorgsverdiene ikke bare var viktige i en pasientsammenheng, men også i samfunnet. Arbeidsskolen ble en skole hvor dannelse skulle stå i relasjon til yrkesutdannelse, og hvor yrkesutøveren skulle prege samfunnsfellesskapet gjennom sitt yrke i moralsk retning. Det var den tyske skoleinspektør Georg Kerschensteiners tanker om arbeidsskolen lansert i et foredrag i Zürich i 1908, som det ble bygget videre på.¹⁸ Den var en kritikk av den intellektualistiske «bokskolen».

Arbeidsskolen var som pedagogisk begrep nytt i sykepleieutdanningen i mellomkrigstida. I lærerinnekretser ble det i 1930-årene hevdet at arbeidsskoleideen preget Fortsettelsesskolens program, og det ble understreket at denne gode skole burde bli bedre kjent også utenfor sykepleiekretser. Judith Gram Skarland, som var lærerinne ved Trondhjems Handelsgymnasium, skrev om dette i 1936:

«Arbeidsskoleprinsippet står på dagsorden overalt i den pedagogiske diskusjon i våre dager. Disse tanker er blitt særlig levende hos mig ved gjennomlesningen av plan og arbeidsprogram for Norsk Sykepleierskeforbunds fortsettelsesskole i Oslo. Her ser vi nettopp et utslag av de nye pedagogiske ideer i vår tid. Skolens leder, forstanderinnen søster Bergljot Larsson har vist et godt grep på disse nye tanker ved utformingen av sin skole. Den intime forbindelse mellom arbeid og undervisning er gjennomført med stor konsekvens. ---

Her blir det ikke noen ensidig bokterping. Stoffet ikke bare høres og leses, men sees og oppleves. Og meget av det må gjengis i selvstendige foredrag. --- Sykesøsteren skal (heller) ikke bare være et mekanisk hjul i det sanitære maskineri, men hun skal utvikles til et selvstendig virkende centrum for utstråling av hygienisk viden i det samfund hun virker i. --- Jeg skulde ønske at den (skolen) blir kjent i videste kretser, --- hvis virke og interesser konsentreres om å høine helsearbeidet i vårt land.»¹⁹

Lederne i NSF brukte ikke selv begrepet arbeidsskole om fortsettelsesskolen, selv om den helt fra starten syntes å bygge på arbeidsskolen som pedagogisk prinsipp.

Pedagogikk var et timemessig stort og ekspanderende fag ved skolen i hele mellomkrigstida, og det var lærerinnen fru Anne Sethne som underviste i det. Hun var overlærer ved Oslo kommunale folkeskoler, kjent som en skolereformator og formann i Lærerinneforbundet fra 1919. Elevene ved Fortsettelsesskolen hadde dessuten praksis ved Sagene skole, og der ble det arbeidet etter arbeidsskolens prinsipper.²⁰ Arbeidsskolebegrepet var med andre ord kjent i sykepleiekretser i mellomkrigstida, og det ble diskutert i forbindelse med grunnutdanningen i sykepleie under landsmøtet i Trondhjem i 1931. Da var det farene ved arbeidsskolen som ble poengtert. I sykepleieutdanningen var det en realitet at de teoretiske kunnskapene og de pedagogiske

prinsippene var blitt neglisjert til fordel for å benytte elevene som arbeidshjelp i sykehusene og ved andre praksissteder. Ledende sykepleiere ble anmodet om å skole seg pedagogisk ved å ta Fortsettelsesskolen, for dermed å kunne ta vare på de positive sidene ved arbeidsskoleideen i sykepleien. Arbeidsskolebegrepet ble tatt opp igjen til grundig drøfting i 1938. Det var ved Fortsettelsesskolen, og denne gangen var det de positive sidene ved begrepet som var mest framme i diskusjonen. Som en del av eksamen ved Fortsettelsesskolen skulle elevene skrive en større oppgave og framføre denne i klassens diskusjonstimer. En av skolens elever, avdelingssykepleier Ester Grimnes, sa dette om arbeidsskolen i sitt foredrag i en av diskusjonstimerne:

Fra undervisningen ved NSF's Fortsettelsesskole i Universitetsgaten i Oslo i 1947/48. I bakgrunnen Røde Kors-søster Lillian Øhrn og Bergljot Larsson. Lillian Øhrn overtok stillingen som skolens forstanderinne i 1947, etter Bergljot Larsson som da trakk seg tilbake.

(Foto: Wyller: *Festskrift til Norges Sykepleierhøyskole*, 1975, s. 12.)

«For igjen å tenke på arbeidsskolens prinsipper — at den foruten å gjøre våre unge søstre til dyktige fagarbeidere også skal gjøre dem til helstøpte karakterer, at den skal utvikle deres vilje, deres evne til å arbeide selvstendig. --- Målet for den nye skole (arbeidsskolen) er blitt et annet. Det er blitt karakterdannelse istedenfor den gamle skoles mål som utelukkende var kunnskapstilegnelse. Det ledende pedagogiske prinsipp er selvstendig arbeide, stoffet skal bearbeides av eleven og hennes arbeidsdyktighet skal utvikles. --- (Jeg tror) vi trygt kan legge vår sykepleierskeutdannelse om efter arbeidsskolens prinsipper.»²¹

Ved å legge sykepleieutdanningen om etter arbeidsskolens prinsipper syntes betingelsene å være til stede for å kunne ta vare på to viktige sider ved utdanningen. For det første ville den økende teoriandel i sykepleien stå i et nært forhold til praksis gjennom arbeidsskolens prinsipp: *learning by doing*. For det andre vil den holdnings- skapende og etiske siden i sykepleieutdanningen bli fremmet, samtidig som elevene læres opp til å se sitt yrke og dets omsorgsverdier som viktige i samfunnet. Når helserådsassistent og boligkontrollør Lulli Louis, som var timelærer ved Fortsettelsesskolen, i sin undervisning la vekt på å stimulere sykepleierne til å besette sosialpolitisk viktige verv og gå inn som ledere i helsearbeidet, var det nettopp fordi hun mente at sykepleierne forvaltet omsorgskvaliteter og kunnskaper av betydning for samfunnet.

Omsorgsrasjonalitet: fagautoriteten i sykepleietradisjonen

Med eksempler fra sykepleiens fagutvikling i perioden vi kan kalle den humanistiske tradisjonsfasen, hvor kunnskapene var tradisjons- og praksisbetingede, er omsorgens kvaliteter beskrevet. Det vesentlige i omsorgen er samhandlingen mellom hjelper og klient, ikke det formålsrasjonelle.

Samtidig som omsorgen blir «tom» uten faglig dyktighet. Erfaring, personlige kvaliteter og forståelse gjennom praktisk dyktighet er fundamentalt. Omsorgsbegrepet uttrykker verdier som spesielt er knyttet til kvinnes sosialisering, men også for de mannlige diakonene var omsorg viktig. Omsorg forutsetter en nær sammenheng mellom teori og praksis. Håndverksmodellen og arbeidsskoleprinsippet var tjenlige pedagogiske redskap. Her ble ønskede egenskaper utviklet gjennom praktisk læring, og teoriene hadde sitt feste i praksis. Sykepleielæreren avspeilte i sin undervisning de ideale holdninger. Hun sto som personsautoritet for elevene. Elevene til-egnet seg yrkesferdigheter gjennom de kvaliteter læreren viste i sin daglige pleie av pasientene, og ved at elevene utførte arbeidet sammen med læreren, ble korrigert av henne eller de korrigerende seg selv gjensidig. Den kunnskapen det her er tale om er i den filosofiske fagtradisjonen beskrevet som «tacit knowledge» — implisitt kunnskap.²² Slik kunnskap kan ikke formaliseres. Den kan utelukkende formidles ved hjelp av eksempel fra den kyndige til den ukyndige. Det er kunnskap en «får i hendene» gjennom praktisk ferdighetslæring. Men som en konsekvens av denne type kunnskap fikk den formaliserte sykepleiekunnskapen sitt feste i den praktiske pasientpleien.

Både i den filosofiske fagtradisjonen og i nyere sosiologisk forskning har en arbeidet med å klargjøre omsorgsbegrepet.²³ De viser til de samme grunnstrukturene i omsorgen som er beskrevet med eksemplene fra sykepleiens fagutvikling. Sosiologene bruker begrepet omsorgsrasjonalitet. Omsorgsrasjonaliteten tilsier at personlig kjennskap og innlevelse i den enkeltes situasjon er viktige forutsetninger for konkret utøvelse av god omsorg. Det forutsetter en nærhet mellom fagkunnskap og ferdigheter, og dagens sosiologer hevder at en

bør satse mer på en arbeidsplassorientert undervisning der en går fra praksis til teori ut fra en liknende pedagogisk modell som den tradisjonelle håndverkslæringen var basert på.²⁴

Omsorgsrasjonaliteten er karakteristisk for den humanistiske tradisjonsfasen i sykepleien, og for det vi vil betegne som sykepleietradisjonens fagautoritet. Sykepleietradisjonens fagautoritet legitimerer den faglige dyktighet gjennom en personorientert praksis bygget på erfaringsbasert kunnskap og med klare innebygde idealer.

Omsorg og profesjonalisering

Den humanistiske tradisjonsfasen i sykepleien ble i 1950-årene avløst av den medisinsk-teknologiske fasen. Omsorg som begrep gikk ut av lærebøkene, og begrepet var ikke lenger reflektert i yrkesgruppen. Etter 1965 befinner sykepleien seg i den vitenskapsorienterte profesjonsfasen.

Begrepet sykepleievitenskap ble introdusert i norsk sykepleielitteratur rundt 1960, og i tiårene etter kom sykepleien inn som fag ved tre av våre universiteter. Sykepleien som profesjon baserte i tiltakende grad sitt kunnskapstilfang på vitenskapen. En annen form for fagautoritet ble dominerende, nemlig den vitenskapsbaserte.²⁵

Sykepleiernes Samarbeid i Norden sin rapport fra 1974 uttrykte noe av denne problematikken. Rapporten het: «Sjuk-sköterskeyrket — Hantverk eller profesjon?» Tittelen sa noe om et tidsskille i sykepleien. En praktisk og konkret håndverkskunnskap ble satt opp mot vitenskapens generaliserbare og abstrakte kunnskap. Innenfor andre typiske praksisyrker fant en liknende utvikling sted.

Omsorgsrasjonaliteten står i en viss grad

i motsetning til den vitenskapelige og byråkratiske rasjonalitet som ligger til grunn for planlegging og organisering av den offentlige omsorgen. Det tradisjonelle vitenskapelige begrepsapparat er mangelfullt med hensyn til å fange opp det vesentlige i omsorg hvor medfølelse og usikkerhet ikke er begrensninger, men positive for individers rasjonelle handlinger, og hvor kollektiv, erfaringsbasert kunnskap veier vel så mye som en strengt systematisk prøvet kunnskap.²⁶

Omsorg i sykepleien innebærer derfor at sykepleietradisjonens fagautoritet bør gjeninnsettes. Allment betyr dette at håndverkslæringen og arbeidsskoleprinsippet, som en i vårt akademisk orienterte samfunn har oversett verdien av, bør komme inn igjen som pedagogiske modeller for flere av helsevesenets yrker. Det blir viktig å synliggjøre den form for «tacit knowledge» som formidles gjennom praktisk arbeid. Denne form for kunnskap er grunnleggende for yrker som skal formidle omsorg.

Kari Martinsen
Historisk institutt
Universitetet i Bergen

Fotnoter

1. Seip, Anne-Lise: «Omsorgsansvar og samfunn. Et historisk tilbakeblikk», *Tidsskr. for samfunnsforskning*, 1983, nr. 2, s. 107–122.
2. Martinsen, Kari: *Freidige og uforsagte diakonisser. Sykepleiens historie 1860-1905*, Oslo, 1984.
3. Nissen, Rikke: *Lærebog i Sykepleie for Diakonisser*, Christiania, 1877, s. 222.
4. Samme, s. 224.
5. Hilsen fra Diakonhjemmet, 1926, s. 24 og 1931, s. 8.
6. Grønn og Widerøe (red.): *Lærebok i sykepleien*, Oslo 1926, s. 4. Første utgave av boka var fra 1921 med tittelen *Håndbok i sykepleien*. Boka var egentlig skrevet for undervisningen ved sykepleieskolen tilknyttet Ullevål sykehus. Denne sykepleieskolen var en av Norsk Sykepleierske-

- forbunds modellskoler, og boka var også tilpasset forbundets utdanningsplan fra 1918. Se note 15.
7. Hagemann, Elisabeth: *Sykepleieskolens etikk*, Oslo, 1936, s. 47.
8. Samme, s. 47.
9. Samme, s. 12.
10. Samme, s. 43.
11. Samme, s. 7, s. 47.
12. Samme, s. 16.
13. Samme, s. 44.
14. Samme, s. 11-12.
15. Norsk Sykepleierskeforbund var stiftet i 1912. Kampsaker var en enhetlig sykepleieutdanning (i den forbindelse laget organisasjonen egen utdanningsplan, se note 6) og lønsspørsmål. Organisasjonen opprettet i 1925 Fortsettelsesskolen. — Martinsen, Kari: «Sykepleietradisjonen — et nødvendig korrektiv til dagens sykepleieforskning», *Sykepleien*, nr. 15, 1985, s. 6-14. — Martinsen, Kari og Wærness, Kari: *Pleie uten omsorg?*, Oslo, 1979.
16. Sykepleien, 1933, s. 37.
17. Samme, 1934, s. 165.
18. Myhre, Reidar: *Store pedagoger i egne skrifter*, Oslo, 1971, s. 75-96.
19. Sykepleien, 1936, s. 75-76.
20. Samme, 1939, s. 50. Om Sethne, se også Melby, Kari: «Lærerinnesak — kvinnesak og kvinnelighet», *Materialisten*, nr. 1-2, 1985, s. 33-44.
21. Sykepleien, 1939, s. 50-51.
22. Polanyi, Michael: *Personal Knowledge*, London, 1978 (1958) og *The Tacit Dimension*, Massachusetts, 1983 (1966).
23. Om klargjøring av omsorgsbegrepet i den filosofiske fagtradisjonen refereres spesielt til Heidegger, — se omtale og referanser hos Martinsen, 1985. Sosiologenes arbeid med omsorgsbegrepet, se Kari Wærness: «The Rationality of Caring», *Economic and Industrial Democracy*, vol. 5, 1984, s. 185-212 og Kari Wærness: «Når service og klientens selvbestemmelse ikke strekker til» i Bleiklie (red.): *Politikkens forvaltning*, Oslo, 1985, s. 256-274.
24. Wærness, 1985, s. 268-270, s. 272.
25. Martinsen, 1985. Spesielt om profesjoners kunnskapsgrunnlag, se: Vibeke Erichsen: «Kunnskapsutvikling og profesjonalisering» i Bleiklie (red.), 1985, s. 164-186.
26. Wærness, 1985, s. 269 og Ole Berg: «Den kommende despesialisering av klinisk-medisinsk forskning» i Bleiklie (red.), 1985, s. 147-163, se spesielt s. 161.

De første kvinnelige leger i Norge — kvinnelige medisinerer 1893–1920

Diskusjonen for eller imot kvinnelige leger sto sentralt i debatten omkring kvinners adgang til universitetsutdannelse i begynnelsen av 1880-årene. Etter at kvinner i 1884 fikk adgang til alle fakulteter ved universitetet, viste det seg at det var det medisinske fakultetet som i begynnelsen tiltrakk seg flest kvinner. Hvem var disse våre første kvinnelige leger? I denne artikkelen ser Agnes H. Frølich nærmere på sosial bakgrunn, geografisk opprinnelse, studiemessige prestasjoner og yrkesmessig karriere for kvinnelige medisinske kandidater i perioden 1893 til 1920. Artikkelen bygger på forfatterens hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen fra høsten 1984, «Norges første kvinnelige leger 1893–1920».

Kvinnens adgang til utdannelse må sees i sammenheng med den endrede stilling mange kvinner fikk i samfunnet på siste halvdel av 1800-tallet. Samfunnet var preget av omfattende sosiale og økonomiske forandringer. For de ugifte kvinnene ble det vanskeligere å forsørge seg innenfor familien. Kvinnerollen var i ferd med å

utvides. Kvinnene organiserte seg for å kjempe for sine rettigheter. Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884, samme året som Stortinget ga kvinner adgang til universitetsutdannelse på linje med menn.

Loven som ga kvinner adgang til universitetsutdannelse på linje med menn, ble sanksjonert 14. juni 1884. Fra tidligere

hadde kvinner fått adgang til å avlegge middelskoleeksamen samt eksamen artium. Det skjedde i henholdsvis 1876 og 1882. Generelt var det liten debatt i samtiden om kvinners adgang til å avlegge embetseksamener ved universitetet. Det man fikk av diskusjoner, var i det vesentlige en debatt for og imot kvinnelige leger. Stortingets debatt omkring kvinners adgang til å avlegge embetseksamener ved universitetet var f.eks. i stor grad fokusert på kvinnes adgang til det medisinske studium.

Legeyrket ble av mange sett på som omsorgsarbeide og dermed som et yrke som lå vel til rette for kvinner. I Stortingets debatt om kvinnes adgang til universitetsutdanning ble dette synet forfektet av representanter både fra Høyre og Venstre. Å gi kvinner adgang til dette yrket fremstod ut fra et slikt synspunkt som en naturlig forlengelse av den tradisjonelle kvinneverken. Videre ble det lagt vekt på at kvinnelige pasienter kunne få søke lege av samme kjønn. Argumentet om kvinner som billig arbeidskraft ble også brukt. Blant de fremste motstanderne mot å gi kvinner adgang til det medisinske studium finner vi professorene ved det medisinske fakultetet. Også motstanderne tok utgangspunkt i kvinne- naturen, men de kom til den konklusjon at kvinnes naturlige egenskaper gjorde dem uegnet for legegjerningen. Bak argumentene om mangel på ro, likevekt, fasthet i karakteren og viljen osv. lå nok som oftest frykten for overproduksjon av leger og redusert sosial status for yrket dersom kvinnene fikk adgang.

De første kvinnelige legene i Norge

I 1893 avla den første kvinne i Norge medisinsk embetseksamen og fra denne tid begynte også kvinnene å hevde seg innen dette yrket. I det følgende vil vi se nærmere

på våre første kvinnelige leger gjennom en analyse av sosialt opphav, geografisk opprinnelse, studieprestasjoner og yrkesmessig karriere for kvinnelige medisinerer uteksaminert i årene 1893 til 1920. Totalt ble det i denne perioden uteksaminert 59 kvinner fra det medisinske fakultetet. De kvinnelige kandidatene vil bli sammenlignet med de mannlige kandidatene fra samme periode.

Sosialt opphav

I kartleggingen av sosialt opphav har vi tatt utgangspunkt i yrket til kandidatens fedre. Farsyrket antas å være den mest pålitelige enkeltindikator på sosial tilhørighet. Vi valgte et system hvor vi foretok en inndeling av farsyrkene i tre ulike lag med utgangspunkt i yrkenes status samt hvor ressurssterk en innehaver av yrket antas å ha vært. De tre hovedgruppene var den øvre sosiale gruppe, den midlere sosiale gruppe og den lavere sosiale gruppe.

Undersøkelsen viser at flesteparten av såvel de kvinnelige som de mannlige medisinske kandidatene i perioden 1893 til 1920 kom fra den øvre sosiale gruppe, dvs. hadde fedre som folketellingene rubriserer som embetsmenn og private selvstendige ervervsdrivende. 58,9% av de første kvinnelige medisinerne hadde sin bakgrunn i den øvre sosiale gruppe. Til sammenligning kan nevnes at det tilsvarende tall for mannlige kandidater i denne perioden var 61,7%.

Det er selvsagt ikke overraskende at de fleste kandidatene har sin bakgrunn i den øvre sosiale gruppe. Som vi nevnte tidligere skjedde det økonomiske, politiske og sosiale endringer på slutten av 1800-tallet som gjorde at synet på kvinnelig yrkesaktivitet ble endret. Man så behovet for kvinnelig yrkesdeltagelse. Legeyrket var i høyeste grad et sosialt akseptabelt alternativ

dersom borgerskapets døtre ønsket høyere utdanning. «Det kondisjonerte lag» av befolkningen var økonomisk godt stillet. De hadde således økonomisk mulighet til å gi sine barn en akademisk utdanning. Det var samtidig naturlig at akademikerbarn søkte en akademisk utdanning.

Den midlere sosiale gruppe omfattet yrkesbetegnelser som private funksjonærer, lavere offentlige funksjonærer, bønder, folkeskolelærere og håndverkere. Til sammen 41,1% av de kvinnelige medisinske kandidatene i perioden 1893 til 1920 hadde sin bakgrunn i denne sosiale gruppen. Det tilsvarende tall for de mannlige medisinske kandidatene i perioden var 38,3%. De medisinske kandidatene fra denne sosiale gruppen ville etter endt utdanning ha en høyere sosial status enn foreldrene. Utdannelsen ville likevel ikke representere noe brudd med egne omgivelser fordi ønsket om å tilegne seg de høyere samfunnslags økonomiske nivå og kulturelle interesser gjennom øket utdanning ville bli støttet.

Som en tredje og siste kategori i vår oversikt har vi den nedre sosiale gruppe som kun inneholder yrkesbetegnelsen arbeider. Ingen av de medisinske kandidatene, hverken kvinnelige eller mannlige, kom fra denne sosiale gruppen.

I forhold til befolkningens størrelse var den nedre sosiale gruppe størst, den midlere nest størst og den øvre minst. Rekrutteringen til det medisinske samfunn fra de tre gruppene var omvendt proporsjonal med gruppens andel av befolkningen. Dette er helt i tråd med det man kunne forvente og kan vel i første rekke tilbakeføres til økonomiske forhold. En høyere utdanning representerte en utgift som det lavere lag av befolkningen ikke hadde anledning til å gi sine barn.

Geografisk rekruttering

Vi skal i det følgende rette søkelyset mot de

medisinske kandidatenes geografiske opprinnelse. Hvor i landet kom de fra? Finnes det forskjeller i rekrutteringen mellom landdistriktene og byene? Finnes det forskjeller i rekrutteringen mellom de ulike landsdelene?

Det er vanlig å anta at den del av befolkningen som er bosatt i byer og tettsteder oftere søker akademisk utdanning enn befolkningen ellers. 66,1% av kvinnelige medisinerer uteksaminert i perioden 1893 til 1920 kom fra bydistrikt. Det tilsvarende tall for mannlige medisinerer var 57,5%. Bydistriktenes overrepresentasjon blant medisinerstudentene i perioden illustreres ved å vise til folketellingen av 1890 som viser at kun 23,3% av befolkningen bodde i byene.

Den lave rekrutteringen fra landsbygden kan trolig forklares ut fra tre forhold. For det første var det lange avstander til lærestedet. Rundt århundreskiftet fantes det kun ett universitet i Norge, Det Kongelige Fredriks Universitet som lå i Kristiania. Derest kom at høyere utdanning representerte en økonomisk utgift som lå langt over det landsbygdbefolkningen i sin alminnelighet kunne se seg råd til. Til slutt den kanskje viktigste grunnen. Sosiale og kulturelle forhold gjorde at en medisinsk yrkeskarriere svært sjelden ble vurdert når folk på landsbygden skulle velge yrke.

Argumentene over kan også forklare de forskjeller man har i rekrutteringen til det medisinske studium de forskjellige landsdeler imellom. Som man kan forvente kom flesteparten av de medisinske kandidatene i perioden fra østlandsområdet. Derest fulgte Vestlandet, Sørlandet og til sist Nord-Norge/Trøndelag. Østlandsområdet var det mest folkerike, men det betydde nok også mye at det bodde langt flere der som var knyttet til yrker som krevde høyere utdanning. Foreldre som selv hadde en teoretisk utdanning kunne lettere motivere barna sine til et akademisk studium.

Gjennomføringen av det medisinske studium

Hvorledes gjennomførte de første kvinnelige legene i Norge sitt studium? Hvor lang studietid hadde de og hva slags karakterer oppnådde de? I studieplanen for 1914 regner man med en studietid på syv år ved det medisinske fakultet. Ble den oppsatte studietiden fulgt? Var det forskjeller i menns og kvinners studietid i perioden 1893 til 1920? Undersøkelsene viser at mennene brukte gjennomsnittlig 7,8 år fra eksamen artium og frem til avsluttet embetseksamen, mens kvinnene brukte 8,5 år. Dersom vi trekker fra 1/2 år som kandidatene brukte til å avlegge eksamen philosophicum, ser vi at studietiden for de mannlige kandidatenes vedkommende blir tilnærmet lik den forventede studietid, mens kvinnene altså brukte lenger tid enn forutsatt. Hva kan årsaken være til dette?

Det har ikke vært mulig for oss å fastslå om kvinnene gikk direkte fra gymnasiet og inn på universitetet. Kildene oppgir ikke årsaken til eventuelle forsinkelser som studieavbrudd eller lignende. Vi kan heller ikke med sikkerhet si om kvinnene hadde andre forpliktelser som gjorde at de i perioder ikke kunne ofre seg helt for studiet. Det er mulig at de mannlige kandidatene var mer karrierebevisste enn kvinnene. Kanskje var mennene mer oppsatt på å bli ferdige med studiene slik at de kunne få arbeid, fast inntekt, gifte seg og stifte familie. Kvinnene var ikke på samme måte avhengige av fast inntekt for å tre inn i den «hellige ektestand» fordi kvinner som regel ble forsørget av sine ektemenn.

Representerte det en nivåsenkning å la kvinner få adgang til det medisinske studium? Hvordan fordelte karakterene seg mellom de kvinnelige og de mannlige kandidatene? Tallmaterialet viser at de kvinnelige kandidatene i perioden i gjen-

nomsnitt hadde høyere karakterer enn sine mannlige medstudenter. 59,3% av de kvinnelige kandidatene i perioden fikk karakteren laud til avsluttende eksamen. Det tilsvarende tall for de mannlige kandidatene var 53,3%.

Vi kan med dette fastslå at selv om de kvinnelige studentene i perioden 1893 til 1920 gjennomsnittlig brukte lenger tid på sine studier enn sine mannlige medstudenter, oppnådde de gjennomsnittlig bedre karakterer. Bakgrunnen for dette er sannsynligvis at disse første kvinnelige medisinerstudenter var særlig skikket til å ta slik høyere utdanning. De flyttet grensene for hva som var forventet av datidens kvinner. Omgivelsenes manglende forventninger til kvinnene generelt kunne lett slå ut i et lavt ambisjonsnivå hos kvinnene. Dette kan delvis forklare hvorfor så få kvinner tok høyere utdanning. Samtidig sier det mye om dem som gjennomførte en slik utdanning.

Yrkeskarrieren

Hvordan var de medisinske kandidaters yrkeskarriere etter avsluttet embetseksamen? Kan vi finne forskjeller i de kvinnelige og de mannlige kandidaters valg av stilling og arbeidsfelt? Var det forskjeller mellom de gifte og de ugifte kvinnelige legers yrkeskarriere?

Tallmaterialet viser at de kvinnelige legenes yrkeskarriere i grove trekk gikk i to hovedretninger. 35,4% var å finne som allmennpraktiserende leger, mens 32,3% arbeidet innenfor ulike institusjoner som assistentlege, reservelege eller overlege. Den resterende tredjedelen utførte varierende arbeidsoppgaver. Det som i første rekke skiller mennene fra kvinnene i karrieresammenheng, er at et stort antall av mennene tok distriktslegestillinger og

kommunelegestillinger. Tilsammen innehadde ca. en tredjedel (29,6%) av de mannlige legene slike stillinger. Både andelen av privatpraktiserende leger (21,8%) og andelen av institusjonsleger (22,0%) er lavere for de mannlige legene uteksaminert i perioden 1893 til 1920 enn for de kvinnelige legene uteksaminert i samme periode. Det var flere stillingstyper som kun var besatt av menn. Ved siden av kommunelegestillingene finner vi her stillinger som jernbanelege, gruve- og verkslege, bylege, militærlege, fabrikktilsynslege, skipslege, margarinkontrollør og idrettslege. Enkelte stillinger ble kun innehatt av kvinner. Blant disse var lege i kvinnefengsel, lege ved poliklinikk for kvinnesykdommer, lege for kvinnelige veneriske pasienter m.v. 8,1% av de kvinnelige medisinske kandidatene i perioden 1893 til 1920 sluttet å praktisere som leger. Det tilsvarende tallet for mennene i perioden var 0,3%.

Arbeidsmulighetene var gode for en nyutdannet lege ved århundreskiftet. Konsolideringen innen helsevesenet og medisinske nyvinninger var drivkraften bak endringer som skapte behov for nye stillinger og økte mulighetene for legestanden. Legetallet i Norge steg sterkt i perioden 1890 til 1920. De arbeidsmulighetene som åpnet seg var i første rekke legetjenester innenfor ulike institusjoner samt økte behov for allmennpraktiserende leger og distriktsleger. Som tidligere nevnt var det relativt sett flere kvinnelige enn mannlige leger som tok seg arbeid innenfor institusjonene. Det viser seg at det var en større del av de ugifte kvinnelige legene (40,7%) enn av de gifte kvinnelige legene (15,6%) som tok seg arbeid innenfor en privat eller offentlig institusjon. Grunnen kan være at det å arbeide på en institusjon var å betrakte som en trygg og sikker arbeidsplass. Ugifte kvinnelige leger var i større grad enn de gifte kvinnelige legene

avhengige av en fast og regelmessig inntekt. De måtte kunne forsørge seg selv. De fleste kvinnelige leger som arbeidet innenfor institusjonene hadde underordnede stillinger som assistentlege eller reservelege. Kun 2% nådde opp til en selvstendig overordnet stilling som overlege. Dette viser at man også innenfor legeyrket fant relativt sett få kvinnelige ledere.

Utbyggingen av helsevesenet som skjøt fart på slutten av 1800-tallet fikk ringvirkninger. Det ble skapt et behov for legehjelp også utenfor institusjonene. Pasientgrunnlaget for allmennpraktiserende leger økte. Som tidligere nevnt ble en stor del av de kvinnelige legene allmennpraktiserende. Vilhelm Aubert¹ hevder at årsaken til at kvinnene etter hvert fikk innpass i medisinen var at dette faget representerte en form for profesjonell tjenesteyting. Legen gikk inn i et individuelt forpliktende ansvarsforhold med sine pasienter. Den kvinnelige medisiner ønsket kanskje å ha et direkte og personlig preget forhold til sine pasienter. Dette lot seg lettere realisere som allmennpraktiserende lege enn som institusjonslege. I tillegg var det lettere å tilpasse arbeidstiden etter eget behov dersom man var allmennpraktiserende. Dette hadde nok betydning for de gifte kvinnelige legene.

Sivil status

Inngåelse av ekteskap fikk forskjellige konsekvenser for mannlige og kvinnelige medisiner. En kvinne med en lang akademisk utdanning bak seg ville ha vanskeligheter med å praktisere sitt yrke dersom hun giftet seg. Ekteskapet kunne være en barriere for kvinnens yrkesaktivitet. Ifølge samtidens krav var kvinnens ansvar først og fremst å ha omsorg for hjem og familie.

For de mannlige kandidatene var situasjonen en annen. En solid utdannelse var inngangsnøkkelen til ekteskapet. Det ble forventet av mannen at han forsørget sin familie og at hans aktiviteter først og fremst var knyttet til aktiviteter utenfor hjemmet.

54,2% av de kvinnelige legene som ble uteksaminert i perioden 1893 til 1920 giftet seg. Tilsvarende tall for de mannlige medisinerne var 83,8%. En stor andel (75,0%) av de gifte kvinnelige legene fortsatte å praktisere sitt yrke etter at de hadde inngått ekteskap. Årsaken til dette var nok at de kvinnelige medisinerne hadde en personlig interesse av å praktisere yrket sitt samtidig som dette lot seg praktisk gjennomføre ved at de selv tildels kunne regulere arbeidstiden (allmennpraktikere) og at de hadde anledning til å holde avlønnet hjelp i hjemmet.

Oppsummering

Vi kan oppsummeringsvis slå fast at den typiske representant for de første kvinnelige legene i Norge kom fra en by på Østlandet. Hun hadde foreldre som tilhørte det øvre sosiale sjikt i samfunnet. Hun var en dyktig student som karaktermessig i gjennomsnitt gjorde det bedre enn sine mannlige medstudenter. Hun gjorde ingen stor yrkeskarriere og ble trolig ansatt i en stilling på et beskjedent nivå eller etablerte seg som allmennpraktiserende lege.

Det medisinske studium er fortsatt attraktivt for kvinnelige studenter. For første gang ble det i 1984 tatt opp flere kvinner enn menn ved det medisinske fakultet i Bergen. Med 57 kvinner og 53 menn var overvekten ikke særlig stor, men en milepæl var det like fullt. Fremdeles er nok noe av årsaken til dette at omsorgsarbeid tradisjonelt har vært knyttet til kvinnerollen. En spørreskjemaundersøkelse som er foretatt blant norske kvinnelige leger i 1982,² viser at flesteparten av de kvinnelige legene også i dag blir allmennpraktiserende, mens menn fremdeles havner i toppstillingene.

Agnes H. Frølich
cand. philol.

Historisk institutt
Universitetet i Bergen

Noter

1. Aubert, Vilhelm: «Kvinner i akademiske yrker». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1961, s. 244.
2. Lindahl, A.K., M. Killi: *Familien eller yrket? En undersøkelse av kvinnelige legers livs- og arbeidssituasjon*. Rapport 6/1984. SIFF, Gruppe for helsetjenesteforskning, Oslo 1984.

Skjønnlitteratur og kjønn i et kulturperspektiv

Feministisk litteraturforskning har i den senere tid utviklet seg teoretisk særlig i psykoanalytisk retning. Dette er sikkert positivt, men det skulle være vel så viktig å utvikle teorien i den andre enden av skalaen: *kulturen i antropologisk forstand*. Pierre Bourdieus kulturteori og Shirley Ardeners teori om dominansforhold kan være et inspirerende utgangspunkt til dette.

Synnøve des Bouvrie, førsteamanuensis ved Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, presenterer her elementer fra disse teoriene. Artikkelen er en omarbeidet og forkortet utgave av en innledning hun holdt på seminaret «Metodiske og teoretiske problemer i tilknytning til kvinneforskning», arrangert av Kjønnnsrollestudier ved HF-fakultetet i Oslo våren 1985.

Skjønnlitteratur er et komplekst fenomen i menneskelig tenkning og handling. Denne ytringsformen befinner seg på knutepunktet mellom individets psyke, dets interesser, ubevisste krefter, og kulturens konformitetspress. Litteraturen blir til gjennom dikterens skapende virksomhet, men den er bundet av hennes samtid, gruppe, og litterære institusjoner. Vi kan betrakte litteraturen med et rent humanistisk blikk. Dette retter seg mot subjektets ytringer, det historisk unike og det estetiske. Et rent

samfunnsvitenskapelig blikk betrakter mennesker som grupper, og ser individer som bærere av fellestrekk. Vi har selvsagt lenge studert litteratur som formet av historiske omstendigheter, men denne betraktningssmåte gir fortsatt et for *passivt* bilde av litteraturen. Vi holder grunnleggende fast ved *dikteren som kilde for verket* som paradigme. Vi glemmer dermed at litteraturen også kan ses som skapt av sosiale krefter, at den er en ytringsform i sosial *aktivitet*.

Ny innsikt fra antropologien

Jeg mener at feministisk litteraturforskning kan hente verdifulle innsikter fra antropologisk teori om den kulturskapende prosess. Her må vi forsøke å se bort fra *individenes intensjon* og i et tankeeksperiment forsøke å forestille oss *kulturens intensjon*: altså en upersonlig instans som likevel retter gruppers atferd mot et felles mål, utenom enkeltindividers bevissthet. Ved siden av den historiske eller *genetiske* forklaring (epoke, dikterens liv og estetiske vilje) må vi stille en *funksjonell* forklaring. Vi bør utvide våre humanistiske metoder, som ivaretar bevissthetens og kunstens historie, med antropologiske redskaper for å takle problemer som ligger utenfor humanistens oppmerksomhet.

Antropologien kartlegger sosiale prosesser og kulturelle strukturer: kulturens, ofte *ubevisste*, kategoriseringer og verdiorienteringer som styrer samfunnsmedlemmenes persepsjon, verdifølelser og handlinger. Menneskene er så å si ikke hjernevasket, men «hjernekjemmet» med felles kam. Det sentrale utgangspunkt er at mye av våre «naturlige» forestillinger og handlinger er «kulturelle» og trenger *vedlikehold*. Flere antropologer har klassifisert litteratur som kulturskapende og vedlikeholdende aktivitet, i samme kategori som myter, ritualer og symboler. Denne tjener et annet mål enn rasjonell tankevirksomhet: å skape kulturens «korrekte» syn på «virkeligheten». Dette skjer fortrinnsvis ved implisitte budskap.

Vi bør altså være klar over at vårt aristoteliske syn på litteratur som *mimesis*, «etterligning» (ja selv «tolkning»), fremmer en for passiv oppfatning av litteraturens funksjon. Den kan være i høy grad aktiv, ikke «etterlignende» men «virkelighets»-*skapende*. Det gjenstår selvsagt å avgjøre i

hvert enkelt tilfelle i hvilken grad litteratur virker gjenskapende eller å finne forholdet mellom eksplisitte og implisitte budskap.

Litteraturen skal altså ses som en aktivitet, en strategi, ut fra interesser.¹

Pierre Bourdieu: kulturelle «disponertheter»

For å forstå den levende organismen som en kultur er, kan en få gode tankerredskaper i Pierre Bourdieus arbeider.²

Antropologen og sosiologen Pierre Bourdieu er kanskje mest kjent for sine arbeider om utdanningssystemets og smakens sosiologi.

Fra 1977 har han vært «directeur des études» ved Ecole des hautes études en sciences sociales og ved Centre de sociologie européenne i Paris.

Bourdieu holder fast ved både individet som handlende subjekt og de objektive mønstre som «disponerer» det. Disse mønstre bæres av individet som persepsjonsmønstre, verdiorienteringer og motiveringer. Og deres effekt kan være at de oppfyller en *objektiv intensjon*, utenom individets bevisste valg og begrunnelse.

Bourdieu setter systematisk fingeren på forholdet mellom kultursymbolisk virksomhet og maktforhold i samfunnet. Han analyserer *måten* de dominerende grupper søker å få «autorisert» deres «verdensorden» på ut fra egne interesser. Bourdieu forestiller seg kulturen som en styrende kraft som får gruppen til å samspille i kraft av deres «disponerthet»,³ men utenom enkeltindividers bevissthet. Han bruker metaforen «et dirigert øst orkester».

Maktforhold «miserkjennes»

Bourdies tanker kan være nyttige når vi

vil studere hvordan maktforhold mellom kjønnene opprettholdes (i *Outline* er han forresten velsignet oppmerksom på dette maktforhold). Det er den dominerende gruppes permanente streben (ubevisst ofte) etter å få monopol over den kultursymbolske virksomhet, samtidig som den «miserkjenner»³ dette forhold. Den unndrar slik «den rette» verdensorden bevisst tankevirksomhet slik at denne vilkårlige orden kan fremstå som «naturen», «virkeligheten selv», det eneste tenkelige. De dominerte grupper søker å erobre deler av det «udiskutable» felt og gjøre den tilgjengelig for diskusjon, refleksjon og motmeninger.

Shirley Ardener: *muted groups*

Forholdet mellom den dominerte og den dominerende gruppes verdenssyn blir utdypet av Shirley Ardener.⁴

Shirley Ardener er engasjert i en gruppe kvinnelige antropologer i Oxford, som i 1973 startet med seminarer om kvinneemner. Noe av arbeidet i disse seminarene er publisert.⁵

Ardener forestiller seg kvinners ytringer som et resultat av deres tvangssituasjon under det dominerende kjønns stereotyper, som transformerte budskap fra en hemmet røst. Som Bourdieu, ser hun «yt-ringer» som uløselig knyttet til interesser. Kvinner hører dermed til de «uartikulerte grupper» som hun kaller *muted groups*.

Interessant er også Bourdieus tanker om «profeten»: han/hun er — politisk leder, dikter, filosof — en som klarer å gjøre eksplisitt hva en gruppe tilhengere i lengre tid har fornemmet intuitivt. Hun/han svarer til et latent eksisterende behov og «det er gruppen som dikterer ham». Bourdieu avviser *ideens* iboende genialitet: ideer blir geniale ved at en gruppe anerkjenner dem,

igjen ut fra deres interesser.

Ardener skriver klart. Språket i Bourdieus arbeider virker ikke innbydende. En skulle likevel ikke la seg hindre av det, for her er mange tankevekkere, omkring den litterære institusjon, forholdet mellom kjønnene og kulturens vesen: Det skjer en hel del som tjener til noe annet enn det det gir seg ut for.

Synnøve des Bouvrie
førsteamanuensis
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Noter

1. Dan Sperber, *Rethinking Symbolism*, Cambridge, 1975. Victor Turner, *The Forest of Symbols*, London, 1976. Peter Berger, *The Social Reality of Religion*, Harmondsworth, 1973, peker på det grunnleggende behov for en ordnet virkelighet.
2. Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977, Pierre Bourdieu and J.C. Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, London 1977, i utdrag: B. Berner, S. Callewaert, H. Silberbrandt, *Skole, ideologi og samfund*, København 1977, 42-69, Pierre Bourdieu, «Vad det vil säga att tala», *Skeptron* 1, Stockholm 1984.
3. «Disponerthet» oversetter *habitus*, «miserkjenner» oversetter *misrecognition*.
4. Shirley Ardener, ed., *Perceiving Women*, London 1975 (særlig Introduction).
5. Shirley Ardener, ed., *Defining Females*. The nature of women in society. London 1978. Shirley Ardener, ed., *Women and Space*. Ground rules and social maps. London 1981.

«Bourdieu i Sverige»

Det svenske Universitets- och Högskoleämbetet har nylig gitt ut Donald Broady (red.): *Kultur och utbildning*. Om Pierre Bourdieus sociologi, UHÄs skriftserie 1985: 4. Boka er blitt til som en del av prosjektet «Bourdieu i Sverige». Tidligere er utgitt *Dispositioner och positioner*. Ett ledmotiv i P. Bourdieus sociologi, UHÄs Arbetsrapport 1983: 2.

Begge titlene kan bestilles for en billig penge fra:
 UHÄ-FoU enheten
 Box 45501, 104 30 Stockholm
 Tlf. 095-46-8-24 85 60
 Donald Broady og Michael Palme har også gitt ut en

del oversatte tekster av Bourdieu: *Kultursociologiska texter*, på forlaget Salamander, 1986. (Her er utvalg fra verker som *La Distinction*, 1979 og *Un art moyen. Essai sur les usages de la photographie*, 1965.)

Utlysning av forskerstillinger ved Center for udviklingsforskning i København

3 seniorforskerstillinger til besættelse pr. 1. januar 1987.

Center for Udviklingsforskning er en selvstændig institution under udenrigsministeren. Centrets opgave er gennem et samarbejde med andre forskningsinstitutioner at stimulere interessen for udviklingsforskningen, indsamle dokumentationsmateriale, følge den løbende udviklingsforskning i og uden for Danmark samt medvirke ved gennemførelsen af forskningsprojekter under forskningsrådet for udviklingsforskning.

Centrets faglige arbejde er i de senere år især faldet inden for tre programområder: Udviklingen i u-landenes landdistrikter, kvindernes situation i u-landene samt relationer mellem industri- og udviklingslandene.

Centret ledes af en direktør. Ud over seniorforskere har 10-15 projektansatte forskere været knyttet til Centret, som også tilbyder arbejds- og læsepladser til gæsteforskere og studerende.

Seniorforskerne udfører selvstændig forskning i halvdelen af deres arbejdstid. Denne forskning tilrettelægges i samråd med Centrets direktør. Den anden hovedopgave for seniorforskerne er at støtte og udvikle Centrets forskning. Således skal hver seniorforsker være ansvarlig vejleder for et antal projektforskere, og i nært samarbejde med dem være direkte ansvarlig for ansøgning om midler til og gennemførelsen af bestemte forskningsprojekter.

Seniorforskerne deltager i øvrigt med ledelsesopgaver i Centrets faglige og administrative arbejde.

Ansøgerne må have forskningsmæssige kvalifikationer inden for de samfundsvidenskabelige fagområder svarende til lektorkompetence. Erfaring fra forskningsadministrasjon og u-landserfaring vil være en fordel. Der må påregnes en del rejser og ophold i u-lande.

Stillingerne aflønnes efter faglig overenskomst. Der vil være mulighed for ansættelse uden tidsbegrænsning.

Ansøgning stiles til Forskningsrådet for Udviklingsforskning og indsendes til DANIDA, D.3. Asiatisk Plads 2, 1448 København K, med henvisning til j.nr. 104.M.52/6. Ansøgningerne skal være DANIDA i hænde *senest den 15. juni 1986*. Ansøgningerne vil blive behandlet af et bedømmelsesudvalg nedsat af Forskningsrådet.

Ansøgningerne må indeholde oplysninger om tidligere videnskabeligt arbejde, bilagt 3 ex. af publikationer, samt en redegørelse for, hvilke forskningsemner, ansøgeren ønsker at arbejde med.

Yderligere oplysninger kan fås ved henvendelse til direktør Knud Erik Svendsen, Center for Udviklingsforskning, Ny Kongensgade 9, 1472 København K, tlf. 01-14 57 00.

Et utbrudd om mangel på oppbrudd

Ved Rakel Christina Granaas

For noen få måneder siden kom den sjuende antologien siden 1978 fra den produktive Kvinneforskningsgruppa ved Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø. Som redaktør for *Oppbrudd. Skrivende kvinner over hele verden* står Anne-Cathrine Andersen, Gerd Bjørhovde og Åse Hiorth Lervik. Disse litteraturforskerne har i lang tid gjort mye viktig arbeid for feministisk litteraturforskning. Tidligere har Tromsø-gruppa gitt ut samlinger om ukjente og nålevende kvinnelige forfattere, litterære arbeiderklassekvinner og kvinners litteraturkritikk. Innsatsen for synliggjøring av kvinners plass i det litterære landskapet er med andre ord formidabel.

I *Oppbrudd* er perspektivet vidt. Gjennom fjorten artikler presenteres vi for kvinnelige forfattere, deres situasjon og produksjon fra Sameland og Nord-Finland via Skandinavia forøvrig til Sovjetunionen, Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Canada, USA, Latin-Amerika, Afrika og Japan. Antologiens tittel lover altså ikke for mye når den nevner hele verden, og det er godt gjort å samle materiale av slik bredde mellom to permer. Det er derfor ikke overraskende at flere utenlandske forskere er kommet med blant artikkelforfatterne.

Leseren møter således i *Oppbrudd* både kjente og ukjente navn, fra nære eller mer eksotiske kulturer. Flere av artiklene er analyser av tekst, fortrinnsvis romaner, av

etablerte forfattere som Herbjørg Wassmo, Inger Alfvén, Marie Cardinal, Fay Weldon og Alice Walker, for å nevne et knippe. Andre artikler belyser i større grad hele eller deler av forfatterskaper, noen av dem antar jeg er totalt ukjente for andre enn spesialister. Det gjelder i særlig grad tilfeller hvor språkbarrierene synes uoverstigelige. Interessant er informasjonen om sovjetiske, kvinnelige forfatters forhold til systemet, og hvordan feminismen fører en undergrunnstilværelse i dette landet hvor så høy prosent kvinner har utdanning og arbeid. Ikke mindre spennende er det å lese om de latinamerikanske kvinneforfatterens bevissthet om det moderne menneskets følelse av brudd, og det er tankevekkende at ikke deres innflytelse på den fantastiske realismen i større grad er reflektert inn i de informasjonen vi får om denne skrivetradisjonen. Kvinnens betydning for utviklingen av romangenren er forsåvidt til alle tider underslått, så dette er ikke noe nytt.

De fleste artiklene (dessverre ikke alle) gir gode innblikk i de kvinnelige forfatterens posisjon og vilkår i de enkelte land. Hvem visste forresten at japansk kvinnelitteratur hadde sitt hittil største høydepunkt før forrige tusenårsskifte?

Oppbruddet fra tradisjonelle kvinneroller og til en ny form for tilværelse er hovedtemaet som går igjen og som samler de kvinnelige forfattere i hele verden. Oppbruddskategorien kan med andre ord favne om såvel kulturkollisjoner som for eksempel i møtet mellom Sameland og storsamfunn, eller Marie Cardinals utflytting fra Algerie. Utviklingen av kvinneverollen ses altså ut fra mange typer påvirkninger.

Imidlertid synes jeg at kvinnelige forfatters følelse av å befinne seg i eksil, i en marginal posisjon innenfor sin egen kultur eller i opplevelsen av kulturkollisjoner, er et tema som i vel så sterk grad som oppbruddet virker interessant og ikke minst

sentralt. Noen av artikkelforfatterne er inne på hvordan det er sammenheng mellom kvinners marginalitet og deres språklige, litterære uttrykk. Men det er dessverre de færreste som kommer nærmere inn på dette. De tematiske analysene bringer viktige resultater, men savnet av mer presise *hvor-dan*-kvinner-skriver-analyser er etter mitt skjønn påtrengende.

I det følgende skal jeg derfor rette søke-lyset mot antologiens tendens til manglende egenrefleksjon med hensyn til litteratursyn og teori- og metodebevissthet, noe jeg betrakter som en vesentlig svakhet. Vi kunne ha tjent på mer kritisk diskusjon i det norske forskningsmiljøet, og det danner en ramme for mine anmerkninger.

Antologiens baksidetekst formulerer blant annet følgende påstander: «1970-årenes 'hverdagsrealisme' har her veket til fordel for nye litterære former. Vi finner innslag av fantasi, frodighet, humor og ironi — dimensjoner som ofte gjør det vanskelig for leseren å identifisere seg med skikkelser og hendelser, men som likevel engasjerer og maner til ettertanke.»

Jeg er på ingen måte uenig i selve karakteristikken av mange moderne kvinneforfattere. De siste årene har vi for eksempel kunnet glede oss over spennende og burleske eksperimenter fra forfattere som Karin Moe, Cecilie Løveid og Mari Osmundsen. Fra forlagshold har det vært hevdet at kvinnelige forfattere i øyeblikket driver romangenren framover, det er de som utfordrer blant annet ved å undergrave noe av vår tradisjonelle form- og språkoppfatning.

Skulle kvinnelige lesere ha spesielle problemer med humor og ironi? Hvorfor? Betrakter vi hverandre som så gravalvorlige, og tror vi at alvoret er det eneste virkemiddel til kritisk distanse? Men først og fremst: *Oppbrudd* følger ikke opp denne forlokkende henvisning til nye former, iallfall ikke i vesentlig grad. Istedet fokuseres

det titt og ofte på *identifikasjon*. Men er gjenkjennelse og identifikasjon nødvendigvis eneste mulige mål for vår lesning? Skal vi i det uendelige; og uten å vurdere konsekvensene nærmere, holde fast ved synet på litterære tekster som gjenspeiling av virkeligheten? Er kvaliteten («feministisk kvalitet») avhengig av den tilsynelatende graden av sannsynlighet eller «sannhet» som en tekst synes å formidle? Et slikt en-til-en-forhold mellom tekst og samfunn/sosial virkelighet er, så langt jeg kan se, både reduksjonistisk og dessuten direkte feilaktig.

Jeg synes det er skuffende når en nyutgitt kvinnelitteraturantologi ikke i større grad reflekterer synspunkter fra nyere forskning. Resultatet er i flere tilfeller at artiklene gjenforteller romaninnhold nesten til det kjedsommelige, men uten å få fram hva slags typer tekster det dreier seg om. Innholdsanalysen tar overhånd, og blindheten for de betydningsskapende *prosessene* er stor. Er humor og ironi kun en slags «spøkkelsesfigurer» som vi helst lukker øynene for? Er det ikke meningen at selve *språkspillet* og de mulighetene dette gir, skal få komme fram?

Kanskje vil noen nå hevde at jeg skyter over mål med denne kritikken. De vil muligens hevde at det er gode artikler i *Oppbrudd*, og at en antologi som denne ikke har til hensikt å føre metoddebatt. Antologien vil presentere og informere: *synliggjøre*. Helt enig. Det er absolutt eksempler på riktig gode artikler i *Oppbrudd*. Spesielt har jeg lyst til å trekke fram Gerd Bjørhovdes behandling av kvinneidentiteten i romanen av Margareth Atwood som engasjerende, og mange interessante punkter belyses og diskuteres i de to artiklene fra

Tyskland, skrevet av henholdsvis Renate Möhrmann og Anne-Cathrine Andersen. Dessuten har Inger-Anita Markussen et visst lag med nettopp formspørsmålet i sammenlikningen av Fay Weldon's *Praxis* og Marilyn French's *Kvinner*. Flere kunne også vært nevnt, men med så mange artikkelforfattere synes jeg det vil føre for langt å gå inn på hver enkelt. Felles for nesten alle er likevel fortapelsen i lange innholdsreferater. Det kan virke mer trettende enn appetittvekkende.

Presentasjon og vilje til informasjon har sin bakgrunn i spesielle interesser, og bygger på *utvalg* fra x antall muligheter. Når vi velger, praktiserer vi samtidig et underliggende litteratursyn, bevisst eller ubevisst. Vi kan aldri være nøytrale, om enn formålet kan være nøkternhet.

En litteraturforsker som ikke reflekterer over slike valg ut fra et visst teoretisk og metodologisk grunnlag, som for eksempel hevder at den informerende artikkel ikke har noe med teori å gjøre, går rett i fella. Den som er motstander av (moderne) teori og mener å bevege seg fritt i forhold til denslags, er fast i kløme på eldre teorier.

Oppbrudds baksidetekst hevder at 1970-årenes «hverdagsrealisme» er forlatt. Det gjelder forfatterne. Men hva med 1980-årenes kvinneforskere — skriver *de* seg inn i den hverdagsrealistiske forskningstradisjonen? Hva kan i så fall konsekvensene bli da? I allfall ikke oppbrudd.

Anne-Cathrine Andersen, Gerd Bjørhovde og Åse Hiorth Lervik:

Oppbrudd. Skrivende kvinner over hele verden.

Universitetsforlaget 1985.

Kvinders ret i det mandlige hegemoni

Ved Lis Frost

Endelig kom bøgerne *Kvinneverett I og II* skrevet af kvinder med tilknytning til Kvinderetten ved Oslo Universitet, og de byder bestemt på spændende læsning.

Bortset fra de efterhånden få områder, hvor der reguleres specielt for kvinder, er det faktisk vanskeligere at beskrive kvinders retsstilling i dag, end det var for 100 år siden, og det hænger sammen med, at kønnets i den forløbne periode er forsvundet ud af lovgivningen. Men, siger Tove Stang Dahl (TSD) i den 100 sider lange, teoretiske indledning, når vi anlægger et konsekvent kvindeperspektiv på retten, bliver det alligevel klart, at rettens syn på kvinder ikke korresponderer særlig godt med kvinders virkelighed og behov. Retten selv er ensidig, den er en mægtig del af det kulturelle mandlige hegemoni.

Med dette udgangspunkt bliver det kvinderettens opgave at beskrive, forklare og forstå kvinders stilling i retten med særlig sigte på at forbedre kvinders stilling i retten og i samfundet. Det betyder i al fald tre ting: *For det første* at kvinderetten har et *praktisk* sigte. Der produceres viden for de rets-anvendende myndigheder for at opnå «korrekt» regelanvendelse, og der ydes retsinformation til specielle brugergrupper — kvinderne. *For det andet* at kvinderetten har et *teoretisk* sigte. Opgaven er her (jfr. TSD) at finde nye sammenhænge mellem ret og samfund, at gå ud over og på tværs af

det beståendes rammer, blandt andet gennem ny problemrejsning, ny systematisk og ideologikritisk analyse. De sædvanlige retskilder og retsdogmatikken kommer vi naturligvis ikke uden om, men dertil er kvinderetten langt mere empirisk orienteret end den traditionelle retsvidenskab. Kvinders livsforhold og retsreglers virkemåde står centralt, men også spørgsmålet om, hvilke hensyn der er legitime i regelproduktion og -anvendelse vejer tungt. (Skal man f.eks. prioritere hensynet til omsætteligheden frem for retfærdighed?) *For det tredje* har kvinderetten et *retspolitisk* sigte. Målet er forbedring af kvinders stilling i retten og i samfundet.

Disse tre sider af kvinderetten hænger naturligvis sammen, men de fleste af forfatterne vælger at vægte den teoretiske side. Efter min mening er det et godt valg, fordi det er herigennem, retsvidenskaben generelt kan få en tiltrængt fornyelse, og fordi det er herigennem, perspektiverne for fremtiden skal findes. I den lange «Indledning til kvinneverett» får vi for første gang en samlet teoretisk/metodisk fremstilling fra kvinderetligt hold, og TSD giver hermed et meget vigtigt bidrag til den retsvidenskabelige debat. Ved Københavns universitet har man da også allerede gjort en stor del af indledningen til pensum i faget almindelig retslære, og det samme burde ske ved alle nordiske universiteter. I

indledningen finder man følgende overskrifter: 1) «Hvorfor kvinneverett», 2) «Kvinneverett som rettsvitenskap», 3) «Diskriminering og likhet», 4) «Kilder og metoder» og 5) «Kvinneverettslige hensyn». Dette følges op af en række konkrete kapitler — bygget op over emnerne fødselsret, pengeret, husmorret og lønarbejdsret.

Da denne omtale ikke specielt retter sig mod jurister, vælger jeg i det følgende at «nøjes» med at omtale et udvalg af de konkrete afsnit. Mine valg er båret af, at jeg selv er specielt interesseret i kvinders forsørgelse. Samtidig bliver det de kapitler, der knytter sig tættest til indledningen.

Uden at de enkelte forfattere siger det eksplicit munder de fleste af «forsørgelseskapitlerne» ud i to efter min mening meget vigtige kritikker; nemlig en kritik af det moderne arbejdsbegreb og en kritik af arbejdets værdisætning. Et omdrejningspunkt bliver her nutidens hellige ko: lønarbejdet. Stat, fagbevægelse, arbejdsgivere, mange «moderne» jurister og også dele af kvindebevægelsen betragter i dag lønarbejdet som *den* acceptable forsørgelsesform. Det afspejles i retsreglerne, og det sætter mange kvinder mellem adskillige stole.

Blandt såvel traditionelle som kritiske jurister har ordet retfærdighed længe været et fy-ord. I bedste fald er brugere af ordet blevet betragtet med overbærenhed, som naive, barnlige og subjektive væsner. Men kvinderetsjuristerne har taget ordet op igen, og det betyder f.eks., at man kan gå lige løs på den ekstremt uretfærdige fordeling af pengene i vores samfund udenom profitratens faldende tendens. I et samfund som vores, hvor der er en stærk pengeøkonomi, er et mindstemål af penge en forudsætning for selvudfoldelse, siger forfatterne, men mangel på penge og penge retlig anerkendelse er et stort problem i mange kvinders liv.

De forskellige forsørgelseskapitler bindes sammen af den *teoretiske* helhedsmodel «det tredelte forsørgersystem», der præsenteres i kapitlet «Kvinnens rett til penger» (TSD). Modellen går kort sagt ud på, at der i hovedsagen eksisterer tre kilder til pengeforsørgelse; nemlig penge gennem ægtefælle, penge gennem lønarbejde og penge gennem det offentlige. I pengeretlig henseende står lønarbejdet stærkest, og da mange kvinder er lavtlønnede, har deltidsarbejde, er fraværende fra lønarbejds markedet i perioder af deres liv, udviser de ikke «korrekt» lønarbejderadfærd, og får dermed en svag retsstilling.

Denne model illustreres grundigt i de efterfølgende kapitler. I kapitel 7 «Fra husmorrettens spesielle del» og i kap. 12 «Diskriminering af arbejdsløse» (begge av TSD) vises det, at kvinder har en dårlig retsstilling i relation til offentlige ydelser, fordi disse i høj grad hviler på et indkomstbortfaldsprincip, og fordi gifte kvinder ofte formodes at være husmødre. Jo svagere — bevist — arbejdsmarkedstilknytning, jo svagere retsstilling.

At den mandlige lønarbejdermodel med 40 timers arbejdsuge ikke passer særlig godt til kvinder, vises også tydeligt i kap. 5 «Det to-sporede lovsystemet», hvor Tone Sverdrup fremhæver skattesystemets uretfærdige og inkonsekvente opbygning. Udgangspunktet er, at forsørgelse ikke beskattes, hvorimod lønindtægt beskattes. Det betyder, at kvinder, der arbejder i andres private husholdning (det tredje arbejdsmarked), nødvendigvis må sætte sig mellem to stole: Indtægten ved sådant arbejde er oftest ekstremt lav, og hvis den beskattes, udhules forsørgelsesgrundlaget helt. Til gengæld eksisterer der en mulighed for at få offentlige ydelser, hvis indtægtskilden svigter. Den anden mulighed er enten at arbejde «sort» eller at få forholdet karakteriseret som forsørgelse. Da er forsørgelsesgrundlaget trods alt bedre,

men til gengæld har kvinden fraskrevet sig retten til alle de offentlige ydelser, der er bundet op på lønarbejdet.

Heller ikke reguleringen af det «hvide» lønarbejde giver kvinder en stærk position. I kap. 11 «Kjønn og lønn» af Marit Halvorsen (MH) illustreres det, hvordan ligelønsloven definerer sig uden om det egentlige problem; nemlig at kvindeløn er lavt-løn. Der skal ydes lige løn for arbejde af lige værdi, men det er ikke forbudt at værdsætte kvinders arbejde lavere end mænds. Ansvarer skydes over på kvinderne selv. De må trænge ind på mandearbejdsmarkedet. Men selv for de kvinder, der gerne vil, er det ikke så let. Ved ansættelser diskrimineres kvinder væk. Det er ganske vist forbudt, men en gennemgang af en lang række sager fra likestillingombudet viser, at loven ikke er effektiv — dels fordi der er store bevisproblemer, dels fordi det ikke er forbudt at vurdere mandlige kvalifikationer højt og kvindelige kvalifikationer (f.eks. kvindeforskning) lavt. (Kap. 10 «Diskriminering ved ansættelse», MH.)

Lovværkets opdeling i en lønarbejdsmodel (mandsmodel) og en husmormodel (kvindemodel) medfører kun i ringe omfang, at der knyttes særlige rettigheder til husmorlivet. For de kvinder, der er gift, eksisterer der ganske vist en forsørgelsesret fra manden til kvinden (og omvendt), men i praksis fungerer reglen ikke særlig godt. Kapitlet «Penger og verdighet etter Ektefellelovens § 1» af Anne Hellum (AH) bygger bl.a. på interviews med 25 gifte kvinder, og det viser, at mange kvinder ikke engang får, hvad de har krav på efter loven. Mens man i traditionel familierets-teori beskæftiger sig med bidragsevnen, viser det sig her, at det i lige så høj grad er bidragsviljen, der er problemet. En del mænd var gerrige, økonomisk kontrollerende, økonomisk ansvarsløse og egoistiske.

Retssystemet er en mægtig del af det

mandlige kulturelle hegemoni. Det illustrerer bøgerne meget tydeligt. Men det er ikke det samme som, at bøgerne er ren elendighed. Samtidig med, at kvinders — dårlige — retsstilling beskrives, lykkes det forfatterne meget fint at fremhæve kvinders styrke. Det sker gennem den *retspolitiske* side. Der er to principielt forskellige veje at gå. Den ene går ud på at tilpasse kvinderne til reglerne. Den anden går ud på at tilpasse reglerne til kvinderne. Det er den sidste vej, der vælges i bøgerne. Der tages udgangspunkt i kvinders faktiske liv, og i de behov som (flere eller færre) kvinder giver udtryk for. Mange kvinder afviser at tilpasse sig den mandlige lønarbejdernorm. De ønsker lønarbejde — men ikke for enhver pris. De tager deltidsarbejde. De er ikke uden videre villige til at påtage sig traditionelt mandlige jobs. De ønsker i perioder at være helt fraværende fra lønarbejdet osv. Dette kommer især til udtryk i kap. 8 «Kvinnens arbeid og integritet i familien» af Marianne Fastvold, hvor det fremhæves, at mange kvinder slet ikke er interesserede i at omvende sig til sande lønarbejdermænd. Mange kvinder vil hellere leve det «blandingsliv» de faktisk lever, selv om det giver økonomiske problemer, selv om kærlighedens arbejde breder sig ud over alle grænser, selv om mændene ikke er samarbejdsvillige, selv om arbejdet ikke anerkendes. Men kvinders ulønnede arbejde er værdifuldt, og det er uretfærdigt, at kvinder stilles dårligt, når de prioriterer dette arbejde. Her er det, at de kvindertilige hensyn og retspolitikken kommer ind. Det overordnede er begreberne retfærdighed og frihed — herunder lighed, værdighed, integritet, selvbestemmelse og selvrealisering. Det betyder f.eks., at kvinder skal kunne vælge den mandlige lønarbejdermodel, men også at de skal kunne *fravælge* denne model — og altså få en stærk retsposition, fordi de vælger at fastholde deres egen måde at leve livet på.

Retspolitikken volder næsten altid kvaler. Er retten overhovedet anvendelig som instrument for social forandring? Dette problem er naturligvis også forfatterens, men de kommer efter min mening nogenlunde helskindet igennem. Det hænger nok især sammen med følgende: *For det første* understreger de hvilken retspolitisk kurs, der er ude af kurs. Det drejer sig om et kradst — og tiltrængt — opgør med den ligestillingsfiksering, der har præget de sidste 10 års debat — ikke mindst blandt «moderne» mandlige jurister. Denne strategi har i høj grad medført, at mange kvinders måde at leve livet på er blevet betragtet som en fejl: Kvinder tager sig for meget af deres børn, de lønarbejder for lidt, de vælger de forkerte jobs, de er for lidt chefer osv. — i det hele taget en kvinder-ved-ikke-deres-eget-bedste-strategi. Resultatet har været, at de regler, der gav kvinder kompensation for økonomisk og social uretfærdighed gradvist er forsvundet ud af lovværket. *For det andet* forsøger de ikke at opstille et idealsamfund bygget op ved hjælp af et pennestrøg. Og *for det tredje* bevarer de en vis retsoptimisme, i den forstand, at de anser det for absolut muligt, at retsregler dels kan understøtte faktisk eksisterende forhold, dels kan virke fremmende på en praksis der er under dannelsen. Dette dækker for så vidt over en almindelig anerkendt opfattelse; nemlig at der er grænser for, hvor stor diskrepans der kan være mellem samfund og ret, uden at retten og dermed statsmagten mister sin legitimitet.

Med udgangspunkt i, at kvinder faktisk lever et mangfoldigt og fleksibelt liv, stiller de da en række krav op til debat. Her skal blot nævnes 3 eksempler: 1) Kontantoverførsler i ægteskabet (altså en styrkelse af den privatretlige forsørgelsespligt, der ellers er under afvikling), 2) Kønskvotering og 3) Mindsteløn for alle på individniveau — ikke blot på husholdningsniveau. Kra-

vene er ikke nyopfundne, og især det sidste har ofte været debatteret blandt andet under den snævre betegnelse husmørløn. Dette krav møder ofte stor modstand under henvisning til, at det vil sende kvinderne tilbage til stenalderen og pådutte os en forældet og undertrykkende kvindelighed, og for modstanderne har lønarbejdet været alternativet. Når vi nu ved, hvordan mange kvinder forholder sig til lønarbejde og familiearbejde, og når vi nu ved, at lønarbejdet generelt krakelerer på alle leder og kanter, finder jeg det langt mere konstruktivt at lade diskussionen for og imod mindsteløn til alle hvile for en tid og i stedet for begynde at diskutere, hvordan et forsørgelsessystem med mindsteløn kunne konstrueres her og nu med udgangspunkt i det fleksible, selvvalgte liv. Jeg erkender, at kravet er vanskeligt at håndtere, men samtidig er det det mest radikale jeg kan forestille mig, som også er inden for rækkevidde. F.eks. er kønskvotering til mandefag kun realistisk for de indtil videre relativt få, der ønsker arbejde inden for disse områder — med mindre man da forestiller sig tvangskvotering. Strategien får i dag let den konsekvens, at mødrene anklages for at opdrage døtrene forkert, og de unge piger anklages for forkert erhvervsvalg. Som et tillæg til en mindstelønsstrategi kunne kønskvotering derimod medvirke til at forhindre, at kvinder udelukkes fra faktisk ønsket lønarbejde.

Kravet om kontantoverførsler i ægteskab stiller jeg mig noget mere skeptisk overfor. I dag har ægtefæller pligt til at forsørge hinanden, men samtidig har den enkelte ægtefælle i store træk alene rådigheden over egne penge. Specielt husmødrene og de kvinder, der kun tjener få penge, er således afhængige af, at ægtefællen giver dem de nødvendige midler. Tendensen har i de senere år gået mod en ophævelse af forsørgelsespligten. Dette tager AH, der tydeligst formulerer kravet, afstand fra,

idet hun mener, at det vil legitimere økonomisk ansvarsløshed hos mændene og få afsmittende effekt på andre regler. Hun henviser her blandt andet til diskussionerne om ophævelse af ligedelingsreglen ved skilsmisse. Denne vurdering er jeg enig i, men samtidig er der et stort skridt fra en fastholdelse af forsørgelsespligten til en fuldstændig fællesskabsordning, hvor kvinderne f.eks. kan disponere over mandens checkkonto. For det første er det urealistisk at forestille sig, at en sådan ordning ville kunne gennemføres ensidigt til fordel for kvinden. Manden ville også få adgang til at disponere over de penge, kvinden måtte have, og dette ville stille de hårdest ramte kvinder meget dårligt. Jeg tænker her på de tilfælde, hvor manden forbruger alt, hvad han kan komme af sted med. For det andet ville en sådan regel — ligesom en ophævelse af forsørgelsespligten — sikkert få afsmittende effekt på andre regler. F.eks. på reglerne om hæftelse, og det ville medføre, at kvinden også kom til at hæfte for mandens gæld. Kravet kan næppe gennemføres radikalt nok.

Og så et lille hjertesuk. Der er — som i de andre bøger i denne serie — ikke noget stikordsregister! Det kunne der ellers være god brug for, selv om indholdsfortegnelsen er ret fyldig. F.eks. er der en del henvisninger i indledningen til de konkrete kapitler, mens det omvendte ikke er tilfældet, og her kunne det være en fordel, om man lige kunne slå tilbage ved hjælp af et re-

gister. Et andet eksempel er, at der i de enkelte kapitler omtales forskellige legalstrategier. Også her ville det være en fordel, om man ved hjælp af et register kunne hive alt ud af bøgerne om en bestemt strategi. Forhåbentlig kommer det med i andet oplag?

Udover de omtalte kapitler indeholder bøgerne følgende: «Rettssikkerhet under fødsel» af MF, «Retten til sjølbestemt abort» af Ragnhild Olsnes, «Dødfødsel og rettsplikten overfor foreldre» af Kirsti Strøm Bull og «Husmorens erstatningsrettslige stilling» også af Kirsti Strøm Bull. Samlet giver bøgerne således et godt billede af den kvinderetlige forskning, der hidtil er foregået ved Universitetet i Oslo. For retsvidere er bøgerne ikke til at komme uden om, uanset hvilke områder man arbejder med. Indledningen er her en hel guldgrube. Også andre forskere — specielt kvindeforskere — vil kunne have stor glæde af bøgerne. Måske vil indledningen være en vanskelig mundfuld for dem, der er uden juridisk skoling, men det problem kan til dels løses ved at læse de konkrete kapitler først. I øvrigt er bøgerne generelt velskrevne. Læs bøgerne og brug dem! Det vil være godt for kvindeforskningen og for kvindeforskningens brugere.

Tove Stang Dahl (red.):

Kvinneverett I og II

Universitetsforlaget 1985

(Kvinnens levkår og livsløp)

Litteraturkommentarer

Rapport fra den 3. GASAT-konferansen, London, april 1985

GASAT — Girls and Science and Technology — bevegelsen startet i 1981 med en konferanse i Eindhoven, Nederland. Det var 30 deltakere, fra 8 forskjellige land. Den andre GASAT-konferansen ble holdt på Hadeland her i Norge, og samlet 55 deltakere, igjen fra 8 land. På konferansen i London var det over 100 deltakere, nå fra 21 land. Temaet har vist sin aktualitet.

For et referat fra og vurdering av denne siste konferansen, se Gunn Imsens og Berit Skogs artikkel «Kvinner, naturvitenskap og teknologi» i *Nytt om kvinneforskning* nr. 3/1985.

Nå foreligger arrangørenes rapport. Konferansen var organisert slik at 2–3 koordinatorer innledet til de forskjellige temaene. Bidragene innenfor hvert område ble presentert og temaet systematisert. Koordinatorernes innledninger og oppsummeringer fra de påfølgende gruppediskusjonene er gjengitt i rapporten. (Samtlige innleverte papers ble utgitt før konferansen.)

Konferansens tema var:

1. Utdanning til naturvitenskap og teknologi. Mål, verdier, utdanningsformer og jentedeltakelse.
2. Strategier for endring til en mindre kjønnsdifferensiert naturvitenskap og teknologi. a) Utvikling av strategier for å endre situasjonen. b) Vurdering av strategier som er nyttet til å endre situasjonen.

3. Kvinner, samfunn, naturvitenskap og teknologi. Erfaringer, verdier, og visjoner for framtida.

(Imsens og Skogs oversettelse.)

Deltakerne kunne også være med i spesielle grupper. Referater fra diskusjonene i GASAT-historie- og GASAT-sosiologi-gruppene er gjengitt.

I oppsummeringen av konferansen ser arrangørene på hvilke tema som er tilbakevendende i diskusjonene, de gjennomgår innleverte evalueringer av konferansen, reflekterer over utviklingen av konferansen, og kommer med forslag for framtidig GASAT-aktivitet.

I løpet av konferansen ble det bl.a. foreslått en mer formell organisering av GASAT-bevegelsen, og at det kunne arrangeres GASAT-konferanser på nasjonal eller regional basis de årene det ikke er internasjonale samlinger.

Sist, men ikke minst, inneholder rapporten navn, adresse og telefonnummer for alle deltakerne på konferansen.

Den neste GASAT-konferansen skal holdes i USA i 1987. Kontaktpersonen for GASAT IV er Christine Kahan Black, B322 School of Dentistry, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan 48109, USA.

Rapporten virker svært leseverdig også for oss som ikke deltok i konferansen, og egner seg kanskje bedre som innføring i GASAT-problematikken enn samlingen med papers som ble utgitt på forhånd.

Rapporten er på 66 sider og kan bestilles fra King's College London, University of

London, Centre for Educational Studies, Chelsea Campus, 552 King's Road, London SW10 0UA. (Vi har p.t. ikke fått klarlagt prisen.)

Forskningspolitikk i Norden

Den forskningspolitiske utviklingen i de nordiske land på 1980-tallet

Vi har sett på kapitlet som omhandler

Kvinnelige forskeres situasjon fra Nordisk Ministerråds publikasjon: *Forskningspolitikk i Norden*.

Det blir slått fast at den ulike kjønnsfordelingen i forskningsverdenen er lik i alle de nordiske land. Jo høyere nivået er, ved avlagt eksamen eller stillinger ved universitet og høyskole, dess lavere er kvinneandelen. Men det er en sammenheng mellom antallet kvinnelige forskere og kvinneforskning.

Tabellen nedenfor er hentet fra rapporten, og viser totaltall og andelen kvinner blant vitenskapelig personale i universitets/høyskolesektoren.

Tabell 17. Kvinnoandelen bland den vetenskapliga personalen vid universitet och högskolor i de nordiska länderna i 1981 (antal och procent).

Tjänst	DK (1)		SF (2)		IS (3)		N (4)		S (5)	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
Professor	17	3	40	5	2	2	24	3	48	3
Bitr prof/doc	—	—	50	9	4	5	24	5	42	10
Lektorer, adj.	552	16	260	28	11	8	389	16	1407	28
Övriga forskare	34	19	16	17	13	12	54	16	61	12
Assist. stip o.l.	179	20	583	29	—	—	412	23	1091	16
Totalt	782	15	949	22	30	12	903	16	2649	19

(1) 1979. (2) 1983. (3) Omfattar endast kvinnor i FoU-verksamhet, 1981. (4) 1981. (5) 1977.

Källa: NORDFORSK: FoU-trender, oktober 1984.

De synspunktene som har kommet fram i debatten om ubalansen mellom kvinner og menn på forskningsområdet er også likeartede i de nordiske land. Til slutt presenteres hvilke tiltak som er satt ut i live for å øke andelen kvinnelige forskere i hvert av landene.

Forskningspolitikk i Norden.

Den forskningspolitiske utviklingen i de nordiske land på 1980-tallet.

Nordisk Ministerråd, FPR-publikasjon nr. 3, 1985.

Rapporten kan bestilles fra:

Nordisk forskningspolitisk råd,
Snaregade 10, 1205 København K.
Tlf. (01) 11 47 11

Berkeley Women's Law Journal

er et nytt tverrfaglig tidsskrift som er verd å merke seg. Det stiller bl.a. kritiske spørsmål til lovverket som diskriminerer de underrepresenterte kvinnegruppene. Som eksempel kan nevnes raseskilte/kulturelle- og sosio-økonomiske spørsmål. Redaksjonen tar også imot artikler for publisering i bladet. Vi bringer utdrag fra informasjonsbrosjyra:

An invitation to . . .

Explore an innovative legal journal created on the premise that the community of women is diverse. The *Berkeley Women's Law Journal* uses a multi-disciplinary approach to explore racial, cultural, and socio-economic issues confronting women every day. The *Journal* is founded on the belief that a comprehensive understanding of women's lives will provide valuable insight into generating positive change through the law for all women.

Promote the rights of underrepresented women such as women of color, poor women, and lesbians. The *Berkeley Women's Law Journal* promotes scholarship in issues of concern to these communities which have traditionally been denied a voice. The *Journal* offers assistance to prospective authors in developing topics, directing research, and editing articles in order to create a body of resources that addresses the problems and perspectives of underrepresented women.

Exchange ideas and information with those at the forefront of developing law: practitioners, judges, legislators, and community workers. For scholars and students, the *Journal* will serve as a valuable research tool, provoking thought and debate on emerging legal trends affecting the lives of women.

Analyze the work of our authors on contemporary, significant, and controversial topics. Some issues to be covered by the *Journal*:

Pregnancy Disability
Minority Women's Employment Rights
Sexual Harassment

Lesbian Mothers/Child Custody
Comparable Worth
Women in Labor Unions
Artificial Insemination
Welfare Rights
Models of Equality
Minority Opportunities/Job Stratification
Battered Women
Divorce/Custody Mediation
Women in the Criminal Justice System
Prostitution
International Women's Rights
Liability for Rape
Spousal/Child Support
Prenuptial/Marital Contracts
Legal Definitions of Pornography
Third World Women and the Pornographic Industry
DES Litigation
Equal Rights Amendment
Women and the Military
Employment Discrimination in Hiring/Promotion Practices
Women and Mental Health Institutions
Third World Women and Public Health Policy
Foster Care/Adoption
Women's Position in Legal History
Title IX
Title VII
Women and Sports
Collaborate with the Berkeley Women's Law Journal by submitting your unpublished manuscript.

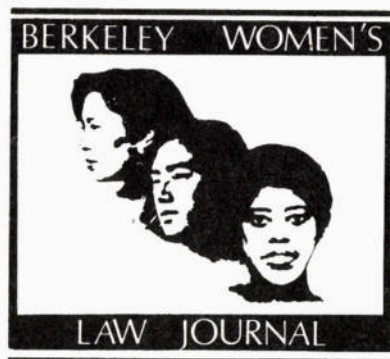
Form: Submit two typed, triple-spaced copies with wide margins. Footnotes should appear on separate pages, triple-spaced.

Citations: Submissions should follow *A Uniform System of Citation* (13th ed. 1981)

Permissions: If any figures, tables, or more than six lines of text from previously published material are included in a manuscript the author must obtain written permission for republication from the copyright holder. Submitted manuscripts cannot be returned unless the author so requests, and provides a self-addressed stamped envelope.

Subscriptions:

\$ 100 sponsor (tax deductible)
\$ 25 friend (tax deductible)
\$ 18 institution
\$ 12 regular
\$ 8 low income

The Berkeley Women's Law Journal
Boalt Hall School of Law
University of California
Berkeley, CA 94720

Kvinnans förändrade ställning i samhället. De tudelade arbetsmarknaderna

Publikasjonen, fra Nordisk Ministerråd, presenterer statistisk undersøkelse av oppdelingen av arbeidsmarkedet på kjønn i de nordiske land. Undersøkelsen har eksistert som stensil siden 1983.

Kvinnens og menns forskjellige samfunnsstilling avspeiler seg i oppdelingen av arbeidsmarkedet; i såkalt manns- og kvinneyrker. For å fremme likestillingen mellom kjønnene må denne todelingen brytes, og kvinner må gis større muligheter til utdanning og arbeid.

Undersøkelsen er foretatt av Marja-Liisa Anttalainen og er basert på en vid tidsperspektiv-analyse. Formålet var å undersøke om det i de nordiske land er en todeling av arbeidsmarkedet; i manns- og kvinne-arbeidsmarked. Videre har man sett på hvordan denne todelingen ser ut i detalj, hvilke likheter og ulikheter det kjønns-segregerte arbeidsmarkedet har i de nordis-

ke land, og hvilke forandringer som har funnet sted.

Kvinnans förändrade ställning i samhället
De tudelade arbetsmarknaderna.
Nordisk Ministerråd

Opplæring for omstilling?

Evaluerings av tilskudd til opplæring med vekt på distriktskvinnens situasjon

Publikasjonen er en prosjektbeskrivelse utarbeidet av Birgit Helene Jevnaker ved Industriøkonomisk institutt.

Notatet beskriver ett av flere delprosjekt innen distriktpolitiske virkemiddelanalyser som Industriøkonomisk institutt ønsker å igangsette. En ønsker med prosjektet å undersøke ordningen med opplæringstilskudd i tilknytning til kompetanseheving som en nøkkelfaktor for utviklingsprosesser i distrikts-Norge. Prosjektet vil belyse opplæring i bedrifter der spesielt kvinneaspekter fokuseres.

Opplæringstilskudd er et økonomisk virkemiddel, administrert av Distriktenes utbyggingsfond. Formålet er å øke distriktsbedriftenes investeringer i den menneskelige arbeidskraften. Erkjennelsen av kvinnesysselesettingsproblemer har ført til en omlegging av opplæringsstøtten. Det økonomiske intensivet har økt relativt kraftig for å nå et høyere ambisjonsnivå med hensyn til bruk av tiltaket for kvinner.

Opplæring for omstilling?

Evaluerings av tilskudd til opplæring med vekt på distriktskvinnens situasjon.

Birgit Helene Jevnaker,
Industriøkonomisk institutt,
Diskusjonsnotat nr. 2/85.

Kan bestilles fra IØI, Breiviken 2,
5035 Bergen-Sandviken,
tlf. (05) 25 56 60.

Kvinner inn i utradisjonelle jobber — bevisst praktisering av likestillingstilskudd

Notatet, som nylig ble publisert, baserer seg på undersøkelser av prøveordningen med likestillingstilskudd. Det er Birgit Helene Jevnaker, ved Industriøkonomisk institutt, som står bak den.

Tema for notatet er kvinner inn i utradisjonelle jobber ved bruk av likestillingstilskudd. Som kjent er likestillingstilskudd et offentlig virkemiddel for å bryte ned noe av den tradisjonelle kjønnsdelingen i arbeidsmarkedene. Hovedbegrunnelsen for innføring av likestillingstilskuddet var ønsket om å utvide kvinners yrkestilbud, selv om ordningen gjelder for begge kjønn.

Jevnaker har sett på hvorledes dette tiltaket virket i de første prøveårene (startet 2. halvår 1979). Undersøkelser på landsbasis viser at yngre kvinner — der ordningen har vært brukt — er blitt rekruttert til ordinært lønnet arbeid i vesentlig industribedrifter. Antallet synes beskjedent, trolig fordi arbeidskontorene i liten grad tok i bruk ordningen de første årene. Dessuten var tiltaket lite kjent blant mange bedrifter, og etterspørselen etter arbeidskraft sank i utprøvningsperioden. I 2. halvår -83 skjedde en positiv endring. Tiltaket ble brukt oftere. I -84 er situasjonen snudd til en viss knapphet på midler. I prøveperioden har mer enn 300 bedrifter brukt tiltaket, over 1000 personer har vært sysselsatt via denne ordningen. Men bruken varierer sterkt mellom næringer og fylker.

Til slutt i notatet drøfter Jevnaker ulike tiltak for å aktivisere bruken av likestillingstilskuddsordningen.

Birgit Helene Jevnaker.
Industriøkonomisk institutt.
IØI, diskusjonsnotat nr. 11/84 (revidert i 1985)
Kan bestilles fra
IØI, Breiviken 2, 5035 Bergen-Sandviken,
tlf. (05) 25 56 60.

Datakatalog — oversikt over data fra NSD

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) har nylig utgitt en datakatalog. I den gis det oversikt over hvilke data som er tilgjengelige hos NSD. NSD har fram til de siste årene i hovedsak arbeidet med å legge til rette større datatilbud for de samfunnsvitenskapelige fag. De har også påtatt seg etter hvert oppgaver knyttet til arkivering av data fra prosjekter som har vært gjennomført ved andre forskningsinstitusjoner. NSD samarbeider med nasjonale dataorganisasjoner i en rekke land. Gjennom dette samarbeidet kan NSD rekvirere data.

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD)

Oversikt over data fra NSD — datakatalog

Kan bestilles fra:

NSD, Hans Holmboesgt. 22,
5000 Bergen, tlf. (05) 21 21 17.

Recruitment into Treatment and Effects of Treatment for Female Problem Drinkers

Fra Statens institutt for alkoholforskning (SIFA), ved Fanny Duckert, er ovennevnte

prosjektrapport tilgjengelig.

En rekke undersøkelser tyder på at færre kvinner enn menn rekrutteres til behandlingstiltak for alkoholisme. Måten rekrutteringen skjer på synes også å være forskjellig for de to kjønn. Kvinner rapporterer oftere negative virkninger av behandling, og får vanligvis mindre oppmerksomhet og mindre adekvat behandling i institusjoner hvor begge kjønn er representert. Samtidig viser en god del undersøkelser av behandlingsresultater at kvinner kommer vel så godt ut av det som menn i slike situasjoner.

Rapporten er en gjennomgang av litteratur om behandling av kvinner med alkoholproblemer, med hovedvekt på: Rekruttering av kvinner med alkoholproblemer til behandlingsapparatet, kvinners situasjon i tradisjonelle behandlingsinstitusjoner for begge kjønn, spesielle behandlingsopplegg for kvinner, metodeproblemer og behov for videre forskning.

Det finnes også flere rapporter fra behandlingsopplegg med bare kvinner.

Recruitment Into Treatment and Effects of Treatment for Female Problem Drinkers
Fanny Duckert, Statens institutt for alkoholforskning.

Serie: SIFA-mimeograph no. 4/85.

Rapporten er gratis og kan fås ved henvendelse til SIFA, Danneviksveien 10, 0463 Oslo 4. Tlf. (02) 38 04 85.

Kvinnelige landbrukskandidaters arbeids- og familiesituasjon

I tidsrommet fra opprettelsen av Den høiere Landbrugsskole i Ås i 1854 til 1976 var det

uteksaminert til sammen 165 kvinner fra NLH. I 1984 var tallet kommet opp i 520, med andre ord en tredobling i løpet av de siste åtte årene. I dag utgjør jentene 39% (studenttall, vårsemesteret 1985) av studentene på NLH.

Kvinnelige landbruksakademikere har altså vært pionerer innen sitt fagområde, og det er først nylig blitt vanlig at kvinner tar utdanning ved NLH. Om noen år vil det være like mange kvinner som menn i yrkene NLH-kandidatene kommer til.

Hvordan arter denne erobringen av et nytt fagområde seg for kvinnene som deltar i den?

Kvinnegruppa ved NLH har gjennomført en spørreundersøkelse for å få svar på spørsmål som: Hvordan reagerer arbeidsgivere og yrkesaktive i landbruket på kvinnelige fagfolk? Generelt gjør kvinner en større del av omsorgsarbeidet i hjemmet. Gjelder dette også kvinnelige NLH-kandidater? Hvordan tilpasser de yrkes- og familieliv? Kvinnegruppa sier i innledningen til rapporten at de har vært nødt til å begrense omfanget av arbeidet, og det er således en rekke spørsmål som ikke er tatt med i denne spørreundersøkelsen. Redaksjonen i *Nytt om kvinneforskning* håper på flere rapporter i framtida!

Rapport om

Kvinnelige landbrukskandidaters arbeids- og familiesituasjon

Kvinnegruppa ved Norges

Landbrukshøgskole

Postboks 1155, 1432 Ås-NLH

Jordemoderliv

Helen Cliff har intervjuet pensjonerte jordmødre om deres liv og arbeide, og resultatet er å lese i arbeidsnotat 1/86 fra Center for Samfundsvidenskabelig Kvindeforskning i København. Disse intervjuene er

første fase av en undersøkelse om jordmødres livs- og arbeidsvilkår i tiden fra århundreskiftet fram til våre dager. «Jordemoderliv» handler først og fremst om hvordan noen jordmødre har forholdt seg til sitt liv og arbeid, hvordan de har klart hverdagens mange små og store problemer, og gir altså ikke det totale bilde av jordmorvesenets utvikling i den nevnte periode. Samtaleformen i intervjuene er fri og ustrukturert, og formuleringene er jordmødrenes egne. Jordmor Merete Larsen skriver i forordet: «Interviewene er spennende læsning for lægmand og anderledes spennende for jordemødre, som helt levende kan sette sig ind i, at når man var jordemoder dengang, så var man det 24 timer i døgnet alle årets 365 dage.»

Helen Cliff:

Jordemoderliv

Interviews med pensionerede jordemødre
Arbejdsnotat 1/86

Center for Samfundsvidenskabelig
kvindeforskning, Adelgade 49,
DK-1304 København K

Kvinner og valg

I juni 1984 skulle to hundre millioner europeere, kvinner og menn, stemme på de personer som skulle representere dem i det europeiske parlament. Hvilke holdninger hadde disse kvinner og menn til valgene? Hadde kvinner andre holdninger enn menn? I hvor stor grad samsvarte mønstret med det europeiske ideal, avhengig av alder, utdanning, politisk aktivitet og politiske sympatier? Hvilke variabler var mest avslørende for holdninger spesifikke for kvinner?

Disse spørsmålene søkes besvart gjennom en systematisk analyse av europeiske kvinners synspunkter, basert på menings-

målinger utarbeidet i oktober 1984 og tidligere oversikter fra Euro-Barometer.

*Elections to the European Parliament:
Women and Voting.*

Supplement no. 21 to Women of Europe
Commission of the European
Communities,
200 rue de la Loi, 1049 Brussels.

Kjønnsforskjeller i språket

Beth Heiberg har utarbeidet en bibliografi over litteratur om kjønnsforskjeller i det skrevne og talte språk, utkommet i perioden 1979–1984. Noen viktige artikler fra 1978 er også tatt med, mens litteratur om det non-verbale språket (bilde- og kroppsspråket) er utelatt. Selv om den registrerte litteraturen i stor utstrekning er av forskningsmessig karakter, vil en del kunne benyttes av en større lesergruppe, f.eks. av elever i grunnskolen og videregående skole. Bibliografien inneholder litteratur av danske, norske og svenske forfattere, samt av ikke-skandinaviske forfattere med nær tilknytning til en skandinavisk institusjon. Det betyr at litteraturen først og fremst er på de skandinaviske språk, men der finnes også enkelte tyske og engelske tekster. Den vesentligste del av det registrerte materiale utgjøres av tidsskriftartikler. Videre registreres bøker, artikler i bøker, kongressberetninger, rapporter og upublisert materiale som doktoravhandlinger og emneoppgaver. Avisartikler og anmeldelser er utelatt. Den registrerte litteratur kan normalt lånes gjennom bibliotekene. Det upubliserte materiale finnes kun på det enkelte institutt, men vil også i de fleste tilfeller kunne lånes gjennom et folke- og/eller forskningsbibliotek. Det bemerkes dog at noe av det sistnevnte materialet ikke

lånes ut, eller at forfatterens særlige tillatelse er nødvendig.

Beth Heiberg:

Kønnsforskelle i sproget

Den nyeste debat

Annotert bibliografi over skandinavisk litteratur 1979–1984

Kvinfos Bibliografiserie nr. 5

Læderstræde 15, 2.

DK-1201 København K, 1986

Women's Studies 1870–1982

To menn har utarbeidet en bibliografi over kvinners vitenskapelige arbeider. I forordet betegner de seg selv som dumdristige, men understreker at de er blitt veiledet og styrt unna potensielle feller av dyktige kvinnelige medarbeidere. Bibliografien kategoriserer 12 000 upubliserte arbeider (avhandlinger, undersøkelser, utredninger) inndelt i emneområder.

De fleste arbeidene har ligget urørt i arkivene ved amerikanske, britiske og irske universiteter, før de altså nå er gjort tilgjengelige. Emneområdene spenner fra forskning på Jane Austens romaner, reklame i dameblader, diett under svangerskap, kvinner i arbeid og mishandling av kvinner — til undersøkelser om rettsvesenets holdninger til gifte kvinners eiendomsrett, kvinners stemmerett, ekskludering av kvinner i religiøse bevegelser og kvinner i den tredje verden. Listene er inndelt etter emne, deretter etter nasjonalitet og nummerert for kryssreferanser. Bibliografien inneholder også en forfatter-index og en generell index.

V.F. Gilbert og D.S. Tatla:

Women's Studies. A Bibliography of Dissertations 1870–1982.

Basil Blackwell Publisher Ltd., Oxford, 1985.

Kvinner og omsorg

Likestillingsrådet har publisert en rapport fra høringsmøte om kvinner og omsorg i november 1985. Hensikten med møtet var å få belyst noen sentrale problemer i forbindelse med dagens omsorgssituasjon. Likestillingsrådet ønsket å få tegnet et bilde av hvordan man tenker seg morgendagens omsorgsapparat, hva som må gjøres og hvem som tar ansvaret, og til slutt hvilke konsekvenser ulike omsorgsmodeller vil få for kvinner og likestilling mellom kjønnene.

På møtet deltok Hildur Ve med innledningen «Omsorg i likestillingsperspektiv», Ivar Breivik med «Hvem tar hånd om oss når vi blir gamle?» og Kari Rolstad med «Kvinner og omsorg — Utsikt fra Likestillingsrådet».

I paneldebatten «Hvordan fungerer dagens omsorgsapparat» deltok Kari Wærness, Guri Dyrendahl, Ingunn Birke-land og Åsa Rytter Evensen. De politiske partiene var også representert i politikerpanelet: «Partienes program og planer for morgendagens omsorg?» ved Annelise Høegh, Anne Enger Lahnstein, Tora Houg og Grete Knudsen. Panelutspørre var Eva Granheim, Bergens Tidende.

Rapporten kan bestilles fra Likestillingsrådet, men det gjøres oppmerksom på at opplaget er begrenset.

Kvinner og omsorg

Rapport fra konferanse

20. november 1985

Likestillingsrådet

Postboks 8004 Dep, 0030 Oslo 1

Women, Water and Sanitation

World Health Organization har igjen utgitt

et hefte spesielt rettet mot verdens kvinne-organisasjoner og til alle som er interessert i å arbeide for bedre sanitærforhold i alle samfunn. Heftet gir en oversikt over ulike problemstillinger og strategier i WHO's programmer for helsearbeid, særlig i u-land. Dårlige vann- og sanitærforhold rammer alle — menn, kvinner og barn. Hvorfor fokusere på kvinner? Det gis mange gode argumenter for dette i heftet, blant annet:

«In almost all societies the experiences of men and women are very different. Society assigns different roles and responsibilities and gives different opportunities to men and women. Women have less access to education, land and property ownership, credit, income and technology. They have less power and authority.

The factors which influence health — biological, social and economic — affect women and men differently. Social attitudes and values and the burden of work have jeopardized women's health. In many areas women have had less resources needed for maintaining good health because of their poverty and low status.

In many countries, women are the main wage-earners and in urban slums, in particular, where water, food and fuel must be bought, the costs are high. In an increasing number of poor households it is the women rather than the men who support the family.

It is also the women who take responsibility for health care in the home; for the elderly, the sick and the disabled, as well as for the children and men. It is women who prepare the food, fetch fuel and water and keep up the home.

Since the aim of water and sanitation programmes is to reduce health problems by changing day-to-day practices in the home, this has special implications.

Attitudes and beliefs about water and sanitation are sex-specific. In many countries of Asia and Africa, the excreta of men and women cannot be mixed. If a woman sees the excreta of a man she cannot be married. A daughter must not defaecate in the same place as her father, or a daughter-in-law in the same place as her father-in-law. In Latin America it is widely believed that women will become pregnant if they use the same latrines as men. In most industrialized countries there are laws that require public buildings to have separate facilities for women and men.

Why focus on women? Because women have a vital stake in water and sanitation. A women's focus does not call for a separate programme. Women's issues are very much part of what water and sanitation programmes are all about. A women's focus is needed if these programmes are to succeed.

Women, Water and Sanitation

Division of Environmental Health

or Division of Public Information and Education for Health

World Health Organization

1211 Geneve 27

Switzerland

Hur bryter man den onda cirkeln?

Rapport fra et seminar om vold i parforhold

I forordet til rapporten (utarbeidet av juris kandidat Nina Roos) skriver Leila Räsänen, Finlands representant i Nordisk Ministerråds likestillingsutvalg:

«Det är angeläget att kartlägga förekomsten av våld inom äktenskap och andra samlevnadsformer och komma fram till åtgärder som kan bidra till att komma till rätta med detta allvarliga problem.» Sådär sägs det i det nordiska samarbetsprogrammet på jämställdhetsområdet. Nordiska ministerrådet godkände programmet år 1982. Med stöd av detta program finansierade ministerrådet en norsk-dansk undersökning om våld i parförhållande. Undersökningen blev färdig år 1984 och den utfördes av forskarna Inger Koch-Nielsen (Danmark) och Kari Moxnes (Norge).

Ministerrådet fortsatte behandlingen av problemet genom att anordna ett nordiskt seminarium om Våld i parförhållande på Hanaholmen i Esbo i november 1984. Seminariets syfte var att kartlägga forskningsbehovet och framföra förslag till åtgärder, genom vilka man kunde hjälpa offren för våld och förebygga våldet. Till seminariet inbjöds forskare, personer som arbetar på kriscentra och administratörer. Många av deltagarna har provat på nya arbetsmetoder för att spåra upp våldsoffer och för att stöda dem.

Hur bryter man den onda cirkeln?

Rapport från ett seminarium om våld i parförhållande 26.–28. november 1984 i Finland.

Nordisk Ministerråd, 1985

Sosiale utdanningsforskjeller

Marianne Nordli Hansen har skrevet en artikkel i Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 1/86 om sosiale utdanningsforskjeller — hvordan disse forskjellene er blitt forklart og hvordan de bør forklares. Artikkelen er bygget på hennes magistergradsavhandling i sosiologi fra høsten 1984. Nordli Hansen skriver at både i Norge og andre land er variasjoner i skoleprestasjoner og rekruttering til videregående utdanning etter sosial bakgrunn grundig dokumentert. Uansett hvilke kriterier som er brukt for å dele befolkningen i klasser og lag, kommer sosiale mønstre til syne. Selv om det er enighet om at det eksisterer store sosiale forskjeller, finnes det ikke i samme grad enighet om hvordan forskjellene skal forklares. I artikkelen blir de alternative forklaringene som har vært gitt tatt opp og vurdert i forhold til norsk empiri. En konklusjon er at forklaringer hvor argumentasjonen bygger på betydningen av sosiale verdi- og kulturforskjeller er svakere støttet i norsk empiri enn norsk utdannings-sosiologi gir inntrykk av.

Marianne Nordli Hansen:

Sosiale utdanningsforskjeller. Hvordan er det blitt forklart? Hvordan bør det forklares?

Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 1/1986. Universitetsforlaget.

Likestillingspolitikk som personalpolitikk

Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 1/1986 inneholder også en artikkel av Hege Skjeie om kvotering ved ansettelser i staten. Artikkelen tar utgangspunkt i en utredning

om kvotering som virkemiddel i den offentlige likestillingspolitikken. Utredningen ble laget på oppdrag av Familie- og likestillingsavdelingen i Forbruker- og administrasjonsdepartementet, i forbindelse med departementets evaluering av Handlingsplanen for likestilling. Utredningen drøfter kvoteringsbegrepet, og vurderer bruken av fortrinnsrett i to hovedtyper rekrutteringssituasjoner: ved opptak til utdanning og ved ansettelser. Hovedavtalen i staten har en egen bestemmelse om kvotering ved ansettelser. Bestemmelsen har vært svært omdiskutert. Denne artikkelen retter oppmerksomheten mot problemene som har knyttet seg både til utformingen, forståelsen og gjennomføringen av kvoteringsbestemmelsen. Diskusjonene om bestemmelsen i hovedavtalen angir også sentrale skillelinjer i kvoteringsdebatten mer generelt. Og problemene den reiser, er samtidig problemer som har preget utformingen av den offentlige likestillingspolitikken fra begynnelsen av 1970-årene.

Hege Skjeie:

Likestillingspolitikk som personalpolitikk.

Om kvotering ved ansettelser i staten.

Tidsskrift for samfunnsforskning nr.

1/1986.

Universitetsforlaget.

Women of Courage — an Exhibition of Photographs

Denne flotte boka, spekket med fotografier av stolte, vakre kvinner som på en eller annen måte har arbeidet for å gjøre livet bedre for de svarte, er verdt å skaffe seg.

Boka er utgitt av Radcliffe College's Arthur and Elizabeth Schlesinger Library i Cambridge, Massachusetts. Den kvinnelige fotografen Judith Sedwick er det som har foretatt portrett-fotografiene, og hun

får fram på en glimrende måte karakter, personlighet og skjønnhet i disse kvinnene. Serien har også vært utstilt i en rekke byer i USA.

Boka gir oss en framvisning av kvinners bidrag, gjennom organisasjonsarbeid, faglighet eller på annen måte har arbeidet for å bedre livsvilkårene for alle mennesker, spesielt svarte mennesker. Det er muntlige historier som er samlet fra 72 svarte kvinner fra ulike deler av USA. Til presentasjonen av hvert bilde er det et lite stykke livshistorie/livsarbeid.

Women of Courage

An Exhibition of Photographs

by Judith Sedwick

Ruth Edmonds Hill, Editor

Based on the Black Women Oral History

Project Sponsored by the Arthur and

Elizabeth Schlesinger Library on the

History of Women in America, Radcliffe

College, 10 Garden street, Cambridge,

Mass. 02138, USA.

Illustrasjon: *Women of Courage*.

MØTER SEMINARE

KONFERANSER

Forskningsfront eller bakevje? Kvinneforskning i Trondheim i dag

Med ovanstående tema arrangerte *Forum for kvinnelege forskarar og planleggarar i Trondheim* eit seminar frå 12. til 14. februar på Bergstaden Turisthotell på Røros. Føremålet med seminaret var å bidra til tverrfagleg utvikling og kontakt mellom ulike miljø som arbeider med kvinnelevante forskning i Trondheim. Vidare var seminaret eit tiltak for å styrke dei organisasjonsmessige rammene for kvinneforskninga, samt konsolidere det nystarta Forum.

Invitasjonen vart møtt med stor interesse og samla 32 deltakarar frå ulike fagmiljø i Trondheim.

Programmet vart profilert i retning av 5 hovudtema som står sentralt i forskingsmiljøa i Trondheim. Tema for opningsdagen var *Kvinneforskning — Patriarkat — Frigjering*. Forskar Anne-Jorunn Berg opna ballet med innleiande presentasjon av kvinneforskninga i Trondheim og utviklingslinjer i kvinneforskninga generelt i høve til spørsmålet forskningsfront eller bakevje. Vidare ga forskar Agnes Andenæs ei drøfting av den usynlege mannsdominans som

utfordring til forskning og formidling med utgangspunkt i at: «Kunnskap om skeive konsekvensar er ikkje nok!» Sekvensen vart avslutta av forskar Rannveig Dahle under tittelen: «Kvinneforskning — frigjerande for kven?»

Neste hovudtema var *Vett og uvett: Om kvinner og arbeid*. Her heldt forskar Hjørdis Kaul innleiing om arbeidsbetingelsar som alternativ til kjønnsrolleomgrepet for å studere kvinners arbeidslivstilpassing. Vidare tok forskar Merete Lie, under deltema teknologi og kjønnsarbeidsdeling, oppgåva å avmystifisere det maskuline teknologiomgrepet. Forskar Bente Rasmussen avslutta med deltema kvinner og ledelse der ho drøfta spørsmålet: Fins det ein kjønnsnøytral bedriftskultur? utifrå teoriar om alliansar og motsetningar mellom patriarkatet og kapitalismen sine former i dag.

Men vi lever ikkje av brød aleine; vart tredje hovudtema var *Kvinner som kultur- og tradisjonsberarar*. Her fekk vi ein presentasjon av kjærleiken som sosialiseringfaktor i franske romanar frå 1700-talet ved førsteamanuensis Sissel Lie. Stud.philol. Anne Marit Myrstad tok for seg filmmediet og viste oss kjærleiken slik den teiknar seg i eit utval norske spelefilmar frå 1959 til 1984. Konservator Liv Emma Thorsen følgde opp dette ved å gi ei innleiing omkring kjærleikens vilkår i bondesamfunnet under tittelen: «Love me tender — love me sweet?» Prosjektleiari Rakel Nordset hadde siste innleiing under dette tema der ho med bakgrunn i prostitusjonsprosjektet i Trondheim drøfta teori og mangel på teori omkring seksuelle overgrep.

Utdanning for jenter — nytte eller tidsfordriv? var neste hovudtema. Stipendiat Berit Skog innleia om jenters situasjon i den vidaregåande skulen ut ifrå grunnverdiar som valfridom og likskap. Vidare la prosjektleiari Ingeborg Lund fram ei drøfting av situasjonen til dei svakaste jentene i høve til utdanningssystemet.

Siste hovudtema var *Kvardagslivsforskning som grunnlag for teori- og metodeutvikling*. Forskar Marianne Gullestad foretok her ei drøfting av kvardagslivsoppgrepet, medan stipendiat Kari Moxnes drøfta tema på bakgrunn av forskning og teori omkring makeval og kjønnskjerleik.

Alle tema vekte interessant og livleg debatt, og vi fekk god innsikt i kva som rører seg i dei ulike delar av miljøet.

I tillegg til desse eksplisitt faglege aktivitetane fekk vi tid til mange aktivitetar av meir implisitt fagleg verdi, så som kanefart i måneskinn, besøk på gamle kafear, synfaring på Røros museum, gater og gruver, dans, svømming og endelause nattlege diskusjonar. Vi reiste heim inspirerte og oppstemde i trygg forvissning om *ikkje* å tilhøyre ei bakevje og fulle av gode idear til å gjere fronten sterkare og synlegare!

Seminarrapport er under utarbeiding.

Vidare opplysningar kan fåast ved henvending til:

Ingeborg Lund
Senter for samfunnsforskning
7055 Dragvoll

Liv Emma Thorsen
Senter for barneforskning
7055 Dragvoll

Anne-Jorunn Berg
IFIM, 7035 Trondheim-NTH.

KOMMER

The Second European Feminist-Socialist Conference

Hamburg 7–9 November 1986

Påmeldingsfristen for denne konferansen er utgått, men vi gjengir likevel noe av innholdet i invitasjonen:

Politics confined to national boundaries has long been too narrow. Dominant politics has moved to an increasingly international level, and the EEC has expanded. If we do not want to be subject to control from above, we must unite across national boundaries, at first on a European level. There are strong forces in the European socialist and communist parties that want to organise a European Left. Although questions that were raised by the Women's Liberation movements are sometimes mentioned and the relevance of the Women's Movement is spoken of now and again, we hardly occur as active subjects in these alliances. Just as we have only been successful on the national level because our organisations have (also) been autonomous, we can win on the international level only if we organise autonomously.

The first conference in October 1985 was attended by seventy women from eight countries. Despite and because of different problems, all felt that it was important to continue this attempt and expand it. In those three days in Copenhagen, many issues of feminist socialist theory and political practice were raised. The conference papers have been published in the first issue of our bulletin «Forum» and can be ordered at the following address: Cynthia Cockburn, 83, Bartholomew Road, GB-London NW 52A8.

For the second conference we agreed to concentrate on the following topic: re-structuring labour. We also wanted to have reports on the state and history of

the participants' national women's movements. The subject re-structuring labour is many-faceted: unemployment, waged vs. domestic labour, the question of an alternative political economy, the family as social structure, motherhood, sexual division of labour. Our future depends on a new way of organising the relations of production and reproduction.

New divisions of labour emerge: Women in the European countries now get better qualified jobs than ever before, whereas immigrant women take on the

lowest kinds of work. We must not emancipate ourselves at our immigrant sisters' expense. It is necessary that organisations of immigrant women also participate in our conference.

Kontaktadressen i Hamburg er:

Nora Räthzel

c/o ARGUMENTE-Laden

Durchschnitt 21

D-2000 Hamburg 13

Universitetet — samfunnets sterkeste mannsbastion?

Et forskningsprosjekt om
Universitetenes og distrikts-
høgskolenes ansettelses-
prosedyrer

Internasjonalt ser vi et bestemt mønster gjenta seg når det gjelder universitetsansettelser. Det er særlig ved overgangen til *fast vitenskapelige stillinger*, at kvinnene faller ut av universitetssystemet. Kvinners forsiktige frammarsj blant rekrutteringspersonalet fra 1969–79 blir ikke fulgt opp

med tilsvarende økning på mellomstillings- og toppnivå. Mens 14% kvinner ble tilsatt i amanuensis-stillinger i denne perioden, ble 8% tilsatt i dosenturer og 3% i professorater.

Hva skyldes dette trinnvise fall på kvinners vei oppover i det akademiske systemet? Ligger svaret hos kvinnene selv, i deres livssituasjon eller i selve universitetsstrukturen? Søker kvinner i liten grad disse stillingene fordi de «henger høyt» og dertil «er sure»? Gir de opp den tildels beinhard konkurransen om få stillinger fordi Akademiets krav kommer opp og slåss med omsorgsrollens krav? Eller er det bestemte sider ved ansettelsesprosedyrene som gjør at kvinner lett faller av lasset?

I et pågående forskningsprosjekt skal vi se nærmere på i disse spørsmålene og særlig konsentrere oss om det siste. Et aktuelt tema er i hvilken grad *kjønn* kan sies å fungere som tolkningsramme ved ansettelsener. Er det først og fremst det faktum at en kvinne pr. definisjon tilhører det annet kjønn som hindrer henne i en vellykket ferd fra søkerposisjon til ansettelse, er det grunnlag for å tale om kvinnekriminering.

Undersøkelsen innebærer for det første en statistisk oppdatering og videreføring av NAVFs utredning om kvinner i forsknings-systemet 1969–1979 ved Nina Gornitzka. Dernest betyr den en kvalitativ nærstudie av ansettelsessaker ved Universitetet i Oslo i perioden 1977–1984. I løpet av denne perioden ble regelen om moderat kjønnskvotering innført ved dette universitetet (februar 1979). Dette skjedde for å øke kvinners sjanse for ansettelse fordi man ønsket flere kvinner inn i vitenskapelige stillinger. Et viktig spørsmål er om dette har vært en heldig løsning. Har dette meget forsiktige tiltak overhodet ført til noen endringer? Har det kanskje virket *mot* sin hensikt? Er det slik at *færre* kvinner etter 1979 er blitt innstilt blant de beste, for ubevisst å unngå de konflikter spørsmålet om eventuell bruk av kjønnskvoeringsregelen nødvendigvis medfører? Slike spørsmål håper vi undersøkelsen kan gi nærmere svar på.

En tilsvarende undersøkelse har nylig vært gjennomført av Mona Eliasson, forsker ved «Centrum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning» ved Uppsala Universitet. Hun finner at kvinner tilsynelatende er mest interessert i vitenskapelige assistentstillinger, mens menn tar mål av seg til å bli professorer. En annen forklaring enn den individuelt motivasjonsrettede, trer fram i det hun finner at det faktisk er «dobbelte så vanskelig» for kvinner som for menn å bli tilsatt i faste vitenskapelige stil-

linger ved Universitetet i Uppsala. Mens 15% av kvinnene som søkte slike stillinger ble ansatt, ble 30% det blant mennene.

Ifølge Mona Eliasson ser det ut til at kvinner gir opp deltakelsen i disse søknadsprosedyrene mye hurtigere enn mennene. Mens kvinnene i stor grad tar eventuelle negative uttalelser fra de sakkyndige personlig til seg, har mennene større evne til å overse dem — og tålmodig fortsette å søke.

Eliasson har merket seg at når menns produksjon omtales positivt, dreier det seg gjerne om kvantitet. Når det gjelder kvinner dreier det seg snarere om kvalitet. Selv om hun også har funnet klare eksempler på nedlatende måter å omtale kvinner fra de sakkyndiges side, mener hun at det ikke skyldes at disse i og for seg har noe imot *kvinner*. Det de har imot er avvikende personer. Men dette rammer kvinnene i neste omgang. For kvinner er avvikende i forhold til universitetssystemet simpelthen på grunn av det ufravikelige faktum at de er *kvinner*.

Om dette er et generelt trekk ved universitetssystemet — også det norske — vil undersøkelsen om ansettelsesprosedyrene ved våre universiteter forhåpentligvis gi nærmere svar på.

Foreløpig kan det antydes at den kvalitative analysen peker på en forskjellsbehandling som neppe er bevisst. Gjennomgangen av de sakkyndiges innstillinger åpenbarer visse mønstre i vurderingene av mannlige vs. kvinnelige søkere. Menn roses gjerne for «bredde» i sin vitenskapelige produksjon. Kvinner kritiseres for å være «snevre». Er menns produksjon derimot ikke bred, roses den gjerne av «å gå i dybden». Når kvinner avviker fra det snevre mønster, sies hun gjerne «å spre seg for mye».

De sakkyndiges vurderinger er altså i meget stor grad preget av skjønn og subjektive vurderinger. Det spørres om ikke denne

kvalitative side ved ansettelsesprosedyrene, for en gangs skyld, må sies å være uheldige ut fra et kvinneperspektiv.

Elisabeth Fürst

Prosjektleder

NAVF's sekretariat for kvinneforskning

«Kvinneopprøret» ved Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo

Instituttrådet ved Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo, vedtok nylig en endring av fellespensumet til grunnfag, bl.a. ut fra ønsket om integrering av kvinnerelevant stoff. Konkret dreier det seg om følgende endringer:

I filosofihistorie tas det inn originaltekster hvor kvinnesyn framgår (Hume, Kant, Kierkegaard, Engels) og Simone de Beauvoir skal inn som ny filosof (tekster fra *Det annet kjønn*).

I vitenskapsfilosofi skal følgende artikler inn:

Kathryn Addelson: «Man of Professional Wisdom», i S. Harding/M. Hintikka: *Discovering Reality*, Dordrecht 1983.

Evelyn Fox Keller: «Feminism and Science.»

Mary Hesse: «The Functioning of Models: A Dialogue» fra hennes bok *Models and Analogies in Science*.

Det ble også foretatt enkelte andre justeringer bl.a. på bakgrunn av det nye ex.phil.-pensumet. Noe nåværende pensumsstoff går ut. Endringene skal gjøres gjeldende fra og med høsten 1986.

Denne saken har flere forhistorier, vi skal her se nærmere på to av dem.

Forhistorie I: Nytt ex.phil.-pensum

Fra 1984 har kvinnerelevante emner vært integrert i pensum til examen philosophicum i de lærebøkene i filosofihistorie som nyttes ved Universitetet i Oslo. Med dette ble det brutt en fortløpende tradisjon i filosofihistorien, sier Else Viestad i et intervju i *Nytt fra Universitetet*. «En rekke store filosofer fra oldtiden og frem til vår egen tid har gitt viktige bidrag, blant annet til debatten om kvinnens og mannens natur, verdi og ulike sosiale, kulturelle og politiske stilling,» forteller Viestad, og fastslår at det hovedsakelig er *forsknings- og formidlingstradisjonen som har vært kvinneblind*. Det viser seg også at de kvinnelevante delene av pensum i usedvanlig grad engasjerer studentene.

Forhistorie II: Kvinneopprøret ved Filosofisk institutt

I samme intervju oppsummerer Åsne Tveito, en av deltakerne i det såkalte kvinneopprøret og studentrepresentant i instituttkomiteén som utarbeidet endringsforslaget, bakgrunnen for forslaget om pensumsendringer:

«Kvinner har lenge vært underrepresentert ved instituttet. I fjor var vi 8–10 jenter som begynte å diskutere hva som kunne gjøres for å rette opp denne skjevheten. I den forbindelse tok vi sammen med Else Viestad et initiativ til å få innarbeidet kvinneperspektiver i fellespensumet.

(...)

Det heter gjerne at filosofiske tekster, for eksempel om menneskets natur og vesen, gjelder generelt og utsier noe både om kvinner og menn. Men for meg er ikke dette uten videre innlysende. Når jeg møter tekster som er skrevet om kvinner, blir det klart at kvinnesynet ikke gjelder allment og ikke beskriver fellesmenneskelige trekk. Det kan med andre ord virke paradoksalt at filosofien pretenderer å utsi noe allment om begge kjønn, samtidig som

kvinnen skilles ut som et separat og særegent vesen. Her ligger problemene jeg mener bør integreres i filosofistudiet. Det er nødvendig å problematisere kvinnesynet som kommer frem, og eventuelt hvorfor kvinnesynet hos enkelte filosofer i dag anses som foreldet eller galt.

En annen sak er at disse tekstene slett ikke kjennes fremmede. Det finnes en mengde myter om kvinner og menn. Disse mytene baserer seg i høy grad på hva filosofer har hevdet gjennom tidene. Det er ideer, holdninger og begrunnelse som har hatt meget stor innflytelse.»

Vi har snakket nærmere med Åsne og to andre studenter bak kvinneoppørret, Ingrid Sogner og Birgit Hatlehol. Slik er begivenhetshistorien, svært kort fortalt:

Våren 1985 aktiviserer noen av jentene ved instituttet seg, både i forhold til miljøet og det faglige innholdet. På grunnlag av bl.a. spørreskjema besvart av de fleste jentene ved instituttet, og med inspirasjon fra et seminar ledet av Else Viestad, tar de initiativ til et allmøte (mai 1985). De redegjør på forhånd skriftlig for hva som er ønskelige tiltak for å få flere jenter til å begynne og fortsette ved instituttet. På allmøtet voterer det over en del prinsipp-spørsmål rundt kvinneperspektiver i fellesspensum til grunnfag. På bakgrunn av resultatene utarbeider en studentkomité forslag til pensumendringer. Samtidig pågår debattene i *Agora*, et studenttidsskrift ved instituttet. Studentkomiteen leverer forslag om pensumendringer til instituttrådet, som tar et av forslagene om endring til følge umiddelbart, og nedsetter en komité som jobber videre med forslagene og enkelte andre pensumjusteringer. Resultat: endringene som ble presentert innledningsvis.

Viktige erfaringer

Så gjenstår det for oss å gratulere og rose for vel utført arbeid. Og for instituttet å følge opp reformen m.h.t. undervisning, oppgavetekster o.l. Dette gikk da fort og smertefritt, er det ikke lenger noen sak å få

integrert kvinneperspektiver i fellesspensu?

Alt det som ligger bak av diskusjonstimer, arbeid, ubehagelige krangler, frustrasjoner, men også av godt samarbeid, vises ikke i et pensumvedtak. Det vises heller ikke i den ca. 2 cm tjukke papirbunken som inneholder spørreskjema, løpesedler, allmøtereferater, innstillinger m.m., men her kan aktiviteten anes. Lesning av *Agora* fra denne perioden gir også et visst inntrykk av kontroversene studentene imellom (2/85 og 3/85).

Sekretariatet har nylig avholdt et kon-taktmøte hvor bl.a. erfaringer med oppretting av Sentra for kvinneforskning og kvinnestudier ble utvekslet og oppsum-mert. Det er også viktig å ta vare på de erfaringene som studenter og ansatte får i prosessene med å endre fellesspensum slik at kvinneperspektiver ivaretas. Skikkelige oppsummeringer og systematiseringer av alle disse erfaringene, sammen med adekvate teorier, vil kunne lære oss mye om kunnskaps- og vitenskapsproduksjon og universitetet som institusjon.

Gro Hanne Aas

Stort kvinneflertall ved UiB: Og nå fullfører jentene hovedfaget!

Før het det gjerne, ofte med god grunn:

Når kvinnelige studenter kommer til hovedfaget, faller de av lasset. De fullfører ikke.

—Men slik er det ikke lenger, sier avdelingssjef Paul M. Nilsen i Fakultetenes fellessekretariat, Universitetet i Bergen.

—Nå viser det seg ifølge kandidatstatistikken at kvinnene gjør seg meget sterkt gjeldende på hovedfagsnivå i de fleste fag.

—I *Det samfunnsvitenskapelige fakultet* var hele 40 prosent (22 av 54) av de som tok cand.mag.-graden — det vil si embetseksamen av lavere grad — våren 1985, kvinner.

I samme fakultet og samme semester var 54 prosent (19 av 35) av de som tok cand. polit.-eksamen — høyere grad — kvinner.

I vårsemesteret i fjor var det med andre ord flere kvinner enn menn som tok høyere embetseksamen i samfunnsfag.

—I *Det historisk-filosofiske fakultet* i vårsemesteret 1985 var 62 prosent av de som tok cand.mag.-graden kvinner. 54 prosent av de som avla cand.philol. (høyere grad) -eksamen i det semesteret var kvinner.

Kvinneprosenten har vært stigende i flere år i kandidatstatistikken for filologi og samfunnsfag, og det ser ut til at tendensen holder seg. Høsten 1985 var hele 65 prosent av de nye cand.psychol. kvinner. I psykologien har kvinneandelen vist sterk stigning over lengre tid. Således var den 50 prosent høsten 1983.

Stigning har det også vært i medisin: Våren 1985 var 50 prosent av de nye cand. med. kvinner.

I odontologien ser vi at 54 prosent av de nye kandidatene med odontologisk embetseksamen våren 1985 var kvinner.

Realfagene her varierer mye fra fag til fag. Men også her er det stigning på hovedfagsnivå. Våren 1985 var 24,5 prosent av de nybakte cand.mag. i realfag kvinner. To år før var tallet 28. Av de nyere cand.real./cand.scient. våren 1985 var 25 prosent kvinner, våren 1983 var tallet 17 prosent.

Ved juridisk embetseksamen våren 1985 var 14 prosent av de nye cand.jur. kvinner.

Nå er tiden inne til å se nærmere på om vi virkelig står overfor en ny tendens, eller om dette er et forbigående fenomen.

Det ser ellers ut til at det blir flere kvinner enn menn ved Universitetet i Bergen i år, for første gang i universitetets historie. I

høstsemesteret 1985 var det 49,1 prosent kvinner ved universitetet. Immatruleringen — innskrivningen av nye studenter til høsten — vil ganske sikkert bringe den samlede kvinneprosenten over femti, sier avdelingssjef Paul Magne Nilsen, som minner om at i fjor høst var hele 56 prosent av de immatrikulerte studentene ved Universitetet i Bergen kvinner.

(Gjengitt med tillatelse fra *Nytt fra Universitetet i Bergen*, nr. 5/1986.)

Prioritering av naturvitenskap

Konferansen «Kvinner i naturvitenskapelig forskning» som fant sted høsten 1985, markerte på mange måter innledningen til en ny fase i Kvinneforskningssekretariatets historie. Naturvitenskap og teknologi, sammen med medisin, skal fra og med 1987 prioriteres i Sekretariatets arbeid. Dette ble stadfestet av NAVFs styre i februar i år. I styrevedtaket heter det at Sekretariatet i sin videre virksomhet skal arbeide for å øke rekrutteringen av kvinner i vitenskapelige stillinger innenfor de tre fagområdene.

For å forberede den nevnte konferansen og å utarbeide en innstilling om kvinner i naturvitenskapelig forskning, hadde Sekretariatet nedsatt en arbeidsgruppe. Samarbeidet med gruppa var svært givende og vi besluttet å fortsette med en referansegruppe også etter at konferansen og innstillingen var avsluttet.

Den nye gruppa er bredere faglig og geografisk sammensatt. Oppgavene blir først og fremst å utforme strategier for å øke andelen kvinner i naturvitenskapelig forskning på kort og lang sikt. Som en del

av dette gir gruppa råd om, og planlegger større aktiviteter og arrangementer i Sekretariatets regi.

Da Rådet for naturvitenskapelig forskning (RNF) i NAVF behandlet Sekretariatets innstilling om NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen etter 1987, vedtok rådet å arbeide for følgende tiltak:

- Strukturere forskerutdanningen på en slik måte at kvinner får reelle muligheter til å gjennomføre organisert forskerutdanning. Utdanningen må ikke få så stramme tidsrammer at det blir en hindring for kvinner med omsorgsansvar.
- Bedret barnehage tilbud ved forskningsinstitusjonene, både for studenter og for kvinner i vitenskapelige stillinger så lenge personalet ved forsknings- og utdanningsinstitusjonene ikke får dekket sitt behov gjennom det vanlige barnehage tilbudet i kommunene.
- Spesielle rekrutteringsprogrammer for kvinner innen de naturvitenskapelige og teknologiske fagene. De enkelte fagmiljøene bør kunne utarbeide handlingsplaner for dette. Ordningen med utdanningsstipend for hovedfagsstudenter bør utvides. Likedan bør det bygges ut et dr.ing./dr.scient.-stipendprogram som kan fange opp en større del av de kvinnene som har begynt sine studier.
- Opprettholdelse av retten for ansatte i rekrutteringsstillinger til å få forlenget studieperioden pga. omsorg eller andre forpliktelser. Forlengelsen av studieperioden må kunne tas ut i form av avbrudd i perioden eller ved en kortere daglig arbeidstid.
- Tilbud om faste stillinger til kvinner som har utviklet særlig kompetanse på fagområder der kvinner er dårlig representert.
- Anledning til å omgjøre faste mellomstillinger til professorater der den kvinnelige innehaveren har toppstillingskompetanse.

Tiltakene er identiske med anbefalinger gitt i innstillingen til forskningsmeldinga fra Stortingets Kirke- og undervisningskomité.

Referansegruppa arbeider nå med forslag til hvordan anbefalingene konkret kan gjennomføres.

Det vil bli gitt jevnlig informasjon om gruppas arbeid i *Nytt om kvinneforskning*.

Medlemmer:

Førsteamanuensis Kari Hag
Institutt for matematikk, NTH,
7034 Trondheim-NTH
(07) 59 35 24

Førstekonsulent Anne Iversen
RNF-NAVF
Munthes gt. 29, 0260 Oslo 2
(02) 55 58 00

Førsteamanuensis Berit Riddervold Heimdal
Institutt for marinibiologi, 5065 Blomsterdalen
(05) 22 62 00, l. 211

Stipendiat Unni-Pia Løvhaug
Nordlysobservatorium
Postboks 953, 9001 Tromsø
(083) 86 060

Førsteamanuensis Berit Fjærtøft Pedersen
Farmasøytisk institutt/Kjemisk institutt
Universitetet i Oslo
Postboks 1033 Blindern, 0315 Oslo 3
(02) 45 56 94

Avd. sjef Elen Roaldset
Norsk Hydro, Olje- og gassgruppen
Pb. 2000, 1321 Stabekk
(02) 59 81 00

Forsker Guri Verne
Norsk Regnesentral
Postboks 335 Blindern, 0314 Oslo 3
(02) 46 69 30

Universitetslektor Solveig Aasheim
Botanisk institutt
Universitetet i Bergen
Boks 12, 5014 Bergen-UNIV
(05) 21 33 43

Sekretær:

Konsulent Gro Hanne Aas
NAVF's sekretariat for kvinneforskning
Munthesgt. 29, 0260 Oslo 2
(02) 55 58 00

Internasjonalt nettverk

European Women's Management Development Network (EWMD) er en nettverksorganisasjon for kvinner i ledende

stillinger, forskere og ledelsesutviklingskonsulenter. Organisasjonen er utgått fra European Federation for Management Development (EFMD). Nettverket ble stiftet våren 1984 med formålet «å bidra til å høyne ledelsesnivået i Europa ved å fremme og utvikle kvinners potensiale som ledere».

Nettverket er fremdeles i etableringsfasen, men har i dag ca. 250 medlemmer fra hele verden; de fleste fra Vest-Europa. Det er 3 hovedgrupper medlemmer:

- kvinnelige ledere
- forskere
- ledelsesutviklingskonsulenter

Hensikten med et slikt internasjonalt nettverk er blant annet å bidra til at disse 3 gruppene kan komme sammen for meningsutveksling på tvers av landegrensene.

EWMD har arrangert en internasjonal konferanse i Milano, mars 1985 og planlegger en stor konferanse i Hamburg i november 1986, «Europe in the Year 2000 — The Future of Management Functions». Denne vil ha kjente innledere og deltagere fra de fleste vesteuropeiske land, samt USA og Canada. Flere workshops er planlagt for våren og sommeren 1986.

De nordiske medlemmene søker å samarbeide innenfor rammen av EWMD. De svenske medlemmene arrangerte 6.-7. februar 1986 en «workshop/treff» med tema «karriereplanlegging for kvinner» for de nordiske medlemmene. Ca. 40 medlemmer deltok på dette. De norske medlemmene planlegger på samme måte en «workshop» i Oslo i første halvdel av september. Deltagelse er begrenset til nettverkets medlemmer.

De norske medlemmene møtes ca. hver 6. uke for utveksling av informasjon og planlegging av aktiviteter. For øyeblikket er det «Hamburgkonferansen», «workshop'en» og medlemsrekruttering som er diskusjonstemaene.

Nettverket gir ut et Newsletter, og inten-

sjonen er at forskningsrapporter, opplæringsprogrammer osv. som tar sikte på å øke antallet kvinner i ledende stillinger, skal sirkulere mellom medlemmene.

Nettverket åpner mange muligheter for medlemmene både arbeidsmessig og sosialt. Deltagelse i nettverkets aktiviteter gir bl.a. kvinnelige ledere internasjonale kontakter og en erfaring i å arbeide internasjonalt som kan være et viktig ledd i en karriereutvikling.

Medlemskap i EWMD koster 1200 belgiske francs pr. år for individuelle medlemmer, 12.000 belgiske francs for organisasjoner/bedrifter (henholdsvis ca. NOK 175 eller NOK 1750 pr. år).

Bedriftsøkonomisk institutt ved amanuensis Else Stuenæs er for tiden de norske medlemmers representant i EWMD. Mer informasjon om nettverket og medlemskap kan fås hos Else Stuenæs eller ved henvendelse direkte til EWMD's sekretariat.

Amanuensis Else Stuenæs
Bedriftsøkonomisk institutt
Hans Burumsvei 30
1340 Bekkestua
Tlf. (02) 12 30 50

EWMDs sekretariat, c/o EFMD
International Association Centre
40 rue Washington
B-1050 Bruxelles, Belgia

Kvinneforskning i Eritrea

17. februar i år hadde NAVFs sekretariat for kvinneforskning besøk av Leul Ghebream og Senait Bahta fra NUEW — National Union of Eritrean Women. De var i Norge i forbindelse med «Eritrea-kampanjen 1986: Kvinnene i fokus». Grunnen til at de besøkte oss var ønsket om informasjon om kvinneforskning i Norge og kontakt med aktuelle miljøer.

Senait Bahta arbeider med kvinneforskning i Eritrea. For å få tak på hvilken plass forskning kan ha i et land som i 25 år har vært herjet av krig, sult og tørke, må arbeidet til EPLF — Eritrean People's Liberation Front — presenteres kort.

EPLF er den eneste frigjøringsbevegelsen inne i Eritrea. Parallelt med kampen for et fritt Eritrea går arbeidet for utviklingen av et nytt, demokratisk samfunn inne i Eritrea. Det legges avgjørende vekt på kvinnes deltakelse på alle områder i samfunnet, og det arbeides med tiltak som styrker kvinnes stilling. Målet for Eritrea-kampanjen 1986 er nettopp å samle inn midler til et større utdanningsprosjekt for kvinner innen jordbruket.

Innen «Department for public administration» i EPLF er det en egen avdeling for forskning. Innen denne igjen har det siden 1982 vært organisert en egen gruppe på fire personer som arbeider med kvinneforskning. De har kontakter utover landet.

Grappa arbeider spesielt med å bygge opp bibliotek og skaffe muligheter for å kvalifisere kvinner til forskning. Fagområdet er samfunnsvitenskap inkludert historie.

Forskningen er aksjonsrettet i den forstand at de arbeider i forhold til oppbyggingen av det nye samfunnet. Siktemålet er at kvinner skal få *realisert* sine demokratiske rettigheter. Kunnskap om historiske tradisjoner, samfunnsendringer og mulige organiseringsformer vurderes som helt sentrale i dette arbeidet.

Grappa sliter med dårlig bibliotek og slitasje på forskningskompetansen. De ønsket å kartlegge mulighetene for å utdanne seg i kvinneforskning i Norge. Kvinneforskningsgruppa ønsker også kontakt med aktuelle forskningsmiljøer i Norge, og er interessert i litteratur og materiale innen fagfeltet samfunnsvitenskap/historie. Bøker og materiale må være på engelsk, italiensk eller fransk.

Vi har fått følgende kontaktadresser:

Leul Ghebreab
NUEW, Via Tallone no. 7
Milano, Italia

Senait Bahta
NUEW, c/o ERA
P.O. Box 8129, Khartoum, Sudan.

Women's Institute for Freedom of the Press — nettverk

Women's Media Directory
reflects increasing breadth and
internationalization of the
women's media network — the
heart of the women's movement

Women's media play a key role in raising and discussing the issues of the women's movement. This sustained information and analysis is responsible for mass media's picking up issues which otherwise would not receive mass exposure.

But just as importantly, the women's media provides a communications network where we can discuss and analyze issues critical to our lives in a way not possible in someone else's media. We also know that one woman's media, or one group's media, is not adequate for all women to fully debate all the issues of concern to us, and since we are realizing that every woman must be able to speak for herself for us to make real progress, we are encouraged by the increasing diversity of women's media.

And our excitement about the increasing

breadth and internationalization of the women's media network — the heart of the women's movement — is coupled with our knowledge that we must make efforts to sustain and encourage this development. It is happening because there is a need for this diverse communication network among women internationally, and because women are taking important steps to make it happen.

We know that almost two decades of building a women's communication network has provided a strong base of support for such remarkable developments as the gathering of the world's top mass media women journalists in November of this year for the first International Women's Media Conference to discuss the role of women and men in mass media, the portrayal of women, the continued participation of women in media, and the long term trends for women in media.

The Women's Institute for Freedom of the Press, a non-profit, tax-exempt network of media women and media-concerned women has devoted itself since 1972 to the strengthening of the women's communication network and the development of new philosophies of communication. It has just released the *1986 Index/Directory of Women's Media* — an international *Directory* made up of all forms of women's media: periodicals, news services, radio & tv groups, video and cable, film, multimedia, music, art/graphics/theater, writers groups, media organizations, distributors, bookstores, and more. The *Directory* is of women's media: media primarily owned and operated by, for, and about women.

The 490 women's periodicals listed in the *Directory* include 179 outside the U.S. There are 114 presses & publishers, 33 of which are outside the U.S. Seven of the 33 art/graphics/theater and 33 of the 80 women's bookstores are in other countries.

The *Index/Directory of Women's Media* is available for \$12 from the Women's Institute for Freedom of the Press (WIFP), 3306 Ross Place, N.W., Washington, DC 20008. (202) 966-7783.

Utredning om forsker-rekruttering

Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) planlegger nå å utrede forsker-rekruttering i regi av NAVFs utrednings-institutt. Formålet med utredningen er å belyse behovet for rekrutteringsstillinger ved de høyere læresteder. Dernest å gi institusjonene og NAVF bedre holdepunkter til å bedømme den rent kvantitative side ved sin rekrutteringspolitikk, herunder rekruttering av kvinner til forskning.

Utredningen er tenkt gjennomført i 1986, men foreløpig er planene på forberedelsesstadiet.

Crew Reports

Denne nyhetsbulletinen gir en detaljert og kritisk oversikt over hva som skjer i EECs medlemsstater, særlig det som angår kvinner. Skriftet dekker også nyheter fra internasjonale organisasjoner. Crew Reports blir drevet av kvinner, det er uavhengig, selv-finansiert og upolitisk. Februarnummeret inneholder følgende temaer:

ESF. «Changes needed» to help voluntary groups
Equal treatment. Woman officer's case finds favour at European Court

Disabled. Commission proposes half-hearted remedy to job crisis

Sexual Security. Migrant worker wins case at European Court

Child Abuse. Parliament calls for government action to solve problem

Breast milk substitutes. Parliament committee puts muscle into EEC draft directive

Racism and Fascism. Parliament supports inquiry's demands

Young women. A blueprint for their future

EEC. «Flexitime» agreed for Commission staff

European opinion poll. Things looking up?

Parliamentary questions and European commission replies

In brief. Equality — Marriage — Social policy —

Belgium — Employment — Death penalty —

Tax — Unemployment — Wages

Abonnement kan bestilles på følgende adresse:

Crew Reports

Centre for Research on European Women
38 Rue Stevin, 1040 Brussels, Belgium

The Arthur and Elizabeth Schlesinger Library on the History of Women in America

Hvis du er på reise i Amerika, i nærheten av Cambridge, er det verd å gjøre et besøk ved ovennevnte bibliotek. Her vil du bl.a. finne bøker, manuskripter, fotografier og en enorm samling av forskningsmateriale som er viet kvinners historie i USA fra ca. år 1800 og fram til i dag. Biblioteket inneholder alt for å studere kvinners levkår i det amerikanske samfunn.

Hvis du også er interessert i noe informasjonsmateriale, kan du kontakte biblioteket.

Adresse:

The Arthur and Elizabeth Schlesinger
Library
Radcliffe College
10 Garden Street, Cambridge,
Massachusetts 02138, USA.

The Arthur and Elizabeth

Schlesinger Library

on the History of Women in America

Radcliffe College

Nytt fra Likestillingsutvalgene

Møre og Romsdal Distriktshøgskole, Volda

Likestillingsutvalget har vedtatt å sende referater til Sekretariatet/Nytt om Kvinneforskning. Vi fikk også tilsendt et eksemplar av en innstilling fra 1984 om og fra Likestillingsutvalget.

Særavtale om kjønnskvalifisering ved tilsettingar ved regionale høgskoler: Utvalget merket seg at tolkningen av uttrykket «like kvalifikasjoner» gir rom for reell positiv særbehandling av kvinner. Videre at det skal opplyses om gjeldende kvoteringsregler ved utlysning av stillinger, og at både kvinner og menn skal være representert i sakkyndige kommisjoner så langt dette er mulig.

(Fra referat fra møte 30.1.86.)

Oppland Distriktshøgskole

Kjønnsrolleseminar: Likestillingsutvalget vil undersøke muligheten for om ODH kan tilby kjønnsrolleseminar som kompetanse-givende studium på linje med universitetene i Oslo og Tromsø.

(Fra referat fra møte 30.1.86.)

Universitetet i Oslo

Handlingsplan for likestilling ved Universiteter og høgskoler:

På fellesmøtet for likestillingsutvalgene ved universiteter og høgskoler i 1985 var det enighet om å utarbeide en felles handlingsplan for likestilling. Likestillingsutvalgets utkast til handlingsplan er et ledd i dette arbeidet. En felles handlingsplan, som vil måtte ha et generelt preg, skal behandles på neste fellesmøte for likestillingsutvalgene før den oversendes universitetsrådet.

Det er videre tenkt at utvalgene ved de enkelte institusjonene ut fra fellesplanen utarbeider lokale aksjonsplaner, med konkrete målsettinger og tidsrammer for oppfylgingen av disse.

Universitetet i Trondheim, AVH

Ny leder for likestillingsutvalget: Thorbjørn Järvi er leder under Svein Lorentzens fravær.

Arbeidsuke for jenter i grunnskolen: NTH har i to år på rad arrangert arbeidsuker for jenter i grunnskolen. Likestillingsutvalget ber fakultetene ved Den allmennvitenskapelige høgskolen uttale seg om et liknende opplegg kan være aktuelt for institutter som har skjev fordeling mellom kvinnelige og mannlige studenter.

(Fra referat fra møte 03.02.86.)

Stipend

Norges Teknisk- Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF) — Stipendieprogram for kvinner

Fra Norges Teknisk-Naturvitenskapelige
Forskningsråd:

Stipendprogram:

Kvinner tilbake til teknologiske yrker

Det finnes en rekke kvinner som har skaffet seg en god teknologisk utdanning, men som på grunn av omsorgsarbeid eller andre forhold har funnet det nødvendig for en periode å trekke seg ut av faglig virksomhet.

Den tekniske utviklingen går raskt, og dersom den «ikke-faglige» periode har vært forholdsvis lang, vil mange kvinner

ha problemer med å ta opp sin teknologiske yrkeskarriere på nytt.

For den enkelte vil det være lite tilfredsstillende ikke å få utnytte sin utdanningsbakgrunn og sine evner innen det arbeidsområdet som er ønsket. Også for samfunnet vil situasjonen bety et tap og en lite ønsket situasjon.

NTNF ønsker å ta initiativ for å gjøre overgangen tilbake til faglig yrkesvirksomhet lettere for en del av disse kvinner, og har etablert et nytt stipendprogram spesielt med sikte på denne situasjonen.

NTNFs stipendprogram «Kvinner tilbake til faglig virksomhet» tar sikte på kvinner som har fullført en sivilingeniør- eller cand.real.-utdanning innen teknologiske fag og som på grunn av omsorgsarbeid eller andre årsaker har vært ute av faglig virksomhet i minst 5 år og som ønsker å komme tilbake til faglig virksomhet.

Stipendene kan gis i opp til 1 år og svarer til ltr. 21 i statens lønnsregulativ. Stipendene kan brukes til faglig etterutdanning, f.eks. NTHs eksamensgivende etterutdanningskurs, eller andre studier innen teknikk eller anvendt naturvitenskap.

Stipendene kan også brukes som lønn til kandidater som for øvrig fyller vilkårene til stipend, og som ønsker å arbeide i et teknisk forskningsmiljø uten at det har lyktes å komme inn i en regulær arbeidssituasjon.

Søknad skrives på skjema «Søknad om forskerstipend» og sendes til:

Norges Teknisk-Naturvitenskapelige
Forskningsråd

Sognsvn. 72, Postboks 70 Tåsen,
0801 Oslo 8

Søknadsfrist: 1. april og 1. oktober hvert år.

Forskningsstipend til New Zealand 1987

Fra New Zealands ambassade i Haag er det kommet melding om at The National Research Advisory Council i New Zealand

tilbyr stipend til forskere som kan utføre forskningsoppgaver for forskjellige ministerier og regjeringskontorer i New Zealand i 1987 (Ministry of Agriculture and Fisheries, Department of Education, New Zealand Forest Service, Department of Internal Affairs, Department of Justice, Department of Lands and Survey, Department of Scientific and Industrial Research, Department of Social Welfare, Ministry of Transport, Ministry of Works and Development).

Ingen av disse stipendene er øremerket for norske borgere, men interesserte nordmenn kan søke i konkurranse med søkere fra andre land.

Nærmere opplysninger og søknadsskjema kan fås ved henvendelse til Utenriksdepartementet, 1. kulturkontor, tlf. (02) 20 41 70, l. 1218.

Søknader skal sendes direkte til

The Executive Director
National Research Advisory Council
P.O.Box 12-240, Wellington,
New Zealand.

Søknader må være adressaten i hende senest 1. august 1986.

PUBLIKASJONER

Bøker

Hill, Ruth Edmonds (ed.):
Women of Courage
 Exhibition of Photographs
 by Judith Sedwick
 Radcliffe College, Cambridge 1984

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater, rapporter

Bjørnstad, Jan Henrik og Olaf Tvede:
 Mellom næringsliv og grunnforskning. En
 analyse av forskningsenhetene i institutt-
 sektoren. NAVFs utredningsinstitutt,
 1985: 5.

Brandt, Ellen:
 Interne arbeidsmarkeder og profesjoner i
 offentlig etater. Notat 12/85 i NAVFs
 utredningsinstitutt.

Center for kvindestudiers pjece for
 vårsemesteret 1986. Odense Universitet

Datakatalog
 Oversikt fra Norsk samfunnsvitenskapelig
 datatjeneste (NSD). Bergen, 1986

Gilberg, V.F. & D.S. Tatla:
 Women's studies: A Bibliography of
 Dissertations 1870-1982. Basil Blackwell,
 England 1985

Hansen, Tore:
 Kommunal økonomi som forskningsfelt.
 Arbeidsnotat 1985/15. Bedriftsøkonomisk
 institutt

Hansen, Tore:
 Om modeller i studiet av lokale utgifts-
 beslutninger. Arbeidsnotat 1985/16.
 Bedriftsøkonomisk institutt

Hansen, Tore:
 Privatisering av offentlig virksomhet:
 Enkelte problemstillinger.
 Arbeidsnotat 1985/17. Bedriftsøkonomisk
 institutt

Hansen, Tore:
 Ulikhetens administrasjon: Om
 fordelingsmessige virkninger av offentlig
 virksomhet. Særtrykk 85/8.
 Bedriftsøkonomisk institutt

Hansen, Tore:
 Urban Hierarchies and municipal finances.
 Særtrykk 85/7. Bedriftsøkonomisk
 institutt

Hansen, Tore:
 Voluntary Organisations and community
 politics: Norwegian and British
 comparisons. Særtrykk 85/9.
 Bedriftsøkonomisk institutt

Heiberg, Beth:
 Kønnsforskelle i sproget. Den nyeste debat.
 Annotert bibliografi over skandinavisk
 litteratur 1979-1984. KVINFOs
 bibliografiserie nr. 5, København 1986

Hur bryter man den onda cirkeln? Rapport
 från seminarium om Våld i parförhållande,
 Finland. Nordisk Ministerråd, 1985

Jevnaker, Birgit H.:

Kvinner inn i utradisjonelle jobber — bevisst praktisering av likestillings-tilskudd. Diskusjonsnotat nr. 11/85, Industriøkonomisk institutt.

Jevnaker, Birgit H.:

Opplæring for omstilling? Evaluerings-tilskudd til opplæring med vekt på distrikts-kvinnens situasjon. Diskusjonsnotat nr. 2/85, Industriøkonomisk institutt.

Kahle, Jane Butler (ed.):

Women in science. A report from the field. The Falmer Press, Philadelphia, 1985.

Klette, Tor Jakob og Randi Søggen: Evaluerings-tilskudd til NAVFs handlingsprogram for mikroelektronikk og databehandling. Notat 1/86. NAVFs utredningsinstitutt.

Kvinnans förändrade ställning i samhället. De tudelade arbetsmarknaderna. Nordisk Ministerråd, 1985

Kvinner og omsorg. Rapport fra konferanse 20. november 1985. Likestillingsrådet

Kvinnelige landbrukskandidaters arbeids- og familiesituasjon. En spørreundersøkelse. Kvinnegruppa ved NLH. Bilag til LNF-nytt nr. 1/1986

Litteraturliste nr. 16. Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning

Nyhetsbrev fra Center for kvindeforskning og undervisning, København Universitet

Stabell, Charles B.:

Beslutningsstøttesystem: Alternative perspektiv og skoler. Arbeidsnotat 85/13, Bedriftsøkonomisk institutt.

Statsrådets møte med organisasjonene 14. januar 1986. Rapport fra Familie- og likestillingsavdelingen, Forbruker- og administrasjonsdepartementet, Oslo 1985

Women, water and sanitation. Division of Environmental Health. World Health Organization, 1211 Geneva 27, 1985

Tidsskrifter

Crew Reports no. 2/86

Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning nr. 1/86

Fysioterapeuten nr. 2/86

Hertha nr. 1/1986

Kvinnejournalen nr. 1/86

Kvinnor och forskning nr. 1/86

Kompetanse 2. årg. nr. 2/1985. NAVFs utredningsinstitutt

Liv nr. 2/86. Helse og sosialmagasin

Nordtext. Specialer. 15. årgang nr. 1, januar 1986

Plan & Arbeid nr. 1/86

Quehaceres no. 1/86

Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 1/86

Tvärtanten. Informationsblad 1986: 1. Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning

Women of Europe no. 42 (bi-monthly). Commission of the European communities

Publikasjoner fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 7/78:

Kvinnerens plass i levekårsundersøkelsen.
Av Ingeborg Astrid Kleppe.

Arbeidsnotat 1/79:

Kvinnerens levekår – en seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 4/79:

Kvinnefelleskap og kvinneinteresser.
Ved Siri Gerrard, Aud Grandaunet, Marit
Hoel og Merete Lie. Arbeidsnotat nr. 2/79
fra veiledningsprosjekt.

Arbeidsnotat nr. 5/79:

Lønnet og ulønnet omsorg. En seminar-
rapport.

Arbeidsnotat nr. 2/80:

Teori og metode i kvinneforskningen.
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 1/81:

Forholdet mellom kvinneforskningen og
kvinnebevegelsen. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/81:

Kvinner, overgang og aldring. Rapport fra
et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/82:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter. Ved Marianne Noodt.

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om kvinne-
forskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for samfunnsplan-
legging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og
Frankrike. En oversikt over kvinne-
historisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo
20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/84:

Velferdsstaten, likestilling og fordelings-
mekanismer. Arbeidskonferanse i
samfunnsvitenskapelig kvinneforskning.
Delrapport 1.

Arbeidsnotat nr. 3/84:

Kvinner, nærings- og distriktpolitikk,
teknologi og foretaksstrategier. Arbeids-
konferanse i samfunnsvitenskapelig
kvinneforskning. Delrapport nr. 2.

Arbeidsnotat nr. 4/84:

Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 1/85:

Kvinner og arbeid. Rapport fra en tverrfaglig konferanse 18.–20. november 1984.

Arbeidsnotat 2/85:

Kvinner i medisinsk forskning. Rapport fra en konferanse 5.–6. november 1984.

Arbeidsnotat nr. 3/85:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter. *Revidert utgave.*

Arbeidsnotat nr. 4/85:

Kvinner i velferdsstaten.

Arbeidsnotat nr. 5/85:

NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen. Oppgaver og organisering etter 1986.

Arbeidsnotat nr. 6/85:

Kvinner i naturvitenskapelig forskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 1/86:

Kvinnen i historien, litteraturen og kunsten — virkelighet og myte. Mønstring av humanistisk kvinneforskning og kvinnelitteratur.

Arbeidsnotat nr. 2/86:

Kvinneperspektiv på samfunnsplanlegging. Seminarrapport.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskning. Av Mie Berg. *Gratis.*

Om forskningsformidling gjennom massemedier. Av Mie Berg. 58 s, kr 25,—.

Informasjonshefter

Generell del

Medisinske fag

Realfag

Humanistiske fag

Samfunnsfag

(Oppgi fagområde ved bestilling.)

NB!

Brosjyre om Sekretariatet for kvinneforskning på engelsk.

Brosjyren sier litt om kvinneforskning i Norge, om Sekretariatet for kvinneforskning og om NAVFs arbeid for likestilling.

Interesserte som skal på forskningsreise i utlandet, må gjerne ta brosjyren med.

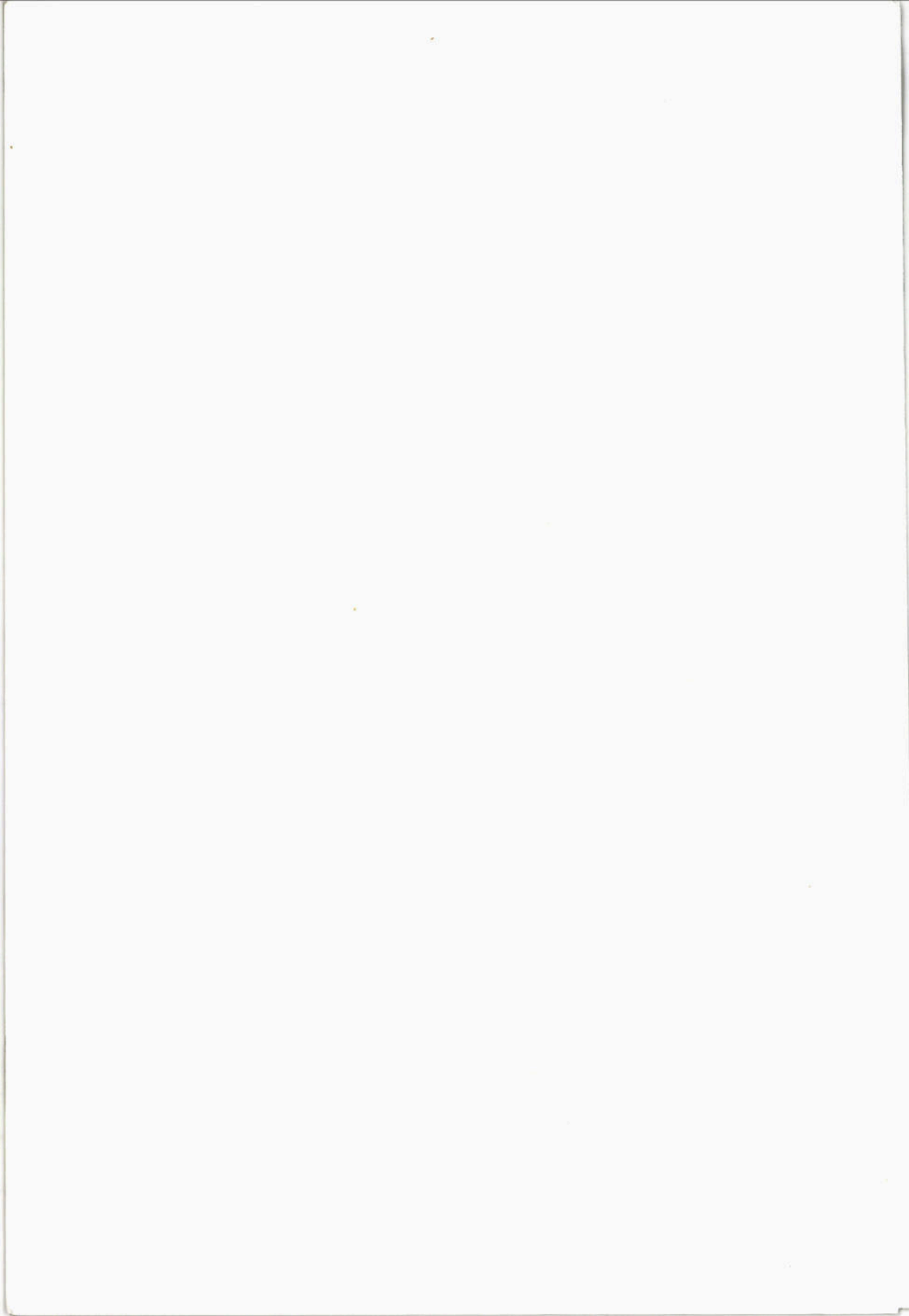
Ny brosjyre

fra Sekretariatet for kvinneforskning, utarbeidet i samarbeid med Rådet for medisinsk forskning (RMF), NAVF.

Inneholder:

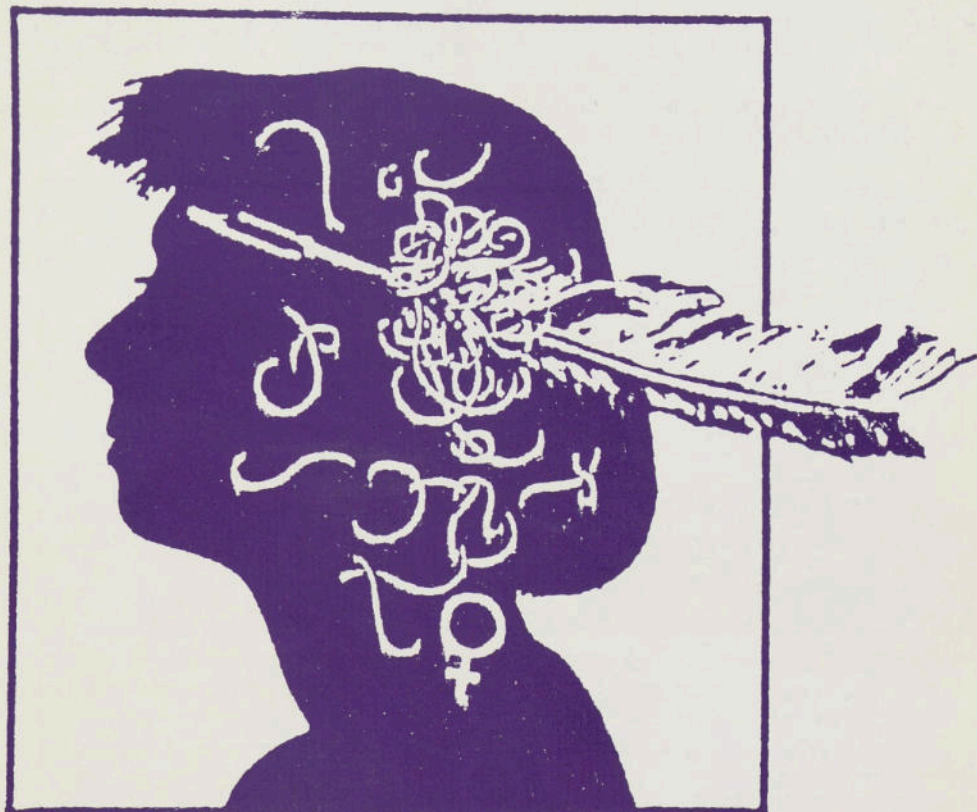
- oversikt over RMF's stipendordninger
- publikasjoner fra Kvinneforskningssekretariatet
- litt om nettverk av kvinner i medisinsk forskning.

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til Sekretariatet for kvinneforskning.

Vi minner om:

2nd INTERNATIONAL **F E M I N I S T**

BOOK FAIR

O S L O / 1 9 8 6

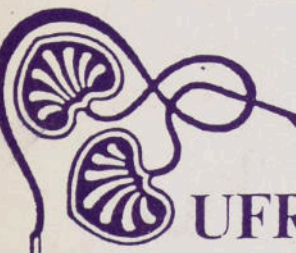
som finner sted på Blindern i tiden 21.–27. juni.

Det blir et bredt anlagt kvinnearrangement for skjønn- og faglitteratur med utstillinger, boksalg, workshops, debatter, seminarer, opplesning, konserter, teater og film.

Program kan fås ved henvendelse til Kvinnebokmessen, tlf. (02) 27 60 60 —

Elisabeth Middelthon eller Elisabeth Bjelland.

Adresse: Universitetsforlaget, Postboks 2559 Tøyen, 0608 Oslo 6.

UFRIVILLIG BARNLØSHET NYE LØSNINGER - NYE PROBLEMER

T V E R R F A G L I G K O N F E R A N S E, Oslo 25. - 26. september 1986

Temaer

- Barnløshet i det gamle samfunn
- Barnløshet i andre kulturer
- Hvor langt har teknologien kommet? Situasjonen i Norge i dag - teknikker, utbredelse, organisering, resultater og framtidsutsikter
- Å lage barn på sykehus - sosiale ringvirkninger
- Medisinsk barneavl - i lys av feministiske verdier og kristen etikk
- Lovregulering i Norge - Lovgivningens rolle
- Ufrivillig barnløshet - psykososiale konsekvenser, erfaringer og kunnskapsbehov

Foredragsholdere

Sølvi Sogner, Jon Pedersen, Julie Skjæraasen, Kajsa Sundström-Feigenberg, Astri Hauge, Anne Hellum, Halldis Leira, Hanne Sundby, Gro Guttormsen, Kitty Strand

Skriftlig påmelding innen 8. september til:

NAVF's sekretariat for kvinneforskning, Munthesgt. 29, 0260 Oslo 2

Oppgi navn, adresse, yrke, arbeidssted, evt. organisatorisk tilknytning

Kursavgift: kr. 250,-

Ved stor pågang forbeholder arrangørene seg retten til å begrense antall deltakere

